

UVERENJE, DIJALOG I BEZBEDNOST

Podsticanje dijaloga i zajedničke akcije preko
verskih granica i granica uverenja

osce
ODIHR

UVERENJE, DIJALOG I BEZBEDNOST

**Podsticanje dijaloga i zajedničke akcije preko
verskih granica i granica uverenja**

Izrazi zahvalnosti

ODIHR bi želeo da se zahvali svima koji su izdvojili vreme da bi podelili svoje znanje, stručnost i iskustva sa nama, od predstavnika civilnog društva, pripadnika akademske zajednice i državnih funkcionera, do predstavnika verskih zajednica i stručnjaka za dijalog. Posebnu zahvalnost upućujemo članovima ODIHR-ovog panela stručnjaka za slobodu veroispovesti ili uverenja (dva uzastopna panela) koji su dali značajan doprinos ovoj publikaciji, uključujući Tijaga Alvesa Pinta, Paskvalea Anikina, Danila A, Elizabet Klark, Džoel Fis, Mariam Gavgadze, Džagbir Džati-Džohal, Džona Kinahana, Gentija Kruju, Fabija Petita, Ahmeda Šahida, Petera Vajderuda, Marka Venturu i Tamaru Vukačević. Pored toga, značajan doprinos dali su: Indira Aslanova, Andrea Benco, Džad Birdsal, Džoš Kas, Ketrin Kornil, Salpi Eskidjian, Gabriel Fatori, Silvio Ferari, Rejčel Forster, Bendžamin Grinejkr, Elizabeta Kitanović, Sara Markijevic i Šeron Rozen. ODIHR se takođe zahvaljuje na saradnji i podršci koju je dobio od Ministarstva inostranih poslova i međunarodne saradnje Italije i Katedre za pravo Univerziteta Foda u Italiji, gde je 29. juna 2023. godine održan pretposlednji sastanak za reviziju teksta ovog vodiča.

Uverenje, dijalog i bezbednost — Podsticanje dijaloga i zajedničke akcije preko verskih granica i granica uverenja

Objavila: Kancelarija OEBS-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR)

ul. Miodowa 10

00-251 Varšava

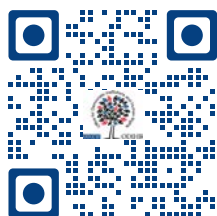
Poljska

www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2024

Sva prava zadržana. Sadržaj ove publikacije može se slobodno koristiti i umnožavati u obrazovne i druge nekomercijalne svrhe, pod uslovom da svaku takvu reprodukciju prati potvrda OEBS-a / ODIHR-a kao izvora.

ISBN: 978-92-9271-305-8

SADRŽAJ

Glosar	6
Predgovor	8
Poglavlje 1 Potreba za dijalogom i zajedničkom akcijom	9
Metodologija	13
Poglavlje 2 Sloboda misli, savesti, veroispovesti ili uverenja	15
2.1. Ograničenja slobode veroispovesti ili uverenja	18
2.2. Osnove za ograničenje	19
Poglavlje 3 Dijalog i zajednička akcija preko verskih granica i granica uverenja	23
Poglavlje 4 Uloga države	29
4.1. Poštovanje ljudskih prava	32
4.2. Ne naškodi	46
4.3. Ravnopravnost	49
4.4. Učešće i inkluzija	51
4.5. Transparentnost i odgovornost	68
Poglavlje 5 Pozivi za projekte i finansiranje	69
5.1. Proces izrade poziva za finansiranje	72
5.2. Procenjivanje prijave	73
5.3. Merenje uticaja i uspeha	76
Poglavlje 6 Kontrolna lista za države	79
Poglavlje 7 Zaključak	89
Dodaci	91
Dodatak 1 — Smernice za facilitatore dijaloga	92
Dodatak 2 — Pitanja iz ankete	94
Dodatak 3 — Kratak pregled odgovora iz ankete	96
Endnote	98

> Kliknite na naslov poglavlja iznad da biste otišli na njegovu stranicu.

> Sa bilo koje stranice u dokumentu kliknite na dno stranice da biste se vratili na stranicu sa sadržajem.

GLOSAR

Sveobuhvatna bezbednost

OEBS-ov model sveobuhvatne bezbednosti sastoji se od tri dimenzije koje se dopunjavaju: ljudske, vojnopoliitičke, ekonomske i ekološke, od kojih je svaka podjednako važna.

Ljudska dimenzija bezbednosti

obuhvata sve aspekte ljudskih prava, osnovnih sloboda, demokratije, tolerancije, nediskriminacije i vladavine prava.¹ U njoj se priznaje da nepoštovanje ovih aspekata predstavlja podjednaku pretnju nacionalnoj bezbednosti kao i vojne pretnje.

Dijalog i zajednička akcija preko verskih granica i granica uverenja

U ovom vodiču, taj pojam uključuje formalni ili neformalni dijalog i partnerske aktivnosti od lokalnog do visokog nivoa, koje vodi država ili su nezavisno organizovane i koje mogu biti:

- Međureligijske: između dve ili više različitih religija
- Međuverske: između dve ili više različitih vera (često se smatra sveobuhvatnijim)
- Unutarreligijske/unutarverske: u okviru neke religije/vere
- Između uverenja: između različitih religioznih ili verskih konteksta i/ili uverenja

Napomena: kada se u ovom vodiču govori o dijalogu, ne govori se o duhovnom ili teološkom dijalogu, već o dijalogu o svakodnevnom životnim problemima.

Zajednička akcija

Partnerstva između različitih verskih zajednica ili zajednica uverenja koje aktivno pokušavaju da se bave zajedničkim problemima, često u okviru nekog dela dijaloga. Ove aktivnosti mogu da uključuju verske aktere ili aktere uverenja i/ili sekularne aktere.

Olakšavanje dijaloga

Proces omogućavanja i poboljšavanja komunikacije između različitih strana koje učestvuju u sporu ili sukobu. Prvenstveni cilj ovog procesa nije postizanje konkretnog dogovora, ishoda ili nagodbe, iako iz procesa dijaloga mogu da proizađu konkretne odluke i akcije, već podsticanje većeg priznanja, razumevanja, empatije i poverenja između svih uključenih strana.²

Podsticajno okruženje

Efikasna zaštita dostojanstva, fizičkog i psihičkog integriteta, slobode i bezbednosti svih verskih aktera ili aktera uverenja preduslov je da im se omogući stupanje u dijalog i odbrana ljudskih prava kroz zajedničku akciju. To uključuje države koje unapređuju slobodu misli, savesti, veroispovesti i verskih uverenja (slobodu veroispovesti ili uverenja) i sva druga ljudska prava i osnovne slobode za sve.

Sloboda misli, savesti, veroispovesti i verskih uverenja

regulisana je u članu 18 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima³ (UDLJP) i u članu 18 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (ICCPR) u kojima se navodi: „Svako lice ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti. Ovo pravo podrazumeva slobodu ispovedanja i primanja vere ili ubeđenja po svom nahođenju, kao i slobodu da tu veru ili ubeđenje ispoljava pojedinačno ili zajedno sa drugima, kako javno tako i privatno, kroz kult, vršenje verskih i ritualnih obreda i veronauku”.⁴

Sekularnost

Razdvajanje religije i države, koje ima za cilj kako očuvanje verskih subjekata od političkog uplitanja, tako i zaštitu političke sfere od verskog uplitanja. Cilj sekularnosti nije ograničavanje religije, već obezbeđivanje pravnog okvira koji garantuje slobodno ispovedanje vere ili uverenja.⁵

PREDGOVOR

Od Bakua do Brisela, od Londona do Istanbula ili od Njujorka do Sarajeva, pluralizam vere i uverenja karakteristika je koja definiše region OEBS-a. Ova raznolikost uverenja, misli i izražavanja stvara bogatu kulturu i mogućnosti za uzajamno učenje i rast od kojeg celo društvo može imati koristi. Istovremeno, takva promena ne odgovara svima i njome se mora dobro upravljati da bi se oni koji bi mogli imati koristi od fragmentacije društva sprečili da iskoriste razlike. Pluralističkim društvima potreban je visok nivo tolerancije i poverenja u društvu da bi imala mir; do toga može doći samo kada država aktivno i dokazivo nastoji da u potpunosti ispuni svoje međunarodne obaveze u pogledu slobode misli, savesti, veroispovesti i uverenja, kao i drugih ljudskih prava, bez razlike. ODIHR-ov Program za slobodu veroispovesti ili uverenja i njegov Panel eksperata za slobodu veroispovesti ili uverenja nude stručne savete i resurse i sprovode projekte koji pomažu državama učesnicama u tom smislu.

Cilj ovog vodiča je da pomogne državama učesnicama da stvore okruženje u kojem konsultacije između zajednica, dijaloz i zajednička akcija mogu da cvetaju. On treba da bude koristan i za nedržavne aktere koji žele da unaprede dijalog i zajedničku akciju preko verskih granica i granica uverenja. Umesto jednog univerzalnog modela, ovaj vodič nudi praktične savete o tome kako napraviti podsticajno okruženje. Podsticanje većeg poštovanja osnovne slobode veroispovesti ili uverenja zajedno sa svim drugim ljudskim pravima i osnovnim slobodama od ključnog je značaja za osiguranje bezbednosti regiona OEBS-a.

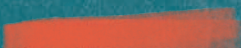
Mateo Mekači

Direktor ODIHR-a

POGLAVLJE 1

POTREBA ZA DIJALOGOM I ZAJEDNIČKOM AKCIJOM

“Dijalog i zajednička akcija
mogu podržati napore država
da izgrade kohezivnija i
bezbednija društva.”

POGLAVLJE 1

POTREBA ZA DIJALOGOM I ZAJEDNIČKOM AKCIJOM

Vere i uverenja oblikuju identitete i vrednosti pojedinaca i zajednica. Ti identiteti i vrednosti mogu da navedu ljude da nađu dodirne tačke, ali i da izazovu podele. Pošto verski identiteti i identiteti uverenja prevazilaze regionalne i nacionalne granice, akcije i događaji širom sveta i na internetu često izazivaju reakcije među lokalnim zajednicama koje dele društvo. Ukoliko ostanu nekontrolisane, podele mogu da podstaknu dalje predrasude, mržnju, nasilje, nesigurnost, pa čak i teške zločine.

Države imaju prvenstvenu odgovornost da obezbede efikasno poštovanje i zaštitu ljudskih prava, da spreče podstrekavanje na izvršenje krivičnih dela i da ljude zaštite od njih. Dijalog i zajednička akcija preko verskih granica i granica uverenja mogu da podrže nastojanja država da izgrade povezanija i bezbednija društva. Oni mogu da omoguće deeskalaciju napetosti, poboljšanje odnosa

između zajednica, povećanje nivoa poverenja i razumevanja u društvu, podsticanje uživanja osnovnih ljudskih prava, kao i otpornosti društva na polarizaciju i nestabilnost.⁶ Međutim, ovo ne treba da bude aktivnost koja će biti preduzeta u poslednjem času i kojoj će se države okrenuti tek kada izbije nasilje sa verskom komponentom ili komponentom uverenja. Takvi potezi mogu da donesu kratkoročne koristi, ali države treba da pružaju stalnu podršku inicijativama za dijalog i zajedničku akciju kako bi se ostvarile stvarne i održive pozitivne promene u društvu.

Širom OEBS-a postoje različite vere i uverenja. Ljudi koji su aktivno angažovani u svojim zajednicama često su u dobroj poziciji da identifikuju probleme koji utiču na njihovo okruženje. Verski akteri i akteri uverenja mogu da budu vredni partneri — kako kroz aktivnosti na visokom nivou, tako i kroz aktivnosti na lokalnom nivou — u nastojanjima države da obezbedi osnovna prava i sveobuhvatnu bezbednost, naročito u pogledu slobode misli, savesti, veroispovesti i verskih uverenja.

Poštovanje slobode veroispovesti ili uverenja od suštinskog je značaja za omogućavanje smislenog dijaloga između verskih zajednica ili zajednica uverenja i ono obezbeđuje jednake uslove za aktore iz starih, novih, velikih, malih, poznatih i nepoznatih religija ili uverenja. Sloboda veroispovesti ili uverenja ne može se odvojiti od drugih prava, a naročito ne od slobode izražavanja i udruživanja. Ljudska prava cvetaju kada se poštuje individualni izbor — uključujući i izbor vere ili uverenja — i kada postoji međusobno razumevanje i komunikacija između različitih delova društva, uz snažnu kulturu javne debate.

Sve države učesnice OEBS-a obavezale su se da će poštovati ljudska prava i osnovne slobode, uključujući i slobodu veroispovesti ili uverenja. One ističu „važnost stalnog i ojačanog međuverskog i interkulturalnog dijaloga za podsticanje veće tolerancije, poštovanja i razumevanja”⁷ i uzajamno se pozivaju da „podstiču i olakšavaju otvoreni i transparentni međuverski i međureligijski dijalog i partnerstva”.⁸

“ Države učesnice priznaju opšti značaj ljudskih prava i osnovnih sloboda, čije poštovanje je bitan faktor mira, pravde i blagostanja preko potrebnih za obezbeđenje razvoja prijateljskih odnosa i saradnje među njima, kao i saradnje među svim državama. ”

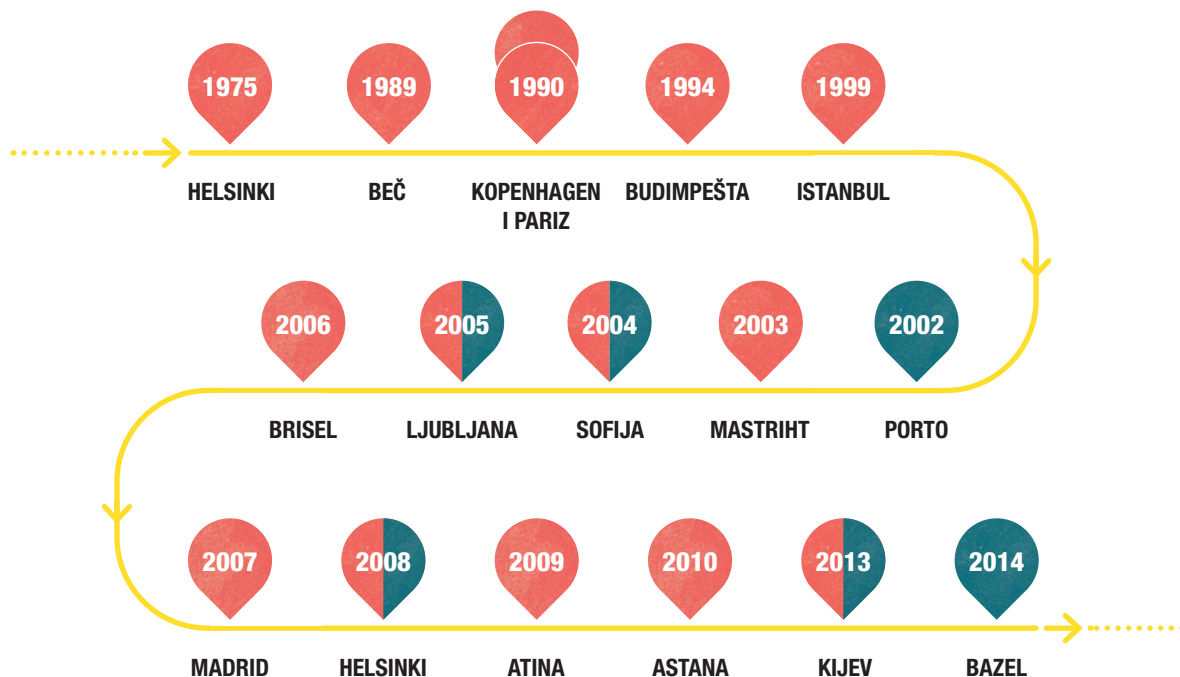
Helsinški završni akt⁹

Širom regiona OEBS-a, kreatori politike sve više priznaju da je negovanje dijaloga i zajedničke akcije preko granica vera ili uverenja korisno za obezbeđivanje većeg poštovanja slobode veroispovesti ili uverenja i usvajaju niz različitih pristupa da bi to podstakli. Najvažnije je da države treba da *omoguće* dijalog i zajedničke akcije, ali ne i da ih vode. Država nikada ne treba da nameće dijalog i zajedničke akcije odozgo nadole kao obavezu, bez obzira na želje i potrebe učesnika, niti državni akteri treba da ih koriste da bi gurali određene agende, na primer, da bi unapredili međunarodni ugled države. Poverenje je od ključnog značaja; ono se može teško izgraditi i lako izgubiti. Učešće zajednice treba da bude dobrovoljno, a učesnici treba da budu u stanju da oblikuju program dijaloga i aktivnosti. Štaviše, učesnici uvek treba da osećaju da su u stanju da slobodno govore o svakoj zabrinutosti bez straha od odmazde ili potrebe da se kreću kroz složenu dinamiku moći da bi njihova prava bila zaštićena i podržana.

ODIHR je izradio ovaj vodič u skladu sa svojim mandatom i u okviru reakcije na pozive država učesnica da im pruži smernice i praktične alate koji će im pomoći da naprave okruženje koje omogućava plodan dijalog i zajedničku akciju preko verskih granica i granica uverenja. U ovom vodiču ne insistira se na jednom univerzalnom modelu, već se navode smernice o pitanjima i faktorima koje države treba da uzmu u obzir kada pristupaju ovoj temi. U njemu se govori o tome kako da se inicijative odaberu i podrže u praksi. On uključuje primere dobre prakse i intervju sa akterima uključenim u inicijative za dijalog i zajedničku akciju u širokom spektru konteksta. Oni pokazuju kako sasvim različiti oblici dijaloga i zajedničke akcije i dalje mogu da podstiču poštovanje slobode veroispovesti ili uverenja i drugih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Iako ove studije slučaja može biti teško ponoviti u različitim kontekstima, one nude zanimljive uvide u to kako države mogu da podrže dijalog i zajedničke akcije koje podstiču slobodu veroispovesti ili uverenja.

Mapa puta (put bezbednosti):

Obaveze – vizuelno predstavljanje slobode veroispovesti ili uverenja

Obaveze – vizuelno predstavljanje međureligijskog i međuverskog dijaloga i partnerstva]

METODOLOGIJA

Ovaj vodič proizvod je opsežnih konsultacija vođenih na internetu i izvan njega sa stručnjacima iz čitavog regiona OEBS-a, uključujući predstavnike verskih zajednica ili zajednica uverenja, praktičare i pripadnike akademske zajednice. Pored toga, ODIHR je sproveo anketu među državama učesnicama o različitim načinima na koje su podržale ili olakšale inicijative za dijalog za podsticanje slobode veroispovesti ili uverenja preko verskih granica i granica uverenja. Pitanja iz ankete i pregled nalaza mogu se naći u [Dodatku 2](#) i [Dodatku 3](#). ODIHR je izvršio konsultacije i sa svojim [Panelom eksperata za slobodu veroispovesti ili uverenja](#), telom koje se sastoji od 16 nezavisnih eksperata iz čitavog regiona OEBS-a.

Ovaj vodič nadovezuje se i na preporuke iz ODIHR-ove publikacije *Sloboda vere ili uverenja i bezbednost: Smernice za izradu politika*¹⁰ iz 2019. godine, kao i na izveštaj o *Međureligijskim strategijama angažovanja*¹¹ iz 2018. godine koji su podržali ODIHR i italijansko predsedništvo OEBS-a. On uključuje i stečena znanja sa OEBS-ovih dopunskih sastanaka o ljudskoj dimenziji,¹² koji su državama učesnicama dali mogućnost da sagledaju sprovođenje njihovih obaveza u pogledu dijaloga i zajedničke akcije preko verskih granica i granica uverenja.

ODIHR je postigao ravnopravno učešće žena i muškaraca, kao i različitih generacija, u procesu konsultacija. Ovaj vodič proizvod je procesa koji je i sam imao koristi od dijaloga preko verskih granica ili granica uverenja i suštinski odražava važnost poštovanja prava svih da slobodno izražavaju svoje misli i perspektive i da, zauzvrat, ostvaruju smislen i obogaćujući dijalog koji uspostavlja veze i gradi mostove.

POGLAVLJE 2

SLOBODA MISLI, SAVESTI, VEROISPOVESTI ILI UVERENJA

“ Od vitalnog je značaja osigurati da svako ima pravo na slobodu veroispovesti i uverenja. ”

POGLAVLJE 2

SLOBODA MISLI, SAVESTI, VEROISPOVESTI ILI UVERENJA

Sloboda misli, savesti, veroispovesti ili uverenja (koja se obično kraće naziva verska sloboda ili sloboda veroispovesti ili uverenja) predstavlja osnovno i univerzalno ljudsko pravo. Ono je garantovano članovima 18 UDHR i ICCPR i različitim regionalnim instrumentima o ljudskim pravima, a sadržano je i u izvesnom broju obaveza preuzetih u okviru OEBS-a. Detaljan pregled pravnog okvira prava na slobodu misli, savesti, veroispovesti ili uverenja dodatno se navodi u ODIHR-ovoj publikaciji *Sloboda vere ili uverenja i bezbednost: Smernice za izradu politika*.

“ Svako lice ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti. Ovo pravo podrazumeva slobodu ispovedanja i primanja vere ili uverenja po svom nahođenju, kao i slobodu da tu veru ili uverenje ispoljava pojedinačno ili zajedno sa drugima, kako javno tako i privatno, kroz kult, vršenje verskih i ritualnih obreda i veronauku.”

član 18 stav 1 ICCPR

Važno je znati da:

- **Sloboda veroispovesti ili uverenja pripada svima.** Svi imaju jednako pravo na slobodu veroispovesti ili uverenja, bez obzira da li imaju državljanstvo ili su strani državljani, zatvorenici, izbeglice, migranti ili lica bez državljanstva. Da bi se ovo ljudsko pravo slobodno koristilo, nije potrebna nikakva dozvola države, verskih zajednica ili zajednica uverenja, niti bilo koga drugog.
- **Sloboda veroispovesti ili uverenja štiti mogućnost svakog lica da razmišlja i odlučuje** o svom stavu o svim pitanjima i da ima (ili nema) lično uverenje ili posvećenost veri ili uverenju.
- **Sloboda veroispovesti ili uverenja štiti slobodu svakog lica da bez prinude izabere** da ima, nema, primi ili promeni veroispovest ili uverenje. To ne znači da svako mora da napravi izbor, pa neki ljudi možda neće iskoristiti svoju mogućnost da biraju.
- **Sloboda veroispovesti ili uverenja štiti postupke motivisane verom ili uverenjem** u vezi sa molitvom, obredom, običajima, podučavanjem,¹³ javnim deljenjem svoje vere ili širenjem informacija

o svojoj veri ili uverenju, kao i zadržavanjem svoje vere ili uverenja za sebe. Kao takva, ona je usko povezana sa pravom na slobodu izražavanja, pravom na okupljanje i udruživanje i pravom na privatnost. Sloboda veroispovesti ili uverenja takođe štiti rituale i ceremonije, običaje i prakse zasnovane na uverenjima, kao što su, između ostalog, poštovanje određene vrste ishrane i ograničenja u ishrani, odlučivanje za nošenje karakteristične odeće ili pokrivala za glavu, isticanje simbola, verski praznici i dani odmora.

- **Sloboda veroispovesti ili uverenja štiti zajedničku praksu** ili mogućnost dva ili više lica da, ako to žele, zajedno ispovedaju neku veru ili uverenje, javno (organizovano ili *ad hoc*) ili privatno. Sloboda veroispovesti ili uverenja ljudsko je pravo koje pripada svakom pojedincu, ali je i kolektivno pravo ako se pojedinci okupe da ispovedaju svoju veru ili uverenje.
- **Sloboda veroispovesti ili uverenja štiti unutrašnju autonomiju verskih zajednica ili zajednica uverenja** i sastavni je deo načina na koji verske zajednice ili zajednice uverenja vode svoje osnovne poslove, na primer, pravo na samoorganizovanje; slobodu izbora poglavara svojih zajednica vera ili uverenja i veroučitelja; slobodu uspostavljanja pravnog subjektiviteta, dobrotvornih institucija, verskih ili obrazovnih institucija; i slobodu pripremanja i distribuiranja verskih tekstova ili publikacija. Sloboda veroispovesti ili uverenja takođe štiti pravo na traženje i primanje dobrovoljnih finansijskih priloga, čime se zajednicama različitih vera ili uverenja omogućava da samostalno ispoljavaju ova prava.¹⁴
- **Sloboda veroispovesti ili uverenja sastavni je deo zabrane diskriminacije.** Sva ljudska bića imaju pravo da uživaju svoja ljudska prava i osnovne slobode bez diskriminacije na osnovu zaštićenih karakteristika identiteta. Prava se ne smeju kršiti, između ostalog, na osnovu naše stvarne ili pretpostavljene starosti, „rase“¹⁵ ili etničke pripadnosti, pola, jezika, statusa invaliditeta ili političkog mišljenja.¹⁶

Sloboda veroispovesti ili uverenja omogućava nam da svi budemo ono što zaista jesmo i da to izrazimo, bez straha od diskriminacije. Da bismo stvorili društvo bez diskriminacije, od ključnog je značaja obezbediti da svako ima pravo na slobodu veroispovesti ili uverenja. To je naročito važno za zajednice koje se redovno suočavaju sa marginalizacijom, neprijateljstvom ili nasiljem.

2.1. OGRANIČENJA SLOBODE VEROISPOVESTI ILI UVERENJA

Svaka država ima obavezu da poštuje, štiti i realizuje sposobnost svakog lica da uživa slobodu veroispovesti ili uverenja. Na osnovu međunarodnog prava o ljudskim pravima, međutim, većina ljudskih

prava može biti ograničena, iako isključivo pod veoma strogim uslovima. Sloboda misli, savesti, veroispovesti ili uverenja ima dve komponente: forum internum i forum externum.

- **Forum internum**

Unutrašnju komponentu koja se odnosi na naše misli, ubeđenja i uverenja. **Niko ne može ni po kom osnovu da ograniči misaone procese ljudi, usvajanje ili menjanje unutrašnjih uverenja i savesti.** Oni su „potpuno zaštićeni“ na osnovu međunarodnog prava. To znači da se oni ni iz kakvog razloga nikada ne mogu ograničiti. Na primer, država ne može da na zakonit način nekoga primora da promeni svoju veroispovest/uverenje, ili da ga kazni zbog njegovih misli.

- **Forum externum**

Spoljašnja komponenta, koja je u vezi sa načinom na koji se naše misli, ubeđenja i uverenja manifestuju u našim postupcima. **Sloboda manifestovanja ili ispovedanja vere ili uverenja nekog lica može biti ograničena pod određenim okolnostima.** Ona ne uživa istu potpunu zaštitu. Pod strogo ograničenim okolnostima, spoljašnje ispovedanje vere ili uverenja može biti ograničeno. Član 18 ICCRP, koji se primenjuje na sve države učesnice OEBS-a, predviđa da se spoljašnje manifestacije slobode veroispovesti ili uverenja mogu ograničiti isključivo na veoma uskim osnovama i u skladu sa strogim postupkom. Na državi je teret da obrazloži sva ograničenja.

Sledeći grafikon ilustruje osnove i postupak za zakonito ograničavanje na osnovu člana 18.

2.2. OSNOVE ZA OGRANIČENJE

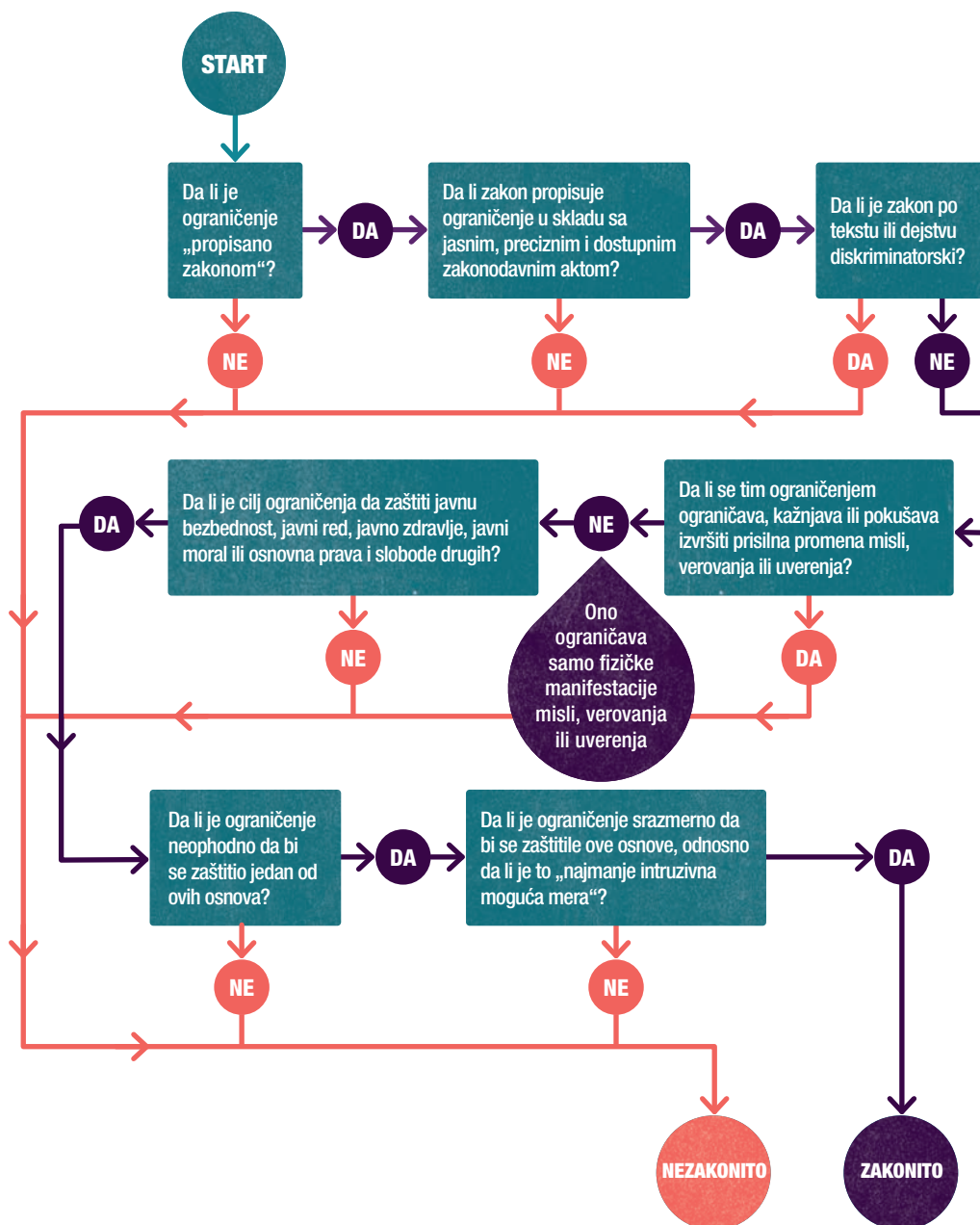
Pet osnova za ograničenje su „javna bezbednost“, „javni red“, „javno zdravlje“, „javni moral“ ili „prava i osnovne slobode drugih“ i one su iscrpne. Nacionalna bezbednost *ne predstavlja* valjan razlog za ograničavanje manifestovanja slobode veroispovesti ili uverenja. Čak i kada se poziva na javnu bezbednost kao osnov za ograničenje, to treba usko tumačiti, kao i svaki od ostala četiri kriterijuma. Ograničenje zasnovano na „moralu“, na primer, ne može da proizilazi isključivo iz jedne jedine tradicije. Vanredna situacija koja pretila opstanku nacije *ne može* da bude razlog da država naruši slobodu veroispovesti ili uverenja jer je, na osnovu ICCPR-a, sloboda veroispovesti ili uverenja pravo od kojeg se ne može odstupiti (kao što je pravo na život ili zabrana mučenja). Čak i tokom vanrednog stanja, sloboda veroispovesti ili uverenja može se ograničiti samo zbog pet gore navedenih osnova.

Država mora da obrazloži ograničenje, uvede adekvatne mere zaštite i obezbedi efikasne pravne lekove za sprečavanje zloupotreba u sprovođenju ograničenja, uključujući i ona koja nisu u skladu sa međunarodnim standardima ljudskih prava.¹⁷

Ograničenje je nezakonito ako ima za cilj da spreči razumno ostvarivanje slobode veroispovesti ili uverenja ili drugih prava, ako stvara sistem u kojem je ostvarivanje tog prava izuzetak, a ne pravilo, ili ako nema nikakav objektivni ili razuman razlog.¹⁸

Da li je ograničenje slobode veroispovesti ili uverenja zakonito?¹⁹

“...svako i sva ograničenja moraju da budu izuzetak, a ne pravilo. Štaviše, teret obrazlaganja takvih ograničenja je na onima koji žele da ih uvedu, a to su često vlade ili državni organi. (...) ograničenja takođe moraju da (...) budu najmanje restriktivna od svih adekvatnih mera koje bi se eventualno mogle primeniti, a, u svakom slučaju, ne smeju da narušavaju to pravo samo po sebi.”

Prof. Ahmed Šahid, bivši specijalni izvestilac UN o slobodi veroispovesti ili uverenja²⁰

Na sledećem dijagramu predstavljeni su neki od načina na koje države ograničavaju slobodu veroispovesti ili uverenja više nego što je neophodno ili proporcionalno, ili (in)direktno diskriminišu verske grupe ili grupe uverenja i na taj način takođe podrivaju dijalog i zajedničku akciju.

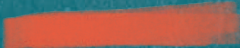
Primeri nesrazmernih ili diskriminatornih državnih ograničenja slobode veroispovesti i uverenja

ZABRANA distribuiranja verske literature	ZABRANA nošenja verskih simbola/odeće	Davanje PRIVILEGOVANOG položaja državnim religijama	ZABRANA misionarske delatnosti
RESTRIKTIVNI i složeni zakoni o registraciji religija	PREPREKE za dobijanje domaćih ili međunarodnih sredstava za verske aktivnosti ili aktivnosti uverenja	Zakoni o SVETOGRĐU/ OTPADNIŠTVU	Zakoni o terorizmu ili NACIONALNOJ BEZBEDNOSTI koji nesrazmerno utiču na verske zajednice ili zajednice uverenja

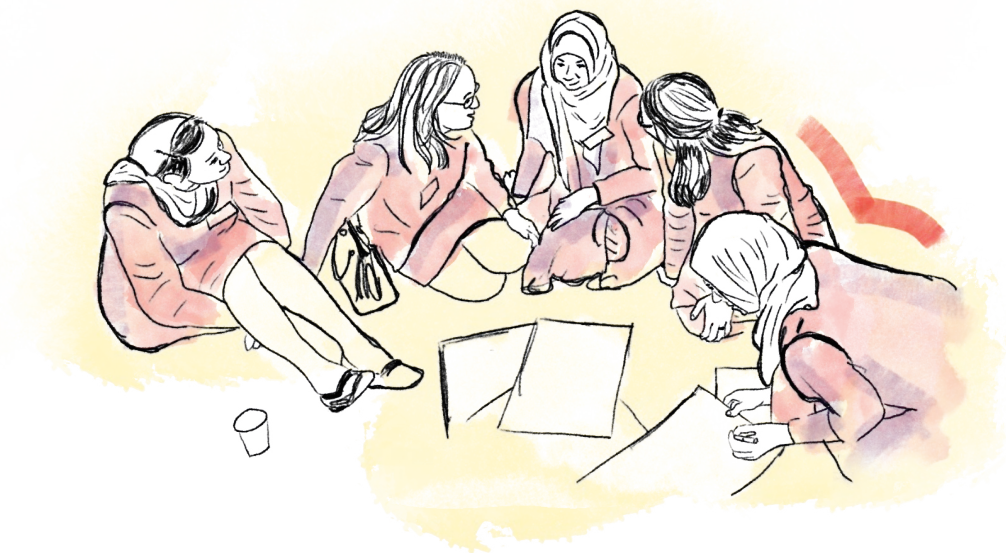

POGLAVLJE 3

DIJALOG I ZAJEDNIČKA AKCIJA PREKO VERSKIH GRANICA I GRANICA UVERENJA

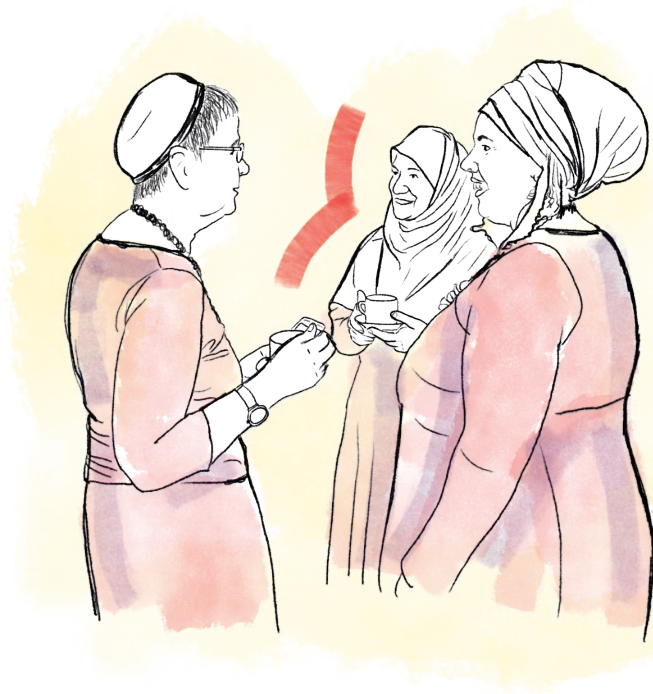
“ Dijalog pruža jedinstvene mogućnosti za zajednička akciona partnerstva koja štite i sprovode ljudska prava. ”

POGLAVLJE 3

DIJALOG I ZAJEDNIČKA AKCIJA PREKO VERSKIH GRANICA I GRANICA UVERENJA

Širom OEBS-a postoje različiti termini za opisivanje dijaloga i zajedničke akcije preko verskih granica i granica uverenja. Tačan termin koji se koristi, kao i struktura dijaloga i njegovi učesnici zavise od njegovog cilja, konteksta i željenih ishoda, kao i od teoloških tradicija, istorije, sociokulturne pozadine i filozofskih uverenja. Različiti jezici takođe naglašavaju različite aspekte dijaloga i koriste manje ili više obuhvatne termine.²¹

Tokom dijaloga i zajedničke akcije mogu da se rešavaju konkretni problemi ili njihov cilj može da bude poboljšanje teološkog ili društvenog razumevanja različitih tradicija, a mogu i da se usmere na različite aktore ili ih uključe. Važno je navesti da svrha dijaloga nije da se raspravlja o tome čije uverenje je „tačnije“, niti da pojedinci/grupe budu preobraćeni u drugi sistem vere/uverenja. Ovo ne znači da učesnici ne mogu da budu preobraćeni, ali to ne treba da bude cilj tog procesa. Pored toga, facilitator dijaloga treba da dà podsticaj za postavljanje osnovnih pravila (v. [Dodatak 1](#)), koja treba da uključe saglasnost učesnika da izbegavaju preobraćanje tokom dijaloga.

Zajedničke akcije mogu da izniknu iz formalnog, strukturiranog dijaloga visokog nivoa ili iz neformalnih, spontanih i *ad hoc* aktivnosti na lokalnom nivou. Kada ljudi sa verskim i neverским uverenjima imaju neformalne susrete sa prilikom za duboke razgovore i izgradnju jačih odnosa, može da dođe do društvene transformacije. Neformalni dijalog ne mora da bude organizovan direktno u okviru granica vere ili uverenja, ili etničkih ili kulturnih granica i može da uključuje, na primer, neformalna okruženja u multikulturnim i multireligijskim naseljima, školama ili klubovima.

Dijalog može da pomogne da se razviju i realizuju vredne zajedničke inicijative za rešavanje praktičnih potreba i izazova na svim nivoima (lokalnom, nacionalnom ili globalnom), uključujući i tako što će se politike o pitanjima od zajedničkog interesa oblikovati iz perspektive kontakta između zajednica. Isto tako, saradnja između zajednica možda neće prvenstveno težiti uspostavljanju unutarverskog, međureligijskog ili međuverškog dijaloga ili dijaloga između uverenja, ali na kraju to ipak

može da postigne dok se usredsređuje na druga pitanja od zajedničkog interesa, kao što su socijalna/ekološka pitanja. Kako je primetio jedan učesnik u konsultacijama ODIHR-a, kod ove vrste verskog angažovanja ili angažovanja uverenja radi se „o različitim uverenjima, zajedničkim vrednostima i zajedničkim akcijama“; drugim rečima, o izboru da se ujedini da bismo odgovorili na zajedničke potrebe, a pritom zadržali naše razlike, umesto da im dozvolimo da nas dele.

VRSTE DIJALOGA I ZAJEDNIČKIH AKTIVNOSTI

Dijalog može sam po sebi biti cilj, može biti deo šireg projekta koji uključuje društvenu akciju, ili može da se koristi za rešavanje pitanja od interesa za pripadnike neke zajednice. Široke aktivnosti koje se obično odvijaju pod okriljem „dijaloga“ preko granica vere ili uverenja uključuju, ali nisu ograničene na: poznavanje „drugog“, promenu mišljenja, podučavanje, učenje i posredovanje, kao i rad na rešavanju pitanja od zajedničkog interesa. Aktivnosti obično uključuju sledeće:

- Poglavari verskih zajednica ili zajednica uverenja sastaju se da kolektivno razgovaraju kao zagovornici nekog konkretnog pitanja;
- Verska tela/institucije ili tela/institucije zasnovane na uverenjima, koje su na visokom nivou, jačaju svoje razumevanje drugih takvih tela/institucija i grade poverenje, međusobno poštovanje i bolje odnose između tih zajednica;
- Lokalna društvena akcija zasnovana na veri/uverenjima, gde se učesnici koji imaju verske razlike udružuju da bi promovisali i uključili se u aktivnosti između zajednica kako bi doveli do društvene promene (uključujući korišćenje kreativnih sredstava kao što su sport i umetnost);
- Procesi razmišljanja na osnovu svetih spisa;²² zasnivaju se na svetim ili filozofskim tekstovima koji unapređuju razumevanje određenih savremenih pitanja iz teološke ili šire perspektive. (Takve aktivnosti obično vode pojedinci koji su dobro poznati sa korišćenjem ovih pristupa, obično sa teološkim obrazovanjem ili iskustvom u predvođenju zajednica). Iako se ovaj vodič ne bavi ovom vrstom dijaloga, druge inicijative uključuju se u procese razmišljanja na osnovu svetih spisa da bi dovele do zajedničke akcije.²³

Dobra praksa: Okvir „Vera za prava“ i metodologija za zajedničku akciju u različitim veroispovestima i uverenjima²⁴

Okvir „Vera za prava“ obezbeđuje prostor za međudisciplinarno razmišljanje i akciju u vezi sa dubokim i uzajamno obogaćujućim vezama između vera, uverenja i ljudskih prava. Cilj je da se podstakne razvoj miroljubivih društava koja podržavaju ljudsko dostojanstvo i ravnopravnost za sve i u kojima se različitost ne samo toleriše već i potpuno poštuje i slavi. U njemu se naglašava da svi vernici — bilo da su teisti, neteisti, ateisti ili neki drugi — treba da rade zajedno na artikulisanju načina na koje „vera“ može da se efikasno zalaže za „prava“ i mesta na kojima i jedno i drugo mogu da se uzajamno poboljšaju.

U Bejrutskoj deklaraciji²⁵ naglašava se da „tek kad mi, kao verski akteri, preuzmемо svoje uloge, artikulišemo zajedničku viziju naših odgovornosti i sprovedemo reči u dela, kredibilno ćemo podstaći uzajamno prihvatanje i bratstvo naroda različitih veroispovesti ili uverenja i osnažiti ih da poraze negativne impulse mržnje, zlobe, manipulacije, pohlepe, okrutnosti i sličnih oblika nečovečnosti”.

Priručnik „Komplet alata #Vera za prava“ (#Faith4Rights Toolkit)²⁶ prevodi ovaj okvir u praktične horizontalne programe učenja i izgradnje kapaciteta, koji sadrže module učenja za svaku od 18 obaveza za „Veru za prava“.

Pored kompleta alata, dostupno je i nekoliko onlajn alata na temu „Vera za prava“:

- Vere, uverenja i ljudska prava: Pristup „Vera za prava”, Globalna akademija „Gandi-King“)²⁷
- Vodič za facilitatore za kurseve „Vera za prava“, Međunarodni centar za pravne i verske studije²⁸
- Paket za obuku „Vera za prava“, Akademija „Vera za prava“ (Faith4Rights)²⁹

“ Okvir „Vera za prava“ koji je 2017. godine uspostavila moja kancelarija uključuje vlade, verske vođe i širok spektar aktera civilnog društva u međusobne razmene mišljenja o konkretnim naporima na terenu. Na Kipru, na primer, nekoliko verskih poglavara koji su deo zajednice prakse „Vera za prava“ zagovara da ljudi svih veroispovesti imaju nesmetan pristup svojim hramovima; oni su takođe osudili podsticanje na nasilje, diskriminaciju ili neprijateljstvo u ime vere. ”³⁰

Folker Tirk, visoki predstavnik Ujedinjenih nacija za ljudska prava

Dijalog obezbeđuje neke jedinstvene prilike za partnerstva zajedničke akcije koja štite i sprovode ljudska prava.³¹ Zajedničke akcije ne proizilaze iz svakog procesa dijaloga. Smisleni i uticajni dijalog i partnerstva treba da se promišljeno neguju i treba da im se omogućí da se vremenom razvijaju. To nisu linearni procesi. U nekim slučajevima

može biti korisno da se počne sa unutarverskim razgovorima, kako bi se čula različita gledišta i našao zajednički jezik *unutar* iste verske grupe ili grupe uverenja pre nego što se pređe na međureligijski/ međuverški dijalog i zajedničku akciju. Kada se pojave zajedničke inicijative, neke od njih mogu brzo da donesu pozitivne rezultate, a druge mogu da potraju duže.

Primeri zajedničke akcije oko pitanja koja su u vezi sa slobodom veroispovesti ili uverenja mogu da uključuju:

Edukaciju o miru

- Edukaciju o ljudskim pravima i sprečavanju diskriminacije i/ili međureligijsku edukaciju u školama
- Edukaciju o ljudskim pravima i sprečavanju diskriminacije i/ili međureligijsku edukaciju u formatima za obrazovanje odraslih
- Edukativno podizanje svesti o verskoj pismenosti, različitosti i miroljubivoj koegzistenciji
- Radionice za aktere civilnog društva, kao i verske aktere/aktere uverenja i državne aktere

Aktivnosti društvenog povezivanja u okviru mešovitih timova ili grupa

- Zajednička saopštenja za javnost
- Zajednički javni događaji:
 - Sportski događaji
 - Umetničke aktivnosti
 - Aktivnosti u zajednici, npr. zaštita kulturnog ili verskog nasleđa ili borba protiv zločina iz mržnje

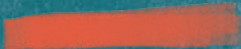
Izgradnju mreže

- Uspostavljanje zajedničkih struktura i formalnih i neformalnih formata razmene:
 - Platforme za dijalog
 - Međureligijski saveti
 - Savetodavni odbori
 - Interesne grupe
 - Grupe za zagovaranje reforme zakona ili politike

POGLAVLJE 4

ULOGA DRŽAVE

“ Države treba da obezbede da svi procesi u vezi sa dijalogom i zajedničkim akcionim projektima budu transparentni. ”

POGLAVLJE 4

ULOGA DRŽAVE

Države imaju prvenstvenu obavezu da poštuju, štite i ispunjavaju ljudska prava. Podrška dijalogu i zajedničkoj akciji preko verskih granica ili granica uverenja je jedan efikasan način da se to uradi. Kao facilitator, država ne treba da sama organizuje inicijative za dijalog ili zajedničke akcije, već da stvori okruženje u kojem inicijative mogu da cvetaju, organizovane od strane nedržavnih aktera od poverenja koji će ovaj posao obaviti na način koji poštuje ljudska prava.

U ovom poglavlju ispituje se kako država može da odigra ovu ulogu podrške i omogućavanja. Razmatra se kako da se pravni instrumenti i politički obavezujuća opredeljenja pretoče u efikasne politike, prakse i procese promene kako bi se pozitivno uticalo na svakodnevni život ljudi. U srcu ovog pristupa zasnovanog na ljudskim pravima, čija je skraćenica PANEL, nalaze se načela učešća (*Participation*), odgovornosti (*Accountability*), nediskriminacije (*Non-discrimination*) i ravnopravnosti (*Equality*), osnaživanja (*Empowerment*) i zakonitosti (*Legality*).

- **Učešće:** svako, bilo da je religiozan ili ne, ima pravo na aktivno učešće u procesima odlučivanja koji utiču na uživanje njegovih prava.
- **Odgovornost:** države se smatraju odgovornim ako ne ispune svoju obavezu prema nosiocima prava. Kada dođe do kršenja ljudskih prava postoje efikasni pravni lekovi.
- **Nediskriminacija i jednakost:** svaki pojedinac ima pravo na jednako uživanje svojih prava bez diskriminacije.
- **Osnaživanje:** svi mogu da razumeju, traže i ostvare svoja prava, kao i da učestvuju u izradi politika koje utiču na njihov život.
- **Zakonitost:** pristupi treba da budu u skladu sa zakonskim pravima utvrđenim u domaćem i međunarodnom pravu.³²

Naglašavanje da je za državu najbolja uloga pomoćnog aktera — a ne pokretača dijaloga — ne znači da država ne može da učestvuje u inicijativama za dijalog i zajedničku akciju ako je pozvana da to učini. Naime, neke zajednice mogu da pozovu države da učestvuju, kao vredni sagovornici, da postavljaju pitanja ili bolje razumeju državne planove o nekoj temi koja izaziva zabrinutost. Međutim, u nekim kontekstima obraćanje ili prisustvo državnih aktera može biti neprikladno. U nekim zemljama, određena lica ili grupe mogu da imaju razloga da ne veruju državi, zbog, na primer, istorijskih zloupotreba, institucionalnih predrasuda ili nasilnih incidenata u kojima ih država nije zaštitila. Isti slučaj može biti i tamo gde država zauzima previše centralnu ulogu i pokušava da upravlja dijalogom ili zajedničkom akcijom, kada može da se naruši reputacija države kao neutralnog posrednika i destimuliše vredan angažman drugih. To lako može da se desi kada država ima zvaničnu religiju ili uverenje, ili nezvanično

daje preferencijalni tretman jednoj veri ili uverenju; aktivnosti dijaloga koje pokreće država mogu se smatrati jačanjem hegemonije nad drugim zajednicama. U takvom slučaju, bile bi potrebne aktivnosti za obnavljanje poverenja pre nego što bi smislen dijalog mogao ponovo da počne.

Zato je generalno bolje da se države usmere na pružanje podrške, da stvore uslove koji podstiču formalni ili neformalni dijalog i da podrže inicijative koje vode ka većoj toleranciji, poštovanju i razumevanju među zajednicama. Ti uslovi uključuju:

- Poštovanje ljudskih prava uopšte, posebno slobode veroispovesti ili uverenja, u društvu, kao i prilikom vođenja dijaloga i zajedničke akcije preko verskih granica i granica uverenja;
- Država zauzima pristup „ne naškodi“ kada sarađuje sa akterima vere i uverenja i/ili podržava njihovu zajedničku akciju;
- Država postupa nepristrasno prema verskim akterima ili akterima uverenja;
- Obezbeđivanje uključivanja i učestvovanja celokupne različitosti aktera vere ili uverenja; i
- Država postupa transparentno i odgovorna je kada sarađuje sa verskim akterima ili akterima uverenja i/ili kada podržava njihove zajedničke akcije.

U sledećim odeljcima detaljnije se govori o svakom od ovih uslova.

4.1. POŠTOVANJE LJUDSKIH PRAVA

Poštovanje ljudskih prava svima omogućava dostojanstven život. Verski akteri ili akteri uverenja i, još šire, zajednice će imati veći nivo poverenja i saradnje sa državom ako ona poštuje njihova prava i vidljivo radi na njihovoj zaštiti i unapređenju. Za države je važno da obezbede da njihov zakonodavni okvir i akcije efikasno garantuju poštovanje obaveza ljudskih prava.

Različiti pokazatelji mogu da ukažu na to da li država poštuje, štiti i ispunjava ljudska prava. Na primer, bivši specijalni izvestilac Ujedinjenih nacija za slobodu veroispovesti ili uverenja, Ahmed Šahid, predlaže (neiscrpn) okvir indikatora za praćenje i unapređenje sprovođenja uživanja ljudskih prava u određenom trenutku i u određenom kontekstu. On ih deli u tri kategorije: strukturne (pravni i institucionalni okvir); procesne (politike, procedure, prakse, budžeti i kapaciteti) i one koji se odnose na ishod/učinak (podaci o nedostacima u uživanju prava, o kršenjima ili poboljšanjima).³³ U ovom okviru, za verske zajednice ili zajednice uverenja bilo bi relevantno, na primer, da nacionalno zakonodavstvo prizna da je predrasuda zasnovana na veri ili uverenju otežavajuća okolnost prilikom izvršenja krivičnog dela (strukturni);

da se potom obezbedi obuka za organe za sprovođenje zakona i pravosudne organe o tome kako da prepoznaju i istraže takva krivična dela (procesni), kao i da se raščlanjeni podaci redovno prikupljaju i procenjuju radi daljeg postupanja na različitim nivoima pravosudnog sistema u slučaju zločina iz mržnje koji imaju verski motiv/motiv uverenja i da su relevantni za konkretne zajednice (ishod/učinak).

Drugi indikatori mogu da daju podatke konkretno o uživanju slobode veroispovesti ili uverenja i da obuhvataju sociološke indikatore kao što je udaljenost između većinskih i manjinskih grupa.³⁴ Korišćenje takvih indikatora pomaže državama da utvrde da li su stvorile podsticajno okruženje, kao i gde postoje nedostaci ili moguće oblasti kojima je potrebna promena. Kada države izrađuju/prilagođavaju indikatore, ovaj proces treba da uključi saradnju i konsultacije sa širokim spektrom zainteresovanih strana, pre nego što se utvrdi konačna (ali ne i nefleksibilna), kontekstualno prilagođena i smisljena lista indikatora.

ODIHR-ove *Smernice za pregled zakonodavstva koje se odnosi na veru ili uverenje*³⁵ mogu da podrže države u obezbeđivanju adekvatnog strukturnog okvira za poštovanje slobode veroispovesti ili uverenja, sa preporukama o tome kako države mogu da obezbede usklađenost svojih zakona sa obavezama ljudskih prava u pogledu slobode veroispovesti ili uverenja.

Države takođe treba da obezbede svojim zaposlenima dovoljnu edukaciju o ljudskim pravima da bi sarađivali sa verskim zajednicama i zajednicama uverenja u pogledu slobode veroispovesti ili uverenja uz poštovanje ljudskih prava. Možda će biti potrebno da državne institucije ispitaju svoju unutrašnju kulturu i nedostatke veština i da promene unutrašnje strukture, procese, ponašanja, raspoređivanje resursa i budžete.

Dobra praksa: Izgradnja mira kroz „verski kolosek“ na Kipru

„Verski kolosek“ kiparskog mirovnog procesa je inicijativa koja naglašava konstruktivnu ulogu vere, uverenja i poštovanja ljudskih prava u izgradnji mira u društvu podeljenom, između ostalog, po verskim linijama.³⁶ Uz facilitaciju Ambasade Švedske od 2009. godine, nakon neuspelog mirovnog sporazuma uz posredovanje Ujedinjenih nacija, Švedska nudi „dobre usluge“ svog diplomatskog predstavništva za dijalog između različitih hrišćanskih i muslimanskih veroispovesti. Podsticaj za teme za razgovor dolazi od učesnika.

Pristup verskog koloseka za izgradnju mira počiva na četiri stuba: i) podsticanju svesti i poverenja između verskih vođa i zajednica, ii) podsticanju mera zajedničke akcije i izgradnje poverenja, iii) zaštiti prava svakog lica da javno ispoveda svoju veru, i iv) zaštiti mesta i spomenika od verskog značaja na Kipru. Kršenja slobode veroispovesti ili uverenja bilo koje zajednice na ostrvu priznaju i rešavaju svi. Snažan fokus „verskog koloseka“ je na ženskim pravima, pravima migranata i izbeglica, kao i drugim multisektorskim pitanjima koja se različito doživljavaju na osnovu vere.

„Verski kolosek“ ima praktične ishode. Verski poglavari koji učestvuju sarađuju na popravljanju i održavanju verskih objekata, olakšavanju hodočašća preko „zelenih linije“ koja je pod upravom UN na ovom podeljenom ostrvu i izdaju brojna zajednička saopštenja o pitanjima koja uključuju nasilje nad ženama i devojčicama, terorizam i pristup mirovnim pregovorima zasnovan na ljudskim pravima.³⁷

Dobra praksa: Nordijska ekumenska mreža za slobodu veroispovesti ili uverenja (NORFORB)

NORFORB je mreža crkvenih organizacija, nevladinih organizacija koje se zasnivaju na veri i agencija za ekumenski razvoj iz nordijskih zemalja koje su u svom radu zauzele pristup zasnovan na ljudskim pravima. Unutarverska mreža počela je sa radom 2014. godine, kada su njeni članovi tražili zajednički jezik za zagovaranje slobode veroispovesti ili uverenja i pokretanje zajedničkih inicijativa. Međutim, učesnici su ustanovili da stalno moraju da objašnjavaju slobodu veroispovesti ili uverenja i način na koji je treba integrisati u procene uticaja. Organizacije iz NORFORB-a shvatile su da ne postoji praktičan, javno dostupan materijal za obuku o slobodi veroispovesti ili uverenja i način za njegovu primenu u praksi. Da bi se popunila ova praznina, u avgustu 2018. godine, tri člana NORFORB-a — Međunarodni savez „Stefanus“, Savet švedske misije i Centar za razvoj zasnovan na crkvi — izradili su Platformu za učenje za slobodu veroispovesti ili uverenja.

NORFORB je dugi niz godina sarađivao sa međunarodnim naučnicima i stručnjacima, zajednicama teista, neteista i ateista, akterima civilnog društva i lokalnim liderima na izradi onlajn i hibridnih kurseva obuke o temama kao što su sloboda veroispovesti ili uverenja, sloboda veroispovesti ili uverenja i rodna ravnopravnost i najbolje pedagoške prakse za obuku za slobodu veroispovesti ili uverenja. NORFORB se stara za to da njegovi učesnici (25 po kursu) predstavljaju presek različitih veroispovesti i uverenja i geografske različitosti. Kursevi se održavaju na tri kontinenta i interesovanje je ogromno. NORFORB takođe sve više sprovodi obuku za državne službenike o pravu na slobodu veroispovesti ili uverenja.

4.1.1. Sloboda izražavanja i sloboda veroispovesti ili uverenja

Do dijaloga između verskih zajednica ili zajednica uverenja može doći tek kada se već poštuju sloboda izražavanja i sloboda veroispovesti ili uverenja. Kada se posmatra sa aspekta izražavanja, sloboda veroispovesti ili uverenja daje akterima vere ili uverenja izbor da učestvuju u dijalogu ili razgovorima sa drugim akterima ili da se uzdrže od njega bez ikakvih negativnih posledica.

Delotvoran dijalog treba da omogući učesnicima da razgovaraju otvoreno i iskreno, ali i sa poštovanjem. Bez toga, međusobno razumevanje, učenje i rast teško mogu da puste koren. Da bi dijalog prevazišao granice ili da bi se bavio spornim pitanjima, mora biti priznata različitost mišljenja. Tokom dijaloga može biti isto onoliko mišljenja koliko i prisutnih. Mišljenja se mogu razlikovati čak i unutar jedne zajednice, a neki mogu da imaju stavove koji su neliberalni ili u direktnoj suprotnosti sa drugim prisutnima. Da bi se održao istinski dijalog, treba da se podrži pravo svakog učesnika da slobodno govori. To, u skladu sa zaštitom iz članova 18 i 19 ICCPR-a, može da uključuje i ono što „vređa, šokira ili uznemirava“, umesto da se dijalog svede na razmenu ljubaznih reči između kultura uz „čaj i samosu“.³⁸ Kada obezbeđuju finansijska sredstva za inicijative za dijalog, države ne treba da očekuju od učesnika da promene postavke i načela svoje vere ili uverenja da bi se prilagodili državnim ciljevima ili ciljevima onih koji organizuju dijalog.

Države generalno treba da budu oprezne kada izražavanje prenosi mržnju koja škodi verskim manjinama ili manjinama uverenja ili usamljenim glasovima neslaganja unutar većinskih zajednica.³⁹ Diskurs mržnje, bilo u formalnom, neformalnom, političkom ili društvenom kontekstu, može da dovede do isključivanja. Zbog toga, čak i kada, prema međunarodnom pravu o ljudskim pravima, neka zakonska sankcija ne bi bila opravdana, države treba da se pozabave svakim izrazom mržnje, da reaguju na njega i da podstaknu akciju koja dovodi do boljeg razumevanja i inkluzije, kako na internetu, tako i izvan njega.⁴⁰ Kao što je naznačio specijalni izvestilac Ujedinjenih nacija za slobodu veroispovesti ili uverenja u izveštaju za 2024. godinu, „inicijative koje imaju podršku države treba da imaju za cilj podsticanje dijaloga i bavljenje psihološkim korenima predrasuda između zajednica na lokalnom nivou i treba da budu ovlašćene da svoje aktivnosti sprovode stalno, a ne samo u vremenima porasta nasilja“⁴¹.

Pored dijaloga, države treba da se preventivno i proaktivno pozabave širenjem „govora mržnje“.

Prvo, ne treba kriminalizovati sve vrste uvredljivog govora, te države treba da pogledaju međunarodne standarde postavljene u testu praga podsticanja na mržnju (vidite u nastavku) u Planu akcije iz Rabata. Međutim, govor koji propagira rat, ili nacionalnu, rasnu ili versku mržnju

koja podstiče na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje treba zakonom zabraniti. Isto tako, države treba da se uvere da se zakonodavstvo adekvatno primenjuje kada do takvog govora dođe i da se žrtvama pruža adekvatna podrška. Uz dužnu pažnju prema zaštiti žrtava, države generalno treba da objave sve zakonske sankcije protiv učinioca.

Plan akcije iz Rabata

Plan akcije iz Rabata⁴² okupio je, između ostalih, naučnike, pravnike, one koji ispovedaju veru, kao i sekularne i verske nevladine organizacije da bi razradili odgovore zasnovane na ljudskim pravima na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju koja predstavlja podsticanje. Njegov „šestodelni test praga“ je do današnjeg dana ostao jedna od najautoritativnijih mera za slučajeve kada se govor mržnje može ograničiti na osnovu međunarodnog prava o ljudskim pravima.

Šestodelni test praga

KONTEKST izjave	GOVORNIKOVA pozicija ili status	NAMERA da se publika podstakne protiv ciljne grupe
SADRŽAJ i oblik izjave	KOLIKO je prenet	VEROVATNOĆA da će doći do štete, uključujući i neizbežnost

Preporuka Saveta Evrope o borbi protiv govora mržnje⁴³ iz 2022. godine takođe zauzima sveobuhvatan pristup u borbi protiv govora mržnje u okviru ljudskih prava.

Države treba da podrže kampanje za podizanje svesti da bi edukovale javnost i unapredile veštine kritičkog mišljenja i medijsku, informacionu i digitalnu pismenost kroz obrazovne sisteme.⁴⁴ One takođe treba da edukuju korisnike društvenih mreža o štetnosti uznemiravanja i zlostavljanja na internetu, uključujući i psihološki uticaj i odvrćajući učinak na ciljane ili marginalizovane grupe (u ovom slučaju, glasove pripadnika vera ili uverenja). Države takođe treba da efikasno regulišu pružaoce usluga interneta i kompanije koje vode društvene mreže u vezi sa pitanjima koja se kreću od izrade i razvoja algoritamskih modela

do delotvornog obeštećenja i pravnih lekova koji stoje na raspolaganju onima koji su pogođeni.⁴⁵ U zavisnosti od konteksta, ovo može da povlači obavezu delotvorne primene Zakona EU o digitalnim uslugama na nacionalnom nivou.⁴⁶ Za više informacija o ovoj temi, vidite Priručnik za razvoj politika predstavnice OEBS-a za slobodu medija *U fokusu: Veštačka inteligencija i sloboda izražavanja*.⁴⁷

4.1.2. Sloboda udruživanja i sloboda veroispovesti ili uverenja

Pravo na udruživanje i ostvarivanje slobode veroispovesti ili uverenja u zajednici sa drugima mora biti garantovano ako želimo da se verske zajednice ili zajednice uverenja okupe i počnu da razgovaraju. Prema međunarodnom pravu o ljudskim pravima, države ne mogu da odbiju da daju pravni subjektivitet nekom udruženju na osnovu vere ili uverenja, osim ako se ne dokaže da se to udruženje bavi nezakonitim aktivnostima.⁴⁸ Po pravilu, niko ne treba da bude kažnjen zbog povezivanja sa ljudima ili verskim zajednicama koje država zvanično ne priznaje. Države takođe treba da spreče da zakoni ograničavaju ili otežavaju mogućnost sastajanja verskih zajednica ili zajednica uverenja kroz, na primer, zakonsku obavezu registracije. Pored toga, za one koji žele da učestvuju u konsultacijama ili dijalogu, učešće ne treba da zavisi od kriterijuma kao što je da li je grupa zvanično registrovana ili ima određeni broj pratilaca. Za konkretne preporuke, vidite ODIHR-ove *Smernice o pravnom subjektivitetu verskih zajednica ili zajednica uverenja*.⁴⁹

Sloboda veroispovesti ili uverenja garantuje verskim organizacijama mogućnost osnivanja dobrotvornih institucija i traženja sredstava. Kao što je naglašeno u zajedničkim *Smernicama o slobodi udruživanja*, ODIHR-a i Venecijanske komisije, udruženja imaju slobodu da traže, primaju i koriste finansijska i druga sredstva, bilo da su domaća, strana ili međunarodna, za obavljanje svojih aktivnosti i to je od suštinskog značaja za postojanje i rad svakog udruženja i sastavni je deo prava na slobodu udruživanja.⁵⁰ Ova sloboda [traženja, primanja i korišćenja finansijskih i drugih resursa] treba da se primenjuje samo pod uslovima utemeljenim na zakonu, koji su neophodni, proporcionalni i nediskriminatorni i generalno primenjivi na carinu, menjačnice, sprečavanje korupcije, pranje novca i finansiranje terorizma, kao i onima koji se odnose na finansiranje izbora i političkih stranaka, u meri u kojoj su i sami ovi uslovi u skladu sa međunarodnim standardima ljudskih prava. Sva ograničenja koja se odnose na pristupanje sredstvima iz inostranstva (ili onih iz stranih ili međunarodnih izvora) moraju da budu propisana zakonom, da imaju legitiman cilj u skladu sa konkretnim dozvoljenim osnovama za ograničenja navedenim u relevantnim međunarodnim standardima, kao i da budu neophodna u demokratskom društvu i proporcionalna cilju kojem se teži.⁵¹

Države su dužne da regulišu domaće i međunarodne finansijske tokove da bi garantovale bezbednost i borile se protiv korupcije. Naime, Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija nametnuo je državama obavezu da se bore protiv globalnih tokova finansiranja koji se povezuju sa terorizmom.⁵² Međutim, pojavljuje se jedan novi trend kod kog državni zakonodavni okviri i političke reakcije rutinski prevazilaze uslove iz ovih obaveza, a verske zajednice ili zajednice uverenja često shvataju da je njihov pristup finansiranju prekinut, uz slabu primenu propisanog postupka ili bez potvrđene veze sa zabranjenim akterima. Neke države su uvele veoma stroge uslove za registraciju, prijavljivanje i sl. čija su meta određena udruženja koja primaju strana sredstva, uz navođenje ograničavanja „stranog uticaja“ kao cilja.⁵³ Da bi stvorile podsticajno okruženje za autentično pojavljivanje dijaloga i zajedničke akcije preko verskih granica i granica uverenja, države ne smeju da civilnom društvu, uključujući verske zajednice ili zajednice uverenja, neopravdano ograničavaju pristup finansijskim sredstvima. Pristup različitim izvorima finansiranja — domaćim i međunarodnim — ima ključni značaj za olakšavanje sprovođenja inicijativa na način koji garantuje njihovu nezavisnost. Naime, mnoge verske grupe ili grupe uverenja imaju međunarodni obim i zajednice će želiti da šalju novac da bi jedne drugima pomagale u aktivnostima, uključujući, na primer, dobrotvorne aktivnosti koje vode kolege u lokalnim zajednicama u teškim vremenima.

4.1.3. Sloboda mirnog okupljanja i sloboda veroispovesti ili uverenja

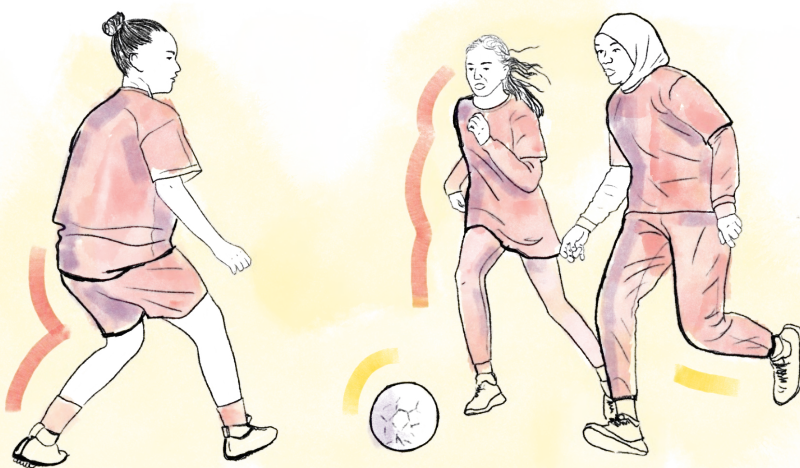
Sloboda mirnog okupljanja omogućava pojedincima da se izraze kao deo kolektiva. Skupovi mogu da predstavljaju platforme za zagovaranje

promena ili izražavanje solidarnosti. Inicijative za zajedničku akciju koje proističu iz procesa dijaloga ponekad mogu da dovedu do okupljanja verskih zajednica ili zajednica uverenja preko verskih granica ili granica uverenja u okviru mirnih skupova zbog niza različitih ciljeva. Kao takvi, skupovi se kreću od grupa pojedinaca koji se okupljaju da bi protestovali protiv pitanja koja izazivaju zabrinutost, do skupova sa simboličkim značajem, na primer, komemoracija događaja ili obeležavanja značajnih datuma za tu veru ili uverenje. Sve dok su skupovi mirni, država ima dužnost da ih omogući.⁵⁴ Važno je, međutim, naglasiti da države ne mogu da se mešaju u ovo pravo samo zato što nisu saglasne sa stavovima prisutnih verskih zajednica ili zajednica uverenja. One moraju da obezbede da pravo na mirno okupljanje uživaju podjednako sve grupe, bez diskriminacije.

4.1.4. Nediskriminacija i sloboda veroispovesti ili uverenja

U skladu sa načelima ljudskih prava, kada odluče da se pozabave izazovima u vezi sa slobodom veroispovesti ili uverenja, države treba da teže smislenom uključivanju i ravnopravnom učešću što je moguće šireg spektra aktera u osmišljavanje aktivnosti u vezi sa potencijalnim dijalogom i procesima zajedničke akcije. To uključuje pripadnike grupa koje su istorijski marginalizovane ili isključene iz takvih razgovora (žene, LGBTI osobe, mladi, osobe sa invaliditetom, autohtone zajednice, migranti, izbeglice). Važno je da pojedinci iz verskih zajednica ili zajednica uverenja, bilo teističkih, neteističkih ili ateističkih, ne budu aktivno isključeni iz konsultacija o pitanjima koja ih se tiču, i da države nastoje da stvore prostor za one koji se suočavaju sa intersekcijskom diskriminacijom.

Kada priređuju konsultacije, formiraju zajedničke savetodavne odbore o nekoj temi ili kada se uključuju u procese dijaloga, države treba da razmotre okvir u kojem se odigravaju sukobi i napetosti u društvu, kao i potencijalni uticaj strukturne diskriminacije i nasilja na određene zajednice. Isto tako, s obzirom na njihovu inherentnu moć u poređenju sa drugim društvenim akterima, države treba da budu osetljive kada određuju okvir za pitanja za razgovor, jer on može da dovede do neravnoteže moći među različitim akterima koja će uticati na procese dijaloga.

Države takođe treba da budu svesne da će konsultacije u vezi sa slobodom veroispovesti ili uverenja, zajednički savetodavni odbori ili dijalog koji ima za cilj podsticanje veće tolerancije, poštovanja i razumevanja biti povezani sa načinom na koji države generalno uokviruju i reaguju na pitanja koja se odnose na netoleranciju i diskriminaciju, uključujući i njihove strukturne i institucionalne manifestacije. Državni akteri na svim nivoima treba da sistematski daju izjave i usvajaju politike koje razbijaju uvrežene stereotipe, predrasude i prakse i izbegavaju prebacivanje krivice, gde bi jedna ili više verskih zajednica ili zajednica uverenja bile „odgovorne“ za različita društvena zla. Diskriminatorske javne reakcije dovode do rizika da se krivica prebaci na zajednice kao na „dežurne krivce“, što može da dovede do šireg isključivanja tih zajednica, narušavanja društvene kohezije, omogućavanja daljeg prebacivanja krivice, govora mržnje ili čak zločina iz mržnje. U toj atmosferi, različiti verski akteri ili akteri uverenja možda mogu da sa sumnjom posmatraju podršku države konsultacijama, zajedničkim savetodavnim odborima i dijalogu i da se uzdržavaju od učešća; oni možda neće videti tu aktivnost kao istinsku i smislenu, i/ili će se plašiti mogućih posledica ili negativnih percepcija iz sopstvene zajednice.

Države takođe imaju međunarodnu obavezu da definišu zločine iz mržnje (krivična dela motivisana predrasudama⁵⁵) kao posebnu kategoriju krivičnih dela u svom nacionalnom zakonodavstvu i politici.⁵⁶ One treba da se proaktivno bave zločinima iz mržnje, strukturalnim i institucionalizovanim oblicima diskriminacije tako što će razviti sveobuhvatan sistem koji razume mržnju, zločine iz mržnje i njihov ozbiljni uticaj, uključujući i uticaj na pojedince i zajednice, kao i štetu nanetu široj društvenoj koheziji. Države treba da prate ovaj fenomen, prikupljaju raščlanjene podatke o zločinima iz mržnje, uključujući i one zbog vere ili uverenja, i da na osnovu tih podataka postupaju tako da svima pruže bezbednost. To znači da treba da uspostave niz politika i procedura: obuču organe za sprovođenje zakona i pravosudne organe; podrže žrtve prilikom obezbeđenja pristupa pravdi; steknu poverenje žrtava; bore se protiv nedovoljnog prijavljivanja; obezbede dostupnost odgovarajućih usluga podrške žrtvama; i uspostave saradnju između zainteresovanih strana za podršku žrtvama;⁵⁷ i obezbede dobru komunikaciju i saradnju sa, u ovom slučaju, pogođenim verskim zajednicama i zajednicama uverenja.

Države treba da se konsultuju sa verskim zajednicama i zajednicama uverenja i da prepoznaju ulogu koju one mogu da imaju u rešavanju bezbednosnih problema njihovih sopstvenih i drugih zajednica. One treba da stvore ili olakšaju prilike koje podstiču, ali ne primoravaju na proaktivno uključivanje svih zajednica u viševersku zajedničku akciju kako bi se zaustavio govor mržnje i zločini iz mržnje i osigurala bezbednost svih zajednica.

Zločini iz mržnje nemaju negativan uticaj samo na pojedinca ili pojedince, već i na zajednicu koja im je meta. Oni mogu da povećaju osećaj izolacije od šireg društva; članovi zajednice mogu da počnu da se ustežu da javno ispoljavaju svoju veru ili uverenje, da se uključuju u javne rasprave o pitanjima koja se odnose na njihov identitet, ili čak da učestvuju u širim demokratskim procesima. Ako država, civilno društvo i verske zajednice ili zajednice uverenja imaju neefikasne kanale ili uopšte nemaju kanale za konstruktivno bavljenje zločinima iz mržnje i, šire, za unapređenje kohezije između zajednica, onda osećaj nepravde i besa može da utaba put za širu nestabilnost i nesigurnost u društvu.

“ Antisemitizam već dugo utiče na jevrejske zajednice i manifestuje se na različite načine, od teorija zavere do netolerantnog diskursa. Ova netolerancija može da dovede do zločina iz mržnje, što uključuje nasilne napade na Jevreje. Jevreji ponekad navode da ih je strah da prisustvuju verskim službama i nose versku odeću ili simbole, a mogu i da izbegavaju da se javno identifikuju kao Jevreji. ”⁵⁸

Dobra praksa: Sigurno utočište (*Safe Haven*), Irska

Sigurno utočište (SU) je program zajedničke akcije koji vodi Međuverski forum grada Dablina (DCIF) i koji proističe iz rasta broja incidenata u vezi sa mržnjom koji su primetili članovi DCIF-a. Obuka u okviru ovog programa omogućava pripadnicima širokog spektra verskih zajednica da dobro razumeju incidente motivisane mržnjom i informacije o dostupnim mehanizmima evidentiranja i prijavljivanja, kao i o načinu da direktno podrže žrtve. Ovaj program koristi platformu irske Mreže protiv rasizma „iReport“, direktno prijavljivanje irskoj policijskoj službi *An Garda Síochána* kao trećem licu, kao i DCIF-ov sopstveni mehanizam za evidentiranje. Ti podaci koriste se kao informacije koje oblikuju lokalne reakcije i dalju podršku žrtvama. SU takođe obučava zaposlene na prvoj liniji, uključujući policijske službenike, druge pružaoce usluga i civilno društvo da prepoznaju, priznaju i reaguju na rasizam i versku mržnju. Program je dobio početna sredstva od irske Komisije za ljudska prava i ravnopravnost i nastavlja da funkcioniše sa ograničenijim kapacitetom, uz podršku DCIF-a.

“Bez obzira da li sadrže kriminalnu komponentu ili ne, incidenti motivisani mržnjom imaju značajan uticaj na žrtve pojedinačno i na zajednice sa kojima se one identifikuju. Budući da su to „krivična dela izvršena porukama“, pripadnici grupe koja je njihova meta često reaguju kao da im je to zaista i učinjeno. To može da naškodi odnosima u zajednici, da stvori tenzije i da učini da se druge manjinske grupe osećaju ranjivo. Tačna predstava o tome gde se nalazimo, kao i adekvatno obučena policija i drugi pružaoci usluga, od ključne su važnosti za adekvatan odgovor. Program „Sigurno utočište“ pomogao je u oba aspekta.”

Adrijan Kristea, izvršni direktor, DCIF

Određene društvene organizacije mogu da igraju ključnu ulogu u bliskoj saradnji sa sličnim organizacijama iz drugih zajednica, posebno ako postoje dobri kanali za zajednički razgovor sa državnim agencijama. Dobar primer ovoga je tesna saradnja koja postoji u Ujedinjenom Kraljevstvu između organizacije *TellMAMA (ReciMAMI)*, koja se bavi rešavanjem problema mržnje prema muslimanima, i Trusta za bezbednost zajednice, koji se bavi problemom antisemitizma. Obe organizacije prate incidente izazvane mržnjom prema njihovim zajednicama i, kada dođe do čestog podsticanja podela (naročito s obzirom na situaciju na Bliskom istoku), zajedničkim glasom šalju poruku jedinstva.

Dobra praksa: *TellMAMA* i Trust za bezbednost zajednice (CST), Ujedinjeno Kraljevstvo

Od 2012. godine, dobrotvorna organizacija *TellMAMA*, meri, beleži i analizira tendencije u pogledu incidenata protiv muslimana u Ujedinjenom Kraljevstvu. *TellMAMA* takođe pruža savetodavnu podršku žrtvama kako na nacionalnim, tako i na međunarodnim forumima da bi obezbedila bolju podršku žrtvama, pravdu i odgovornost za zločine motivisane predrasudama protiv muslimana. Njen uzor je druga dobrotvorna organizacija, Trust za bezbednost zajednice (CST), koja je osnovana 1994. godine i koja sprovodi istraživanja o antisemitskim incidentima, daje savete i pruža podršku jevrejskoj zajednici u Ujedinjenom Kraljevstvu i zalaže se za nju kod Britanske Vlade. Obe grupe učestvuju u širem dijalogu i koalicionim inicijativama, uključujući Savez zajednica za borbu protiv mržnje (CATCH). Ovaj savez finansira kancelarija gradonačelnika Londona i on okuplja različite zajednice i organizacije (rasne, verske, seksualne orijentacije i rodnog identiteta) u cilju rešavanja društvenih problema.

TellMAMA i CST održavaju redovan dijalog. On se u početku, dok je organizacija *TellMAMA* razvijala svoj program rada, uglavnom odnosio na metodološka i administrativna pitanja. Danas je razgovor usmeren na praktična pitanja. Na primer, CST redovno obaveštava *TellMAMA* o incidentima koji uključuju mržnju protiv muslimana, a to funkcioniše i u obrnutom smeru. Ovaj bliski dijalog i saradnja imali su dodatnu korist: pošto rade na osnovu sličnih metodoloških

priručnika ka zajedničkom cilju rešavanja incidenata verski motivisane mržnje, ove organizacije mogu da sa britanskim policijskim snagama, tužilaštvom i drugim državnim organima razgovaraju sa dosledne i podudarne pozicije. S obzirom na njihovu stručnost i legitimnost među najširom zajednicom, organizacije *TellMAMA* i CST razvile su odnos sa službama za sprovođenje zakona i tužilačkim službama koji omogućava obema grupama da efikasnije funkcionišu u borbi protiv mržnje. Na primer, ljudi kojima je neprijatno da prijave incidente policiji, mogu da ih prijave ovim organizacijama. Kroz razmenu anonimnih statističkih podataka, *TellMAMA* i CST pomažu britanskoj policiji da pravilno proceni i reaguje na probleme u društvu.

Pošto su dijalog i saradnja između organizacija CST i *TellMAMA* utemeljeni na praktičnim, svakodnevnim pitanjima sa zajedničkim ciljevima, njihova interakcija nastavlja se bez obzira na šire geopolitičke tokove koji ugrožavaju druge dijaloge. Naročito od napada Hamasa na Izrael 7. oktobra 2023. godine i potonjeg sukoba između Izraela i Hamasa, mnogi verski dijalozi ili dijalozi uverenja su se polarizovali, prekinuli ili potpuno stali. Komunikacija između organizacija *TellMAMA* i CST ne samo da je nastavljena, već se i povećala posle 7. oktobra 2023. godine. Iako se broj antisemitskih i antimuslimanskih incidenata u Ujedinjenom Kraljevstvu drastično povećao, nijedna od ove dve organizacije nije zauzela javni stav o širim geopolitičkim događajima. One su izvestile da je to ojačalo njihov odnos i povećalo njihovu sposobnost da se bave mržnjom i pruže psihosocijalnu podršku žrtvama.

Reakcije država na događaje u zemlji takođe mogu da utiču na održivost dijaloga i zajedničke akcije. Na primer, javno sknavljenje verskih tekstova može da dovede do snažnih emocionalnih reakcija i/ili napetosti u društvu, koje mogu da se polarizuju na, npr. kulturološkim ili verskim osnovama. Definisanje odgovarajućeg odgovora države može biti težak zadatak, naročito ako uključuje procenu da li neki akt predstavlja zaštićenu slobodu govora ili je ravan podstrekavanju.⁵⁹ Države treba da vode računa o tome da obezbede da njihova saopštenja za javnost i politički odgovori ne budu nepravедni, da ne delegitimišu čitave verske zajednice ili zajednice uverenja, niti da se proizvoljno ili nesrazmerno bave nepravdama i kršenjima prava različitih grupa.

Umesto toga, saopštenja za javnost treba da smanje napetosti, čak i kada se zakonska reakcija možda ne smatra prikladnom ili kada nije moguća. Ona treba da pravilno objasne jedinstveno iskustvo nepravde koju su doživele verske zajednice ili zajednice uverenja. Javnim priznavanjem ovih iskustava država može da smanji tenzije, da se bori protiv osećaja otuđenosti ili isključenosti i da podstakne konstruktivnu saradnju između zajednica.

Države moraju da razumeju ključne izazove sa kojima se suočavaju različite zajednice da bi na njih adekvatno odgovorile. To može uključivati kršenja ljudskih prava, kada je država dužna da postupi, iako neke zloupotrebe mogu biti tabu unutar zajednica i može ih biti teže identifikovati i prepoznati.

Intervju: Inspektorka Dženifer Pirson

Inspektorka Dženifer Pirson iz policije Zapadnog Midlandsa (Ujedinjeno Kraljevstvo) istovremeno je i predsedavajuća Verskog foruma policije Zapadnog Midlandsa i organizacije Žene u policiji Zapadnog Midlandsa. Na početku svoje karijere, radila je kao prvi oficir za vezu za porodicu u britanskoj policiji, a ta mera bila je deo šireg paketa za obuku za borbu protiv rasizma u policiji.

Dženifer je 2021. godine dobila Kraljičinu policijsku medalju za svoj rad na pružanju podrške žrtvama nasilja u porodici i koordinaciji odgovora na pandemiju COVID-19. Nadovezujući se na četrnaestomesečno angažovanje na Tajlandu, gde je pružala podršku u okviru odgovora na cunami iz 2004. godine, tokom pandemije predvodila je adaptaciju jednog hangara za avione na aerodromu u Birmingemu u privremenu mrtvačnicu. Shvatila je potencijalni uticaj pandemije na verske prakse i potrebe u pogledu sahrane. Zbog toga je hitno krenula u saradnju sa svim verskim grupama, uspostavila otvorene kanale komunikacije, uključila u komunikaciju policajce koji su pripadnici manjinskih zajednica i transparentno razgovarala o uslovima čuvanja leševa.

„Zbog toga što smo u jednom od najtežih trenutaka u životu razumeli značaj vere i uložili u njega, stekli smo poverenje zajednica i zadržali ga i posle pandemije.“

Na međuveriskim sastancima u kancelariji gradonačelnika, koji su postali redovni i koji uključuju neformalne i formalne verske poglavare i vođe uverenja, kao i razna udruženja, razgovara se o pitanjima koja utiču na zajednice širom Birmingema. Na međuveriskim sastancima, učesnici razgovaraju i o međunarodnim događajima i sukobima iz perspektive verskog identiteta i o tome kako oni utiču na njihove lokalne zajednice. To razumevanje pomaže da se istraže zločini iz mržnje.

Predstavljajući organizaciju Žene u policiji, Dženiferina međuveriska komunikacija ju je takođe navela da se upusti u osnivanje prve nezavisne savetodavne policijske grupe za devojčice, gde, između ostalog, radi sa ženskom decom iz prinudnih brakova. Shvatanje da je devojčicama vera važna bilo je ključno za sticanje njihovog poverenja i podsticanje na saradnju.

„Ideja je da se vidi šta motiviše pojedince. Sve dok vaše vrednosti uključuju ravnopravnost, inkluziju i poštovanje, policija treba da dopre do ovih vrednosti, izgradi veze i nađe zajednički jezik“

Države treba da sprovedu obrazovne politike koje imaju za cilj jačanje poštovanja, podsticanje i zaštitu ljudskih prava, kao i efikasnu borbu protiv pretpostavki i koncepata zasnovanih na predrasudama koji su nespojivi sa slobodom veroispovesti ili uverenja. Uglavnom kroz svoje obrazovne sisteme i nastavne planove i programe, države imaju značajnu moć da neguju veće razumevanje i poštovanje različitih veroispovesti ili uverenja, kao i uvažavanje pluralizma i različitosti vera/ uverenja.

ODIHR-ovi Vodeći principi iz Toleda o podučavanju o religijama i uverenjima u državnim školama⁶⁰ govore o hitnoj potrebi da se podstakne zaštita i poštovanje slobode veroispovesti ili uverenja kroz obrazovanje, da se ojača mir, razumevanje i tolerancija i da se razvije poštovanje pluralizma.

Intervju: Dr. Najla Tabara

Dr. Najla Tabara je suosnivačica i predsednica Fondacije Adjan (Liban/Francuska) i kopredsednica organizacije Vere za mir. Tokom svoje karijere, uglavnom u Libanu, Najla je radila na uključivanju različitosti i pluralizma u obrazovne programe i na razvijanju islamskog učenja o verskoj različitosti i slobodi veroispovesti ili uverenja. Njen rad priznat je kroz razne prestižne nagrade čija je dobitnica.

Zašto ste se uključili u rad na multiverskom dijalogu i partnerstvu i slobodi veroispovesti ili uverenja?

„Ljudi ne znaju instinktivno kako da se bave različitostću na pozitivan način. Većina nas nije svesna kako se naš lični identitet razvija u konkurenciji sa „drugima“ i kako naša pripadnost i istorija zajednice utiču na način na koji tretiramo „druge“ i svet. Shvatila sam da su ključni faktori za dobar život u različitosti omogućavanje ljudima da razumeju dinamiku koja okružuje identitet i učenje o drugima i o ljudskim pravima. To je suštinska stvar za naša društva i zato u Fondaciji Adjan od 2006. godine radimo na razvijanju obrazovnih programa i kurikuluma o različitosti, o aktivnom i inkluzivnom građanstvu i o slobodi veroispovesti ili uverenja, kako sa stanovišta ljudskih prava, tako i iz verske perspektive. Radili smo, na primer, sa Ministarstvom prosvete u Libanu na izradi pomoćnog nastavnog plana i programa koji podstiče učenje o različitostima, kao i na obuci za nastavnike o inkluzivnom građanstvu.“

Kakve koristi, po vašem mišljenju, takav rad donosi državama?

„Naš neformalni obrazovni program okuplja učenike iz različitih sredina i pomaže im da veruju u sopstvene glasove, uloge i sposobnost da rade za opšte dobro zajedno sa učenicima iz drugih kulturnih, verskih, društvenih i drugih sredina. To pomaže da se formira kultura međusobnog razumevanja koja dovodi do solidarnosti između kultura i zajednica. Evropske partnerske organizacije čak su nas zamolile da im prenesemo naše obrazovne programe, što sada počinjemo da radimo, stavljajući u kontekst najbolju praksu našeg vannastavnog srednjoškolskog programa o aktivnom i inkluzivnom građanstvu za metodologiju neformalnog obrazovanja.“

Kada ljudi nemaju informacije i određeni nivo razumevanja različitih vera i uverenja, oni mogu da popune tu prazninu „mentalnom zbirkom govorkanja, tračeva, mitova i stereotipa [koji] vremenom mogu da se uvećaju“, ⁶¹ što dovodi do nepoverenja, mogućeg straha i odbacivanja,

što opet može da dovede do isključenosti, netolerancije i mržnje.⁶² ODIHR-ova publikacija *Sloboda vere ili uverenja i bezbednost: Smernice za izradu politika* govori o tome kako da se razvijaju i realizuju programi obrazovanja i podizanja svesti kroz saradnju koja uključuje državu i druge zainteresovane strane, kao što su organizacije civilnog društva, nacionalne institucije za ljudska prava, institucije koje se staraju o kulturnom nasleđu, profesionalci u oblasti obrazovanja, mediji i verske zajednice ili zajednice uverenja. Ovi programi prvo treba da podignu svest o životima, uverenjima i iskustvima različitih verskih zajednica ili zajednica uverenja i da naglase vrednost različitosti vera i uverenja kao izvora uzajamnog obogaćivanja društva. Programi koji uključuju ove različite zainteresovane strane usredsređeni su na smanjenje negativnih stereotipa koji podstiču porast diskriminacije, neprijateljstva i netolerancije u društvu kroz podsticanje boljeg razumevanja i poštovanja različitih vera i uverenja. Oni su potrebni da bi se omogućila smisljena razmena koja je neophodna radi međusobnog učenja i sposobnosti zajedničkog života na inkluzivan način.

4.2. NE NAŠKODI

Ovaj pristup podseća aktere da razmotre da li planirane akcije mogu da imaju štetne uticaje u nekom određenom kontekstu.⁶³ Primena načela „ne naškodi“ podrazumeva nastojanje da se razumeju, ublaže i izbegnu potencijalne štetne posledice planirane akcije. Ono, u najmanju ruku, zahteva posvećeno vreme i resurse da bi se temeljno razumeo lokalni kontekst i uključeni verski akteri i akteri uverenja, uključujući i istorijat njihove interakcije i međusobne odnose. Ponekad se odnosi između zajednica toliko pogoršaju da samo prisustvo „drugog“ može da dovede do napetosti. I zaista, razlog zbog kojeg država razmatra finansiranje inicijativa za dijalog bi mogao da bude uključivanje ovih grupa. U takvim situacijama bilo bi korisno sprovesti procenu uticaja na ljudska prava pre nego što se donese odluka da li i kako prilagoditi podršku inicijativama za dijalog da se ne bi naškodilo.

Mapiranje i analiza zainteresovanih strana važni su za donošenje odluke o tome koga pozvati. U zavisnosti od konteksta i tema za razgovor, tajnost učešća može da umiri neke učesnike, koji se mogu plašiti odmazde sopstvenih zajednica zbog uključivanja u procese dijaloga/partnerstva. Jasno objašnjavanje ciljeva koji stoje iza okupljanja svih, kao i predstavljanje tema o kojima će se razgovarati unapred takođe može da obezbedi predvidljivost, smanji nesporazume i olakša razgovor.

Slično tome, oni koji imaju drugačije mišljenje mogu da se plaše da govore pred onima koji dele stavove većine. Manjinskim akterima može biti neprijatno da razgovaraju o određenim temama u prisustvu većinskih aktera ili pred drugom manjinom. Žene ili mladi mogu da se osećaju neprijatno kada razgovaraju o svojim potrebama sa muškim

verskim poglavarima ili vođama uverenja. Štaviše, neki pripadnici verskih zajednica ili zajednica uverenja mogu da budu kulturno dominantni ili da imaju veći pristup i izloženost državnim akterima i mogu da bolje razumeju kako da komuniciraju u takvim okruženjima. Razlike su neizbežne i treba ih dobro razumeti i, po potrebi, imenovati kako bi se sprečilo da bilo kakva negativna dinamika naruši procese dijaloga. I njih treba uzeti u obzir prilikom planiranja i olakšavanja procesa dijaloga. (Vidite [Poglavlje 6](#)).

Kada jezik predstavlja prepreku, prevodioci mogu da pomognu učesnicima da opušteno progovore otvoreno. Manjine možda neće želeti da se uključe u neki proces ako su prisiljene da govore „dominantnim“ jezikom. Zato je važno obezbediti prevodioce koji će adekvatno prevesti poruke koje se saopštavaju bez ličnih predrasuda prema toj manjini ili drugim grupama.

“ Prilikom ispovedanja vere i obavljanja verskih obreda svoje veroispovesti, pojedinačno ili u zajednici s drugima, svako lice ima pravo da se koristi jezikom ili jezicima po vlastitom izboru. ”

Preporuke iz Osla o pravu nacionalnih manjina na upotrebu sopstvenog jezika⁶⁴

“ Da bi promovisale integraciju društva, države [učesnice OEBS-a] treba da priznaju postojanje različitosti u svojim društvima i da se uzdrže od bilo kakvih pokušaja asimilacija manjina protiv njihove volje. Pored toga, one su u obavezi da promovišu prava manjina da delotvorno učestvuju u javnom životu i da čuvaju svoj identitet tako što će im pružiti jednake mogućnosti za razvoj njihove kulture, korišćenje vlastitog jezika i ispovedanje vlastite vere. ”

Ljubljanske smernice za integraciju raznolikih društava⁶⁵

Da bi osobe sa invaliditetom mogle smisleno da učestvuju, i za njih treba obezbediti adekvatna sredstva komunikacije i adaptacije. Neuklanjanje prepreka i neobezbeđivanje adaptacija koje bi omogućile smisleno učešće može da dovede do daljeg osećaja isključenosti.

Da se tokom dijaloga ne bi naškodilo ili da se ne bi naškodilo korisnicima projekata zajedničke akcije, učesnici će možda morati da se oduče od predrasuda, razbiju stereotipe i prevaziđu traumu i/ili veliku povređenost koju su možda direktno ili indirektno izazvale druge strane u tom procesu.

U zonama sukoba u kojima su učesnici možda bili svedoci teških zločina koje su izvršili pripadnici druge veroispovesti ili uverenja, ili su te zločine preživeli, napetosti mogu biti posebno velike. Posrednu traumu takođe mogu doživeti oni koji slušaju druge kako pričaju o svojim iskustvima ili koji redovno slušaju vesti o nasilju koje doživljavaju pripadnici njihove zajednice, uključujući čak i one koji možda žive u

drugoј zemlji. Pored toga, zajednice migranata ili dijaspora mogu da imaju veoma različita iskustva u pogledu ljudi određene veroispovesti ili uverenja iz različitih konteksta.

Kada se situacija procenjuje iz perspektive „ne naškodi“, važno je razmotriti kontekste traume koja proističe iz ranijih sukoba sa verskim komponentama ili komponentama uverenja. Naime, trauma može da utiče na način na koji ljudi doživljavaju motive drugih koji stupaju u dijalog i partnerstva. Zato je od ključne važnosti da akteri civilnog društva koji planiraju da vode takve projekte uzmu u obzir niz faktora koji bi mogli da izazovu ponovnu traumatizaciju, kao što je razgovor o određenim temama ili da li se to mesto smatra bezbednim prostorom. Oni koji će sazivati dijalog treba da imaju relevantno profesionalno znanje, veštine i iskustvo i njih treba angažovati da vode taj dijalog.

Idealno je da oni koji sazivaju dijalog u okruženjima gde postoje podele između učesnika ponude novije konceptualne okvire od onih koje koriste učesnici. To treba da im pomogne da prevaziđu predrasude i strahove tako što će preoblikovati percepcije, stavove i pojedinačne odnose sa ljudima koji se razlikuju od njih. Konceptualni okviri koji uključuju elemente kao što su pravo na slobodu veroispovesti ili uverenja, transformacija sukoba i uloga religije ili uverenja u transformaciji sukoba mogu da budu korisni. Učesnicima može biti korisno da prepoznaju različite vrste kršenja ljudskih prava, pretnji ili nasilja sa kojima se oni ili drugi u grupi mogu suočiti. U napetim situacijama, idealno je da organizatori ili oni koji sazivaju sastanke uključe obuku o posredovanju i nenasilnoj komunikaciji. To može da pomogne da se napravi osnova za razgovor koji će omogućiti učesnicima da bolje pristupe pitanjima i da ih sagledaju bez osuđivanja. To takođe može da pomogne da se otkriju faktori koji mogu da spreče iskren razgovor i rešavanje sukoba, kao što su prikrivena kritika ili preterana, neiskrena pohvala.

Bilo da uključuje državu ili ne, rad sa verama ili uverenjima treba da bude obeležen poštovanjem sposobnosti i jednih i drugih da imaju različita uverenja i spremnost da aktivno sarađuju. To ne znači da dijalog o veri ili uverenju treba da bude nezanimljiv ili neuvredljiv. Naprotiv, dijalog će često biti strastven i izazivati snažna osećanja. To jednostavno znači da on treba da, u najmanju ruku, uključi sve aktere koji se angažuju iskreno, savesno i ravnopravno i koji nastoje da ne naškode.

Opravdano je pretpostaviti da neće svi akteri koji učestvuju u verskom dijalogu ili dijalogu uverenja potpuno razumeti ili podržati ljudska prava; naime, neki akteri bi mogli da ojačaju ono što bi se moglo smatrati diskriminatornom praksom. Može biti važno uključiti ih u dijalog. Generalno, međutim, okvir projekta treba da bude u skladu sa načelima ljudskih prava. Prilikom utvrđivanja da li zajednička akcija koja proizilazi iz dijaloga treba ili ne treba da ima koristi od državnog finansiranja,

države treba da ispitaju odlike svakog projekta u svetlu toga da li ima pristup zasnovan na ljudskim pravima i da li se može pozivati na PANEL načela.

4.3. RAVNOPRAVNOST

Država treba da usvoji snažan pravni okvir u oblasti slobode veroispovesti ili uverenja koji vodi računa o pravima različitih verskih zajednica ili zajednica uverenja. Prema međunarodnom pravu o ljudskim pravima, država je nepristrasan garant, a to od nje zahteva da sarađuje i vodi računa o različitim verskim grupama i grupama uverenja, bez razlike.⁶⁶ Ona ne treba da, na primer, komentariše validnost određenih uverenja. Stvaranje *de jure* ili *de facto* „hijerarhije religija“ dovelo bi do sistematskog kršenja slobode veroispovesti ili uverenja.⁶⁷ Mnoge države eksplicitno ili implicitno favorizuju jedan sistem uverenja u odnosu na drugi — bilo kao „zvaničnu“ religiju, sa poželjnim ili favorizovanim statusom, ili kao rezultat doktrinarne sekularnosti. Bez obzira na aranžman između države i vere/uverenja, države treba da izbegavaju davanje „podrške“ jednoj veroispovesti, uverenju, tumačenju ili razumevanju verske tradicije nauštrb druge.

“ Prema međunarodnom pravu, države služe kao formalni garanti ljudskih prava, uključujući slobodu veroispovesti ili uverenja. Da bi postupale kao pouzdani garanti slobode veroispovesti ili uverenja za sve, države treba da obezbede otvoren, sveobuhvatni okvir u kojem se verski pluralizam ili pluralizam uverenja može odvijati slobodno i bez diskriminacije. To zahteva prevazilaženje svih ekskluzivističkih postavki. Ono što se, iznad svega, mora prevazići je shvatanje na osnovu kojeg se država identifikuje sa jednom određenom verom ili uverenjem nauštrb ravnopravnog i nediskriminišućeg tretmana sledbenika drugih uverenja. Takva ekskluzivistička okruženja ne javljaju se samo u državama koje su formalno prihvatile zvaničnu ili državnu religiju. ”

Izveštaj specijalnog izvestioca za slobodu veroispovesti ili uverenja — 2013⁶⁸

“ Prilikom vršenja svojih regulatornih ovlašćenja u odnosima sa različitim religijama, veroispovestima i uverenjima, država ima dužnost da ostane neutralna i nepristrasna i da se uzdržava od pristrasnosti u sporovima sa verskim ili konfesionalnim obeležjima [...] Kada se suoči sa sukobima sa elementima vere ili uverenja, koji bi, na primer, mogli da budu etnonacionalne, teritorijalne, međudržavne, ekonomske ili kulturne prirode, uloga političkih vlasti je da traže rešenja u skladu sa zakonom, pozivajući verske zajednice da poštuju zakon i jedna drugu. Rešenje se u takvim okolnostima ne može naći u diskriminaciji ili uskraćivanju uživanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. ”

Načela iz Strazbura za međureligijski dijalog u okviru Saveta Evrope⁶⁹

Ova ravnopravnost je važna kada države pružaju podršku, kao što je finansiranje inicijativa za dijalog i zajedničku akciju koje unapređuju ljudska prava za sve, administrativna podrška koja uključuje mesta održavanja događaja, olakšavanje putovanja ili pomoć prilikom saopštavanja rezultata projekata. Podrška bi takođe mogla da obuhvata neki element državnog priznanja projekata, uključujući nagrade za projekte koji su imali snažan pozitivan uticaj.

Države treba da razmisle o poruci/porukama za koje bi se moglo smatrati da ih odobravaju kroz svoju podršku. Na primer, postoje rizici od potencijalnog narušavanja okruženja u kojem deluju verski akteri i akteri uverenja. Ako se finansijska sredstva ne planiraju i ne izdvajaju na pravedan način, moglo bi se smatrati da države daju preferencijalni tretman određenim akterima. Države takođe treba da izbegavaju finansiranje pojedinaca ili grupa koje koriste govor mržnje protiv drugih zajednica.

Države mogu da naprave podsticajno okruženje za udruživanje, dijalog i zajedničku akciju kroz praktičnu podršku ministarstava ili tela koja je osnovala država, ali koja su nezavisna od države i koja su potpuno usklađena sa Pariskim principima,⁷⁰ kao što su nacionalne institucije za ljudska prava (NILJP). Svi državni službenici koji rade sa verskim zajednicama ili zajednicama uverenja treba da to čine nepristrasno i da ravnopravno tretiraju sve zajednice. Države treba da obezbede finansiranje obuke za državne aktere koja pokriva ljudska prava, nenasilnu komunikaciju, posredovanje i versku pismenost, kako bi bile u dobroj poziciji da sa osetljivošću sarađuju sa akterima preko verskih granica ili granica uverenja. Naime, ako državnim službenicima ili drugim državnim akterima nedostaje pismenost u oblasti ljudskih prava i religije, oni teško mogu da razumeju potrebe tih zajednica i neće uspeti da sa njima efikasno komuniciraju.

Dobra praksa: Savet za religije, Gruzija⁷¹

Tokom 2005. godine, gruzijski zaštitnik građana – nacionalna institucija za ljudska prava – osnovao je nezavisni Savet za religije⁷² koji će služiti kao savetodavno i konsultativno telo za pitanja u vezi sa slobodom misli, savesti, veroispovesti ili uverenja. Ciljevi Saveta su da omogući veću zaštitu slobode veroispovesti ili uverenja i drugih ljudskih prava, kao i da podstiče multilateralni dijalog među verskim zajednicama kako bi se povećala tolerancija i inkluzija u društvu. S obzirom na svoj nezavisni status, on takođe sprovodi vlastite inicijative i sarađuje sa drugim akterima, uključujući civilno društvo i vladu Gruzije. Okupljajući 32 verske grupe i grupe uverenja, Savet za religije trenutno predstavlja najveći forum verskih zajednica i zajednica uverenja u Gruziji. Pošto radi na osnovu pune ravnopravnosti za sve organizacije članice, odluke se donose konsenzusom. Zajednice imenuju svoje predstavnike i obezbedile su široko učešće ženskih i omladinskih rukovodilaca.

Kroz angažovanje Saveta u zakonodavnim ili regulatornim procesima, sveštenstvu iz svih verskih zajednica omogućeno je da posećuje zatvorenike svojih veroispovesti bez izuzetka, a verskim zajednicama da biraju između velikog broja mogućnosti pravnog subjektiviteta ili da rade bez registrovanja kod države. Pored toga, odbačene su predložene odredbe za reformu Ustava na osnovu kojih bi „državna bezbednost“ bila dodata kao legitimni osnov za ograničavanje slobode veroispovesti ili uverenja.

Savet se oslonio na brojne sastanke zainteresovanih strana na širokim osnovama i konsultacije sa civilnim društvom i donosiocima odluka iz parlamenta i vlade. Zaštitnik građana uključio je u svoj godišnji izveštaj parlamentu preporuke Saveta upućene parlamentu, vladi i različitim državnim službama. Pored toga, on je putem svog godišnjeg izveštaja pratio sprovođenje preporuka.

Aktivnosti gruzijskog Saveta za religije i zaštitnika građana ilustruju više dobrih praksi za dijalog i zajedničku akciju između zajednica. Prvo, one pokazuju da država nije monolitna i da istinski nezavisne javne institucije mogu da igraju vrednu ulogu u mobilizaciji saradnje. Drugo, one pokazuju koristan uticaj koji može da ima zajednička akcija zasnovana na ljudskim pravima, kroz pružanje stručnog doprinosa procesima reforme zakona koji omogućavaju državi da napravi podsticajno okruženje za slobodu veroispovesti ili uverenja.

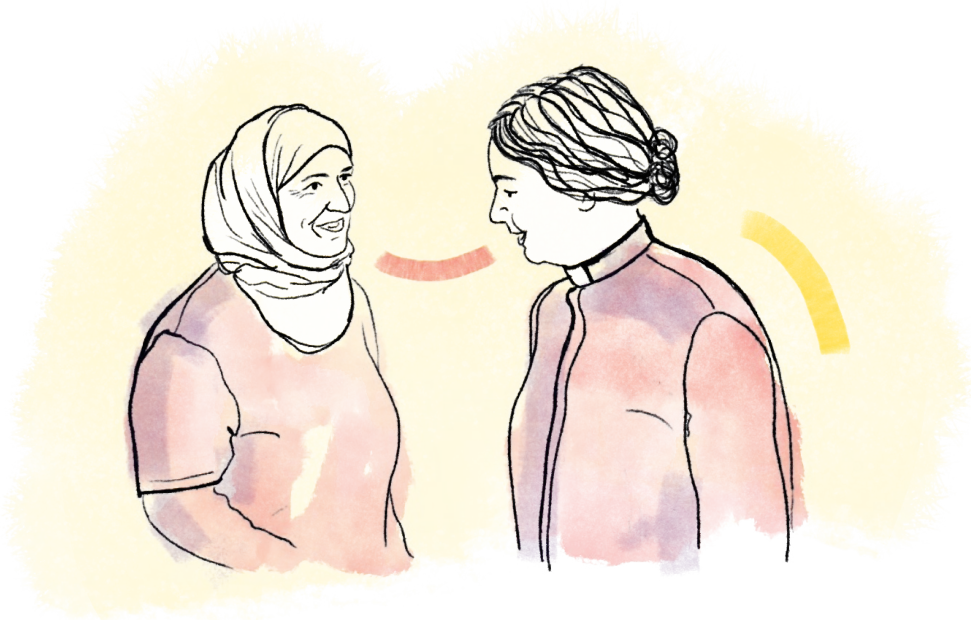
4.4. UČEŠĆE I INKLUZIJA

Inkluzivan i efikasan dijalog i zajednička akcija preko verskih granica i granica uverenja moraju da prevazilaze ono što se generalno smatra liderstvom. To treba da bude očigledno u načinu na koji države razumeju verske aktere ili aktere uverenja sa kojima učestvuju u procesima dijaloga. Definicija „verskog vođe“ treba da prizna neformalno vođstvo i stručnost i da omogući učešće svim relevantnim akterima (pripadnicima različitih rasnih ili etničkih grupa, osobama sa invaliditetom, ženama, muškarcima i LGBTI zajednicama). Državni službenici koji rade sa verskim grupama ili grupama uverenja treba da poznaju probleme koji se odnose na zastupanje zajednice; pojedinci ili organizacije mogu da tvrde da predstavljaju grupe koje ne predstavljaju, ili ih oni za koje tvrde da ih predstavljaju mogu smatrati nelegitimnim akterima.

Angažovanje države u podršci projektima dijaloga i zajedničke akcije, na primer, kroz konsultovanje verskih zajednica ili zajednica uverenja, treba da ima za cilj uključivanje različitih glasova iz čitavog spektra vera ili uverenja. Međutim, u zavisnosti od konkretnog konteksta i predviđenih ishoda, ne mora svaki akter da bude uključen u sve konsultacije, savetodavne odbore ili procese dijaloga. Ponekad, kada se pozove manji broj aktera mogu bolje da se utvrde potrebe ili postignu zajednički ciljevi. Izgradnja poverenja između sukobljenih

strana da bi se, na primer, podstaklo njihovo stupanje u dijalog, može da zahteva ograničen skup aktera koji mogu da razgovaraju „nezvanično“. Ipak, ne mogu svi akteri unutar zajednice da potpuno razumeju uticaj svakog izazova o kojem se razgovara na sve segmente zajednice. Naime, neki mogu da imaju institucionalno unapred određene pozicije koje onemogućavaju razgovor, zbog čega države treba jasno da saopšte svrhu i ciljeve konsultacija ili zajedničke komisije i tipove aktera čije prisustvo žele.

Države i organizatori dijaloga o slobodi veroispovesti ili uverenja treba da imaju na umu i da neke zajednice, uključujući neteističke i ateističke, možda nemaju predstavnike, ili im možda nije prijatno, ne osećaju se bezbedno ili nisu zainteresovane za učešće u konsultacijama, zajedničkim komisijama, dijalozima ili zajedničkim akcijama preko verskih granica ili granica uverenja, te ih ne treba na to prisiljavati. Istovremeno, one treba da budu u stanju da na drugi način doprinose pitanjima koja na njih utiču ili su generalno od javnog interesa (npr. putem javnih konsultacija). Neki akteri možda nemaju kapacitet ili resurse da učestvuju čak i kada bi to želeli. Organizatori konsultacija, zajedničkih komisija ili dijaloga treba da budu svesni takvih izazova i da se potrudu da olakšaju njihovo učešće. Pored toga, organizatori takvih procesa treba da obezbede da sastanci ne budu zakazani na neodgovarajuće datume/u neodgovarajuće vreme za moguće učesnike, npr. u dane verskih praznika.

Fleksibilan pristup dozvoljava i umerena prilagođavanja kako bi se zadovoljile potrebe učesnika konsultacija ili zajedničkih komisija. Ponekad zajednice ili određeni pripadnici tih zajednica mogu biti manje voljni ili sposobni da se angažuju. Primeri idu od konkretnih praznika ili dana odmora do perioda posta kada nivoi energije učesnika mogu da variraju. Međutim, da bi se podstakla inkluzija, u najvećoj mogućoj meri treba da budu zadovoljene i potrebe, npr. žena, mladih, pripadnika ugroženih zajednica, jezičkih manjina, migranata ili osoba sa invaliditetom. Prilikom komunikacije, organizatori mogu da daju podsticaj da bude zastupljeno, na primer, najmanje 40 odsto mladih. Načela ravnopravnog učešća i inkluzije, međutim, moraju biti uravnotežena sa načelom autonomije verskih zajednica i zajednica uverenja; na kraju krajeva, na njima je da odluče ko će zaista učestvovati čak i ako dijalog podržava država.

4.4.1. Žene

Žene mogu da budu aktivni pripadnici verskih zajednica ili zajednica uverenja. Čak i kada su tradicionalni predstavnici muškarci, mnoge žene rade kao nastavnice, vođe zajednice ili socijalne radnice. Njihove veštine i društveni položaj donose drugačije perspektive u dijalog i zajedničku akciju. U situacijama sukoba širom sveta, kada muškarci

nemaju uspeha, žene pokazuju sposobnost da nađu zajednički jezik i efikasno unaprede svoje zajednice.⁷³ Zato, kada podržavaju konsultacije ili formiranje zajedničkih komisija, države treba da:

- obezbede da verske zajednice ili zajednice uverenja zamole za učešće žene koje imaju iskustvo u temama o kojima se raspravlja;
- pokušaju da reše izazove sa kojima se žene iz određenih zajednica mogu suočiti kada treba da prisustvuju (putovanje, mesto održavanja, doba dana, staranje o deci, itd.). Imajte na umu da može da postoji otpor uključivanju žena u konsultacije ili zajedničke komisije, na primer, zbog patrijarhalnih pravila ili tradicija koje se odnose na ulogu žena;
- razmotre da li bi konsultacije ili komisije u kojima učestvuju samo žene mogle biti odgovarajuće za teme u kojima neke žene mogu da se odluče za samocenzuru u mešovitoj grupi (npr. o nasilju u porodici);
- u mešovitim konsultacijama, obezbede da se stvori prostor pun poštovanja za žene, da se ženama obraća sa istim poštovanjem kao i muškarcima, da sede za stolom slično muškarcima i da im se za govore ponudi isto onoliko vremena koliko i muškarcima;
- razmisle o lokalnim rodnim normama i običajima koji mogu da naprave neravnotežu moći tokom konsultacija ili sastanaka savetodavnog odbora;
- znaju da se procesi dijaloga koji uključuju žene mogu smatrati pretnjom tradicionalnim društvenim/verskim strukturama i da obezbede okvir zasnovan na ljudskim pravima i odgovarajuću facilitaciju;
- znaju da žene koje govore o ženskim problemima mogu da budu optužene da promovišu „feminističku agendu“, kao jedan od načina da se umanjí njihova zabrinutost i obezbedi facilitacija koja osporava takve predrasude;
- po potrebi razmisle o razlikama u nivou obrazovanja između muškaraca i žena, zato što će možda biti potrebno da se ublaži dinamika moći koja iz toga proističe;
- obezbede rodnu ravnotežu među učesnicima na strani države;
- razmisle o obaveštavanju o važnosti učešća žena u konsultacijama ili zajedničkoj komisiji, na primer, u obrazovanju kako bi se popunile praznine u vezi sa ravnopravnošću, kao i o vrednostima na kojima se to učešće zasniva.
- uključe rodnu ravnopravnost u konsultacije i izrade prioritete/procese finansiranja koji podržavaju slobodu veroispovesti ili uverenja, s obzirom da žene mogu da dožive i doživljavaju različita kršenja slobode veroispovesti ili uverenja od strane muškaraca, ili ista kršenja na različite načine.⁷⁴

Intervju: Dr Džagbir Džati-Džohal

Dr Džagbir Džati-Džohal je profesorka na studijama o sikima na Univerzitetu u Birmingemu u Ujedinjenom Kraljevstvu i članica ODIHR-ovog panela stručnjaka za slobodu veroispovesti ili uverenja. Zajedno sa još pet istaknutih žena iz šest glavnih verskih grupa u Velikoj Britaniji, osnovala je Ženski forum za veru. Ova organizacija radi na tome da osnaži žene da informacijama utiču na politiku. Ona gradi prostor u kojem kreatori politike mogu da čuju njihove glasove i gde svojim iskustvom, znanjem i idejama mogu da daju doprinose odgovorima na savremena pitanja.

Čime glasovi žena doprinose dijalogu?

„Zbog svojih rodnih uloga i preuzetih odgovornosti (baka, majka, kći, sestra, itd.), žene su često više uključene u svoje zajednice od muškaraca i pre će razumeti svakodnevne probleme sa kojima se ljudi, a naročito druge žene, suočavaju. Žene u javnost iznose različite probleme, koji ponekad presecaju linije vera ili uverenja, kao što su „rasa“, zločin iz mržnje, siromaštvo ili rodno zasnovani problemi koji pogađaju uglavnom žene (npr. seksualno nasilje i nasilje u porodici).“

„Prisustvo žena i mladih u dijalogu povećava zastupljenost zajednice, što razgovore u okviru dijaloga, ishode i rešenja čini relevantnijim/prikladnijim za probleme sa kojima se zajednice suočavaju. U kriznim i konfliktnim situacijama, žene i deca često su glavne žrtve, i to na posebne načine. Međutim, žene su takođe neophodan deo rešenja. Štaviše, rešenja do kojih se dolazi uz smisleno učešće žena su trajnija. Rezolucija 1325 Saveta bezbednosti UN,⁷⁵ usvojena 2000. godine, potvrđuje važnost učešća žena i uključivanja rodnih perspektiva u mirovne pregovore, humanitarno planiranje, mirovne operacije, kao i izgradnju mira i upravljanje posle sukoba.“

Kako dijalog među pripadnicima različitih veroispovesti ili uverenja doprinosi društvenoj koheziji?

„Do dijaloga na lokalnom [nivou] može da dođe prirodno, kada se ljudi organizuju oko slobodnih ili volonterskih aktivnosti koje su otvorene za ljude svih veroispovesti i uverenja. Žene se više pridružuju takvim mrežama nego muškarci. U ovim okruženjima ljudi često dele svakodnevna iskustva, uče jedni od drugih, grade mreže i prijateljstva. Upoznavanje različitih „drugih“, sa kojima inače ne bismo stupali u interakciju, veoma je moćno sredstvo u borbi protiv neznanja i predrasuda, a to važi i izvan religije ili uverenja. Ako nastupe vremena napetosti ili sukoba, oni koji su uključeni u takve mreže mogu lakše da daju praktične odgovore, kao što je da edukuju ili upozore svoju decu da ne prebacuju krivicu na drugog ili stvaraju podele. Oni će se oslanjati na zajedničke odnose i odgovornosti kako bi umanjili štetnu retoriku ili ponašanja. Mreže između zajednica koje funkcionišu na ovaj način — oko praktičnih stvari koje utiču na sve — grade veze preko verskih granica i granica uverenja i mogu da zaštite članove od polarizacije u vremenima krize.“

Ko treba da učestvuje u dijalogu preko verskih granica ili granica uverenja?

„Mnogi daju prioritet uključivanju avramskih religija u dijalog, naročito u vreme napetosti. Predstavnici darmičkih religija mogu se osećati kao drugorazredni partneri u dijalogu kada su uključeni simbolično, bez adekvatnog priznavanja i prihvatanja njihovih specifičnih iskustava i pogleda na svet. Darmičke religije obično ne preobraćuju i mogu i same biti frustrirane kada ih nateraju da se osećaju kao „autsajder“ kojeg treba „spasiti“. Zaista je važno da se dijalozi olakšaju na pravi način, da se sve prisutne verske zajednice poštuju i da im se da glas. U vreme krize, glas verske zajednice koja nije uključena u sukob može da pomogne da se smanje napetosti tako što će ukazati na mrtve tačke ili ponuditi perspektivu trećeg načina, „van šablona“. Ali potrebna je hrabrost. Ponekad vaša sopstvena zajednica može imati određene predrasude u vezi sa sukobom — čak i kao neko ko je izvan njega. Zbog toga istinski dijalog za međuveriskim stolom treba da omogući kako angažovanje unutar iste religije, tako i međuverisko angažovanje i da prepozna da, kao verske zajednice, svaka od nas ima sopstvene izazove i da, razmenjujući svoja iskustva, istražujući praktične odgovore i podržavajući jedni druge, stvaramo bezbedniji i povezaniji svet.“

4.4.2. LGBTI

I izveštaju⁷⁶ o slobodi veroispovesti ili uverenja iz 2023. godine, Viktor Madrigal-Borloz, nezavisni ekspert UN za zaštitu od nasilja i diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, primetio je da su pripadnici LGBTI zajednice „često marginalizovani, stigmatizovani i isključeni iz verskih zajednica samo zbog onoga što su“. Takođe je naglasio da slobodu veroispovesti ili uverenja ne treba koristiti za opravdavanje nasilja ili diskriminatornog postupanja prema LGBTI osobama. Dijalog i zajednička akcija tada mogu biti sredstvo za povećanje razumevanja između verskih zajednica ili zajednica uverenja i LGBTI osoba unutar ili izvan njihovih zajednica. Od pomoći može biti i angažovanje verskih aktera ili aktera uverenja u borbi za sprečavanje nesigurnosti LGBTI osoba.

Dobra praksa: Norveški Akcioni plan za rodnu i seksualnu različitost od 2023. do 2026. godine⁷⁷

Norveška vlada je u svom Akcionom planu za rodnu i seksualnu različitost od 2023. do 2026. godine postavila ciljeve za poboljšanje kvaliteta života LGBTI osoba u verskim zajednicama. U svetlu nekih od izazova sa kojima se LGBTI osobe mogu susresti u okviru verskih zajednica, prioritetne oblasti uključuju povećanje znanja i prihvatanja i stvaranje bezbednih prostora za susrete za dijalog o rodnom identitetu i seksualnoj orijentaciji. Plan je uključivao finansiranje Saveta za verske

zajednice i zajednice životnih stavova u Norveškoj (STL) kako bi organizovao projekat dijaloga koji okuplja verske zajednice i predstavnike LGBTI organizacija. STL je već doneo odluku da ovu temu stavi na dnevni red kada je došlo do napada na Prajd u Oslu 2022. godine⁷⁸.

Tokom 2023. godine, održana je prva runda dijaloga, koja je trajala četiri dana i okupila lidere iz različitih verskih tradicija i LGBTI osobe koje potiču iz istih vera. Učesnicima iz LGBTI populacije pomoglo je objašnjenje terminologije koja se odnosi na rodni identitet i seksualnu orijentaciju kako bi se obezbedila zajednička osnova za razumevanje. Izvan glavnih sesija dijaloga, učesnici su zajedno kuvali, jeli i gradili lične veze.

Tokom druge runde dijaloga, razgovori su se bavili osetljivijim pitanjima koja se odnose na slobodu izražavanja i slobodu veroispovesti ili uverenja. Jedan učesnik opisao je zašto je bilo važno govoriti o slobodi veroispovesti ili uverenja: „Često se zaboravlja da sloboda veroispovesti ili uverenja važi za sve. I LGBTI osobe imaju ovo pravo. Ova sloboda nam se često uskraćuje i izvitoperuje kako bi se nagovestilo da verska sloboda nekima daje mogućnost da ne prihvataju različite rodne identitete i seksualne orijentacije”. Dijalog se nastavio i 2024. godine sa novim inicijativama na lokalnom nivou.

Proces dijaloga iz 2023. godine doveo je do zajedničkog saopštenja⁷⁹ u kom su učesnici izrazili zahvalnost za ono što su naučili, spomenuli neke od zajedničkih problema sa kojima su se suočili i priznali da će određena neslaganja ostati. Važno je da je naglašena spremnost da se okupe oko onoga oko čega se slažu — važnosti otvorenosti ka učenju jedni od drugih.

„Zajedno smo odlučili da stavimo veći naglasak na ono oko čega smo saglasni i da saslušamo iskustva koja smo proživeli. To ne znači da verske tradicije iznenada menjaju svoja verovanja i svoje poglede na brak, na primer. To ne znači ni da će kvir osobe prestati da osporavaju verska učenja i prakse koje smatraju problematičnim. Biće prostora za razgovor i neslaganje, ali nema razloga da ta neslaganja dominiraju do te mere da onemogućavaju druženje i poštovanje”.⁸⁰

4.4.3. Mladi

Mlade treba podsticati da budu akteri u današnjim društvima i pomoći im da oblikuju pravac koji će njihova društva zauzeti. U nekim zemljama mladi čine značajan procenat stanovništva. Mladi ljudi mogu da donesu dalekosežne virtuelne mreže, energiju i inovativne ideje u procese dijaloga i zajedničke akcije.⁸¹

Mnogi mladi ljudi koji su aktivno uključeni u aktivnosti koja se odnose na slobodu veroispovesti ili uverenja ili koje su bliske slobodi veroispovesti ili uverenja predvode napore za mir i pravdu, uključeni su u dijalog i rade na negovanju zajedničke akcije u pogledu širokog raspona pitanja. Primeri uključuju omladinske ogranke uglednih

organizacija kao što su Vere za mir, Mreža za verske i tradicionalne mirotvorce, Međunarodni centar za dijalog (KAICIID), ili Međuverški Forum G20.

Efikasni procesi dijaloga i zajedničke akcije treba da:

- uključe mlade kao ravnopravne učesnike i direktno ospore svaku stigmatizaciju mladih kao manje sposobnih da daju svoj doprinos;
- ne pozivaju mlade da govore samo o temama koje se odnose na njih ili da doprinose programima koji imaju za cilj sprečavanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije⁸². Mladi mogu da se osećaju izolovano i da ignorišu kako probleme sa kojima mogu da se suoče tako i doprinos koji bi mogli da daju. Kada događaji imaju „segmente za mlade“ koji su posebno posvećeni mladim učesnicima, vredi razmisliti da li to, u stvari, isključuje mlade iz glavnog dijaloga i smanjuje međugeneracijsko učenje.
- traže od mladih da identifikuju politike i programe koji im se neće dopasti ili im neće biti od koristi, a trebalo bi da budu;
- uzmu u obzir da mladi mogu da se stide ili osećaju nedoraslo kada govore pred iskusnijim ljudima ili velikim grupama;
- znaju da stariji možda ne cene uključivanje mladih i da pripreme mere za ublažavanje i odgovarajuće olakšavanje dijaloga kako bi obezbedili da mladi dobiju priliku da govore i da se čuju;
- razmisle o davanju podrške učešću mladih u aktivnostima koje im omogućavaju da iskuse kulturnu i versku različitost i različitost uverenja; i
- razmotre podršku projektima koji mladima daju moć da vode sopstvene inicijative i projekte koji nude dvosmerno, međugeneracijsko obrazovanje i nastoje da razbiju nepoverenje između generacija; to može da uključuje i jačanje kapaciteta mladih da se angažuju oko slobode veroispovesti ili uverenja i omogućavanje starijim verskim akterima da dobiju obuku ili resurse o, na primer, onlajn komunikaciji ili načinu za smislenu saradnju sa mladima.

Važno je da mladi, uključujući i one koji imaju manje od 18 godina, imaju pravo da učestvuju u donošenju odluka kao što je navedeno u članu 12 Konvencije UN o pravima deteta.⁸³

Dobra praksa: Fudbal za mir (FZM)⁸⁴

Fudbal za mir ije globalni projekat sportske diplomatije, koji su odobrili i podržali različiti državni i privatni akteri u kontekstima različitih zemalja. Cilj mu je da koristi lokalnim marginalizovanim zajednicama. Kao što je njegov osnivač, Kašif Sidići, primetio na Samitu čovečanstva 2016. godine u Vatikanu, „*Sport je naše sredstvo, a mir je naš cilj*“. Pokrenut 2013. godine na Forumu mira i sporta u

Dubaiju, FZM je bio globalno aktivan tako što je koristio strast ljudi prema fudbalu da izgradi međusobno razumevanje i saradnju. Igrači — ujedinjeni u svojoj različitosti preko granica vera i uverenja, između ostalog — koriste fudbal da pokažu korist od pluralizma na delu. Osim mirovnih utakmica, jedna od njegovih glavnih inicijativa je program „Mladi igrači koji najviše vrede“ gde se mladi uključuju da bi pohađali radionice o temama kao što su ravnopravnost, različitost i inkluzija (uključujući i preko verskih granica ili granica uverenja), vođstvo i akcije u zajednici usmerene na činjenje dobrih dela.

Programi za mlade

Čemu dati prioritet prilikom angažovanja religiozne omladine? Programima dijaloga i zajedničke akcije preko verskih granica ili granica uverenja ili programima borbe protiv ekstremističkih ideologija?

Poslednjih godina, neke države su dale prioritet programima za mlade pripadnike verskih zajednica koji se bave rizikom njihovog pridruživanja nasilnim i ekstremističkim ideologijama. Međutim, istraživanje⁸⁵ Instituta za mir Sjedinjenih Američkih Država (USIP) pokazuje da, kada se mladi uključuju u ekstremističke grupe, njihov primarni motiv za pridruživanje obično nije ideološki, već ima veze, na primer, sa osećajem ranjivosti ili traženjem osećaja pripadnosti ili identiteta. Ovo istraživanje takođe pokazuje da je religija često pre „faktor zaštite“ i da je manje verovatno da će se religiozna omladina pridružiti grupama sa nasilnim i ekstremističkim ideologijama.⁸⁶ Mladi obično predvode inicijative za sprečavanje nasilnog ekstremizma i države mogu da razmotre dodatne programe koji osnažuju mlade da se uključe u dijalog i zajedničku akciju preko verskih granica i granica uverenja, a ne programe koji su usmereni na mlade kao potencijalne nasilne ekstremiste.

Dobra praksa: Međureligijski savet Albanije

Međureligijski savet Albanije osnovali su 22. oktobra 2007. godine poglavari četiri najveće verske zajednice u Albaniji (sunitskih muslimana, pravoslavaca, katolika i muslimana bektasija).⁸⁷ Evangelistička zajednica pridružila se 2018. godine. Savet ima dva glavna cilja: da razvije dijalog i zajedničku akciju između verskih zajednica/zajednica uverenja u Albaniji; i da podstakne međuversko razumevanje među mlađim generacijama, boreći se tako protiv pogrešnih shvatanja i dezinformacija o religiji u društvu.

Savet omogućava ravnopravno učešće svih zastupljenih verskih zajednica. Njegovo rukovodstvo je rotirajuće i u njemu se svake godine smenjuju lideri ovih pet verskih zajednica, koji istovremeno čine i njegovo predsedništvo. Izvršni odbor uključuje po dva predstavnika iz svake zajednice, a odluke se donose zajednički. Savet se usredsredio na povećanje uključivanja žena i mladih. U vreme pisanja ovog teksta, žene su činile trećinu odbora i osnovano je „Odeljenje za žene i

mlade“ da bi organizovalo dijalog i međuerska studijska putovanja širom zemlje. Da bi se borio protiv pogrešnih informacija, dezinformacija i potencijalnog širenja neprijateljstva, savet objavljuje saopštenja pre izbora, tokom društvenih kriza (kao što je COVID-19) i posle događaja koji deluju kao okidač, uključujući terorističke napade ili teške međunarodne zločine (kao što su genocidni akti ISIS-a⁸⁸). Takođe je izdao šira tematska saopštenja o nasilju nad ženama i rodnoj ravnopravnosti i napravio dokumentarni film pod naslovom „30 godina verske slobode“⁸⁹ kako bi dao pozitivan prikaz verskih različitosti u albanskom društvu.

Savet se bavi i humanitarnim akcijama i 2019. godine je pružio humanitarnu pomoć da bi pomogao vladi prilikom reakcije na zemljotres jačine 6,4 stepena. On takođe sprovodi višegodišnji projekat podrške žrtvama ISIS-a i albanskim povratnicima iz Sirije u (re)integraciji u albansko društvo. To uključuje i pronalaženje smeštaja, škola za decu i mogućih poslova za majke.

Nastojanja Međureligijskog saveta Albanije da podstakne međuerski dijalog i pomirenje priznata su sa nekoliko prestižnih nacionalnih i međunarodnih nagrada.

4.4.4. Neverske zajednice

Intervju: Tamara Vukičević – Kakav može da bude doprinos mladog ateiste?

Tamara Vukičević je doktorka koja trenutno živi u Berlinu (Nemačka) i završava istraživački projekat o anksioznosti zbog klimatskih promena. Ona je deo Zajedničke reči među mladima, Fondacije Josip Sruk Sekularist, Udruženja Protogora i član ODIHR-og panela eksperata za slobodu veroispovesti ili uverenja. Tamara je nedavno započela i Međunarodni sekularistički projekat, gde se zalaže za sekularizam, slobodu veroispovesti ili uverenja kao i prava verskih manjina.

Kako biste opisali svoje iskustvo kao mlade ateistkinje koja zagovara sekularizam tokom učešća u međuerskom i međureligijskom dijalogu?

„Biti mlada osoba koja je aktivna u oblasti slobode veroispovesti ili uverenja i ateista definitivno predstavlja dvostruki izazov. U prostoru slobode veroispovesti ili uverenja nije česta pojava da sekularizam bude izričiti deo agende i ponekad moram da se borim za svoje mesto za stolom. Finansijski me ne podržava nijedna jaka verska organizacija i, kao i mnogi drugi mladi ljudi, često moram da se oslanjam na male donacije svog udruženja ili da plaćam iz svog džepa da bih učestvovala na konferencijama, seminarima i sastancima. Ponekad deluje da sam uključena simbolično. Ljudi ne očekuju uvek prisustvo ateista ili sekularista na međureligijskim razgovorima i čula sam izjave pune predrasuda o sekularistima i ateistima, obično praćene šokiranim pogledima kada shvate šta sam. Potom, postoji zabuna oko termina. Ateizam, humanizam ili sekularizam nisu isto, iako su možda saglasni oko nekih stvari. Ljudi se često iznenade što ja, kao ateista, želim da se udam i da imam porodicu. Oni sekularizam i ateizam vide kao suprotnost „tradicionalnim“ porodičnim vrednostima, a neki čak misle da želimo da

promovišemo „greh“, što nije tačno. Uvek ću braniti pravo na verovanje, a treba da imam pravo da to ne radim. Smatram da bi pomoglo kada bi za stolom za slobodu veroispovesti ili uverenja bilo više ateista i sekularista.“

Zašto bi trebalo da budete za stolom prilikom takvog dijaloga?

„Ovaj dijalog je u mom interesu. Sloboda veroispovesti ili uverenja me štiti; sekularne i ateističke perspektive su važne i ja mogu da dam svoj doprinos. Kao mlada osoba, odrasla sam u digitalnoj eri/eri interneta i bila svedok kako algoritmi, eho komore i onlajn akteri mogu da šire govor mržnje na internetu. To je nešto gde je perspektiva mladih neprocenjiva jer je deo našeg svakodnevnog života i sposobniji smo za pronalaženje rešenja.“

4.4.5. Fizički i virtuelni prostor

Prostori za dijalog preko verskih granica ili granica uverenja treba da budu neutralni, i važno je razmišljati o stvarima kao što su raspored sedenja (ne treba stvoriti utisak asimetrije moći ili uvrediti nekoga). Kada države olakšavaju konsultacije ili sastanak zajedničke komisije, treba da razmotre verske implikacije/implikacije po uverenje, kao i uslove koji se odnose na, npr. katering, simbole i slike u sali za sastanke, ili politički, istorijski ili kulturni značaj određenog mesta. Države takođe treba da razmotre koliko je to mesto pristupačno za zajednice različitog ekonomskog i socijalnog porekla, kao i za osobe sa invaliditetom.

Kada organizuju konsultacije na internetu ili procenjuju moguće inicijative, države treba da uzmu u obzir bezbednost korisnika, privatnost i skladištenje podataka, jezik ili jezike i inkluzivnu terminologiju, kao i upotrebu simbola i SLIKE (npr. na pozadini ne treba da se nalaze simboli koji se povezuju sa verom ili uverenjem samo jednog, ali ne i ostalih učesnika). Kada izgleda da komentari ili sadržaji podstiču nasilje, facilitator treba odmah da se umeša i ukloni štetni sadržaj i/ili skloni učesnika, po potrebi. Isto tako, vodeći računa o načelima privatnosti i zaštite podataka, po pravilu ne treba dozvoliti fotografije i video snimke. Čak i kada organizatori to dozvole, treba tražiti pisanu saglasnost pre snimanja ili fotografisanja svakog sastanka i jasno navesti koja je planirana upotreba materijala.

Kada organizuju konsultacije ili druge sastanke, države treba da prepoznaju različite prepreke za učešće, uključujući i one za osobe sa invaliditetom. Ove osobe rade u različitim oblastima i imaju različite živote. One su takođe deo verskih zajednica i zajednica uverenja i imaju isto pravo na slobodu veroispovesti ili uverenja kao i svi ostali. Osobe sa invaliditetom i dalje se suočavaju sa značajnim stepenom diskriminacije i isključenosti zasnovanim na stereotipima i predrasudama; vrlo često se smatra da im je potrebna pomoć na način koji povezuje invaliditet sa bolešću. Naime, u kontekstu dijaloga

i zajedničke akcije vera ili uverenja, ljudi mogu da imaju određene kulturološke, verske predrasude ili predrasude na koje su uticala uverenja u pogledu invaliditeta, što može uticati na njihovu interakciju sa ovim osobama.

Standardi

Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD),⁹⁰ usvojena 2006. godine, označava prelazak sa medicinskog modela razumevanja invaliditeta na model koji se zasniva na ljudskim pravima i uključivanju u društvo, gde je okruženje ono koje se prilagođava potrebama osoba sa invaliditetom da bi se obezbedilo njihovo puno učešće i poštovanje prava, a ne obratno. Jedno od načela ove konvencije je „poštovanje urođenog dostojanstva, individualna samostalnost uključujući slobodu vlastitog izbora i nezavisnost osoba;“ (član 3.a). Države potpisnice CRPD-a takođe se obavezuju da će „aktivno unapređivati okruženje u kojem osobe sa invaliditetom mogu efikasno i potpuno da učestvuju u obavljanju javnih poslova bez diskriminacije i ravnopravno sa drugima, i podsticati njihovo učešće u javnim poslovima (...)”⁹¹

Države učesnice OEBS-a su se kroz Dokument iz Moskve iz 1991. godine obavezale da će „preduzeti mere da obezbede jednake mogućnosti takvih osoba da potpuno učestvuju u životu svog društva (...), podstaći odgovarajuće učešće takvih osoba u donošenju odluka u oblastima koje ih se tiču (...) [i] podstaći povoljne uslove za pristup osoba sa invaliditetom javnim zgradama i uslugama, stanovanju, prevozu i kulturnim i rekreativnim aktivnostima”⁹²

Organizatori treba da omoguće prisustvo osoba sa invaliditetom, tako što će prostore (uključujući i smeštaj preko noći) učiniti **fizički pristupačnim**. Takođe treba da postoje jasne, sveobuhvatne informacije o pristupačnosti mesta održavanja, uključujući detalje o parkingu, toaletima i rasporedu sedenja. Organizatori treba da predvide kada će osobama sa invaliditetom možda biti potreban pratilac. Ako ne postoji mogućnost fizičkog prisustvovanja, može se ponuditi prisustvovanje onlajn, ali onlajn učešće ne treba da bude uobičajeno.

Nove tehnologije dovele su do transformacije načina na koji osobe sa različitim potrebama mogu da učestvuju, budu informisane i konsultovane. Pored onlajn učešća, organizatori treba da obezbede da sve onlajn platforme i materijali budu digitalno dostupni. To uključuje internet stranice, dokumente i onlajn alate.

Korišćenje znakovnog jezika na sastancima pomaže osobama oštećenog sluha da učestvuju, a formati pisanih materijala koji su laki za čitanje olakšavaju učešće osobama sa intelektualnim teškoćama.⁹³ Za ljude koji ne mogu da koriste govor za komunikaciju, mogu se koristiti augmentativne i alternativne metode komunikacije (AAC), uključujući gestikulaciju ili uređaje za generisanje govora.⁹⁴ Osoblje treba da bude obučeno za pružanje efikasne podrške učešću osoba sa različitim vrstama invaliditeta.

Šta stvara bezbedan prostor za dijalog?

- **Neutralno mesto održavanja:** koje nije povezano sa nekom konkretnom verom. U nekim kontekstima, to znači izbor mesta koje nije povezano sa konkretnom državnom institucijom, na primer, javne biblioteke ili parka.
- **Pristupačnost:** omogućen je pristup osobama sa invaliditetom, ili izbor hrane (verski uslovi), ili plaćanje putnih troškova ili troškova čuvanja dece.
- **Bez ometanja:** izbegavanje velikog broja umetničkih dela ili velike buke (naročito ako postoji verska osetljivost).
- **Uključivanje prostora za molitvu ili meditaciju.**
- **Rad u krugu:** izbegavanje hijerarhijskog rasporeda sedenja.
- **Izdvojene sobe/prostori:** za razgovore u manjim grupama izvan glavnog prostora.

Korišćenje **facilitatora** kojima će grupa verovati (s obzirom na njihova udruženja) i koji imaju iskustvo u facilitaciji (uključujući i teške teme) i stručno znanje.

Još jedna česta prepreka za pristup manjih organizacija državnoj podršci za organizaciju dijaloga i zajedničke akcije je složenost i dugo trajanje poziva za finansiranje (prijava). Pozivi za finansiranje koje upućuje država ne treba da budu usmereni samo na aktivnosti na nacionalnom ili saveznom nivou; oni moraju da uzmu u obzir i organizacione i administrativne kapacitete lokalnih ili opštinskih organizacija na terenu i da shodno tome prilagode tehničke zahteve. Države treba da umanje složenost i/ili da imaju osobu za kontakt za pitanja manjih organizacija tokom procesa prijavljivanja. Države bi takođe mogle da razmotre namensko finansiranje projekata radi usredsređivanja na određene grupe, na primer, podsticanje projekata koje organizuju žene ili mladi ili koji se organizuju za žene ili za mlade.

4.4.6. Povezivanje zajednica sa postojećim domaćim i međunarodnim platformama

Države mogu da podrže uključivanje zajednica i tako što će napraviti platforme koje povezuju različite verske zajednice ili zajednice uverenja sa drugim državnim ili nedržavnim akterima, povezujući aktere po pitanjima od zajedničkog interesa i dajući im priliku da se bave zajedničkim strategijama. Ove platforme mogu da izgrade veze sa pojedincima za koje oni iz verskih zajednica ili zajednica uverenja možda inače ne znaju ili im teško pristupaju, uključujući, na primer, organizacije civilnog društva, državne, parlamentarne, pravosudne službe ili službe za sprovođenje zakona.

Dobra praksa: Koalicija okruglog stola za međunarodnu versku slobodu (MVS)

Koalicija okruglog stola za međunarodnu versku slobodu (MVS)⁹⁵ je inicijativa civilnog društva sa sedištem u SAD⁹⁶ osnovana 2010. godine. Koalicija okuplja pojedince, zajednice, nevladine organizacije i državne funkcionere koji potiču iz različitih vera ili uverenja da bi razgovarali o pitanjima u vezi sa slobodom veroispovesti ili uverenja, diskriminacijom i neprijateljstvima u društvu. Objašnjenje je da, ako različite verske zajednice i zajednice uverenja mogu da se poistovete i ujedine oko pitanja od zajedničkog interesa, one mogu da sprovedu ekspanzionalno efikasnije zagovaranje na međunarodnim forumima.

Koalicija je na samom početku zaključila da, iako će se razgovori temeljiti na dijalogu i zajedničkim iskustvima, okrugli stolovi treba da budu okrenuti praktičnoj akciji i ishodima. Svako je dobrodošao da se pridruži, doprinese i organizuje inicijative. Učesnici sastavljaju multikonfesionalna pisma da bi reagovali na kršenja slobode veroispovesti ili uverenja širom sveta, nastojeći da obezbede informacije za američku unutrašnju i spoljnu politiku.

Vlada SAD pozitivno je reagovala na koaliciju, pružila joj je podršku obezbeđivanjem većih mesta za sastanke kako je članstvo raslo i slala je predstavnike države na sastanke na koje je pozvana. Prema izveštajima, učešće države pomoglo je da se oblikuje američka politika, na primer, tako što je obezbeđeno da Amerika uključi Jezide i druge verske manjine u označavanje genocida koji je izvršio ISIS. Pored toga, američka vlada aktivno je tražila mišljenje koalicije o izmenama i dopunama Zakona o međunarodnoj verskoj slobodi i Zakona o politici ljudskih prava Ujgura. Određene američke diplomate istakle su Koaliciju okruglog stola za MVS kao dobru praksu u pogledu saradnje između države i vera/uverenja, što je izazvalo interesovanje drugih zemalja za ovaj model.

Kao što se vidi iz gornjeg primera, dijalog i zajednička akcija nisu korisni samo na nacionalnom nivou. Verska pripadnost ili pripadnost nekom uverenju preko nacionalnih granica i u okviru prekograničnih aktivnosti mogu da podrže izgradnju mira kada su granice povezane sa verskim podelama ili podelama na osnovu uverenja, napetostima, graničnim incidentima i/ili širim sukobima. Strane u sukobu takođe mogu da pozovu na pregovore predstavnike civilnog društva, vođe zajednica ili verske grupe ili grupe uverenja. Ovde, njihove uloge i odgovornosti u procesu moraju da budu jasne od samog početka. Vidite OEBS-ov vodič *Medijacija i olakšavanje dijaloga u OEBS-u: Referentni vodič*.⁹⁷

Uopšteno govoreći, prenošenjem dobrih praksi i pomaganjem verskim zajednicama i zajednicama uverenja da stvore prostor za dijalog u bilateralnim i multilateralnim forumima, države mogu da im omoguće da doprinesu različitim procesima, uključujući bolje razjašnjavanje i definisanje međunarodnog prava, širenje primera uspešnih zajedničkih aktivnosti, izgradnju mira ili rešavanje drugih globalnih problema.

Parlament svetskih religija jedan je primer istaknutog i uglednog međunarodnog tela koje promoviše međureligijski sklad i rad na različitim savremenim izazovima.

Dobra praksa: Međunarodni panel parlamentaraca za slobodu veroispovesti ili uverenja

Međunarodni panel parlamentaraca za slobodu veroispovesti ili uverenja (IPPFoRB) iglobalna je mreža parlamentaraca i zakonodavaca koji su posvećeni borbi protiv verskog progona i unapređenju slobode veroispovesti ili uverenja. Ovaj panel usmeren je na izgradnju raznovrsne i kolaborativne globalne mreže i obuku parlamentaraca da podrže slobodu veroispovesti ili uverenja u zemlji i inostranstvu.

Osnovan u novembru 2014. godine u Norveškoj, IPPFoRB zasniva se na Povelji o slobodi veroispovesti ili uverenja iz Osla,⁹⁸ koju je potpisalo preko 20 parlamentaraca iz celog sveta u Nobelovom centru za mir. Sa članstvom od preko 350 sadašnjih i bivših parlamentaraca i zakonodavaca iz više od 97 zemalja, IPPFoRB pruža niz usluga, uključujući obuku, organizaciju događaja na visokom nivou, istraživanje, zagovaranje i umrežavanje. IPPFoRB predvodi neformalni upravni odbor parlamentaraca i sekretarijat sastavljen od političkih savetnika.

Dobra praksa: Interparlamentarna unija

Interparlamentarna unija (IPU) je globalna organizacija nacionalnih parlamenata. Pokrenuta 1889. godine, danas ima 180 članova i 15 pridruženih članova. IPU olakšava parlamentarni dijalog i saradnju i osnažuje parlamente i parlamentarce da promovišu mir, demokratiju i održivi razvoj u celom svetu. Shvatajući da religija i uverenja igraju značajnu ulogu u državama i društvima, IPU je 2023. godine pokrenula Parlamentarni izveštaj o veri i uverenjima.⁹⁹ U njemu se ispituje kako se parlamenti i parlamentarci bave pitanjima religije i uverenja u svom radu na izgradnji mirnih i inkluzivnih društava. On, između ostalog, služi i kao obrazovno sredstvo, poziv parlamentima da ispituju vlastito zakonodavstvo (i da ga usklade sa međunarodnim okvirima ljudskih prava) i kao poziv na interparlamentarni i međuverški dijalog, naročito radi promovisanja i zaštite vladavine prava, mira i inkluzije.

Postoje i druge organizacije, koje su osnovale države „sličnog mišljenja“, kao što je Alijansa za član 18,¹⁰⁰ (ranije Međunarodna alijansa za verske slobode ili slobode uverenja), koja okuplja predstavnike država članica, uz podršku stručnjaka iz civilnog društva i međuvladinih organizacija, da bi štitila, unapređivala i olakšavala slobodu veroispovesti ili uverenja. U okviru svojih aktivnosti, Alijansa za član 18 ima radnu grupu koja identifikuje najbolje prakse u dijalogu o religiji ili uverenju i zajedničkoj akciji na lokalnom nivou za unapređenje slobode veroispovesti ili uverenja.

Iako države mogu da ostanu glavni akteri u međunarodnom sistemu, mnoge verske organizacije ili organizacije zasnovane na uverenjima aktivno doprinose međunarodnim procesima, uključujući, npr. kroz Međuagencijsku radnu grupu UN o radu sa verskim akterima radi održivog razvoja ili Istanbulski proces.

Istanbulski proces

Rezolucija 16/18 Saveta za ljudska prava¹⁰¹ predviđa pet akcionih tačaka za borbu protiv netolerancije i diskriminacije na osnovu vere ili uverenja. Nakon njenog usvajanja 2011. godine, države su uspostavile „Istanbulski proces“, forum u okviru kojeg države i druge zainteresovane strane razmenjuju iskustva i dobre prakse u sprovođenju. Iako kasnije rezolucije izričito ne pozivaju na uključivanje civilnog društva, najuspešniji i najproduktivniji sastanci Istanbulskog procesa stavili su snažan naglasak na učešće civilnog društva, uključujući i učešće verskih aktera.

Dobra praksa: Vere za mir

Vere za mir¹⁰² (VZM) najveća je svetska multiverska koalicija. Osnovana 1970. godine, ona okuplja predstavnike verskih institucija posvećenih postizanju mira.

Ova organizacija prisutna je u gotovo 100 zemalja i pet regiona preko svojih međureligijskih saveta (MRS). VZM ima za cilj da nađe međuverse, inovativne i inkluzivne odgovore na globalne izazove, i u tom cilju sarađuje i stvara partnerstva sa vladama, civilnim društvom i verskim organizacijama. Iako se mnoge lokalne mreže grade u vremenima krize, VZM nastoji da izgradi održive strukture koje se nastavljaju i posle krize.

Posvećena transformisanju nasilnih sukoba, unapređenju ljudskog razvoja, podsticanju pravednih i harmoničnih društava i zaštiti životne sredine, ova organizacija stvara prostor u kojem ljudi različitih vera koji žive jedni uz druge mogu da rade na ovim ciljevima. Njena Globalna mreža žena od vere¹⁰³ nastoji da unapredi uključivanje i liderstvo žena. Njena Međuverse omladinska mreža¹⁰⁴ koristi energiju, posvećenost i kreativnost mladih verskih lidera i unosi moralni podsticaj i inovativne ideje u rad organizacije.

VZM zagovara uključivanje verskih vođa i njihovih institucija u podsticanje verske pismenosti, razumevanje i angažovanje u oblasti slobode veroispovesti ili uverenja, kao sredstava za unapređenje zajedničkog blagostanja zasnovanog na poštovanju dostojanstva i ljudskih prava. U pogledu slobode veroispovesti ili uverenja, VZM prati i sprovodi programe za rešavanje verski motivisanih zloupotreba, uznemiravanja i diskriminacije. Na lokalnom nivou, programi uključuju osnaživanje lokalnih verskih lidera za borbu protiv kršenja slobode veroispovesti ili uverenja i diskriminacije. VZM je čak dala bespovratna sredstva međuveriskim inicijativama

koje pomažu licima raseljenim zbog sukoba. Na međunarodnom nivou, ova organizacija mobilise velike mreže različitih aktera slobode veroispovesti ili uverenja za vođenje globalnih kampanja.

Intervju: Šeron Rozen

Šeron Rozen je globalna direktorica za verski rad u najvećoj svetskoj nevladinoj organizaciji posvećenoj izgradnji mira Potraga za zajedničkim jezikom¹⁰⁵ (*Search*), Šeron ima veliko iskustvo u radu u oblasti slobode veroispovesti ili uverenja, kao i u osmišljavanju i sprovođenju programa koji uspostavljaju saradnju među religijama u cilju unapređenja mira. Predstavljala je organizaciju Search u zajedničkom formiranju i vođenju inicijative Univerzalni kodeks ponašanja na svetim mestima¹⁰⁶ koju su podržale mnoge verske i međuverse organizacije i institucije iz celog sveta. Pokrenut 2011. godine, zajedno sa organizacijama Centar za mir i ljudska prava iz Osla, Jedan svet u dijalogu i Vere za mir (VZM), Univerzalni kodeks zauzima multisektorski pristup koji u središte stavlja međureligijski rad kako bi se zaštitila sveta mesta i omogućio pristup njihovim vernicima.

Zašto radite na zaštiti verskih/svetih mesta?

„Često me pitaju zašto je moj fokus na svetim mestima, a ne na ljudima. Ali među njima postoji neraskidiva veza jer ta mesta simbolizuju najdublje verske identitete ljudi i često predstavljaju metu baš zato da bi se povredili oni kojima su draga. Nikada neću zaboraviti tugu jednog stanovnika Alepa u Siriji kada je 2013. godine video kako pada minaret Velike džamije Omajada iz 11. veka. „Tada sam prvi put zaplakao“, [rekao je] „Moj identitet je uništen.“ Ljudi su tako duboko povezani sa svojim svetim mestima da napad na njih stvara ogromnu traumu. Istovremeno, pošto zajednice imaju zajednički interes da zaštite svoja sveta mesta, ova potreba može da pomogne ljudima da se udruže i prevaziđu podele izazvane sukobima kako bi pronašli rešenja i smanjili nasilje.“

Kako se verska/sвета mesta mogu bolje zaštititi?

„Da bi se zaštitila sveta mesta, važan je multisektorski rad kad god je to moguće — sa nacionalnom i lokalnom vladom, organima za sprovođenje zakona, pravosuđem, medijima i verskim akterima. Različiti konteksti nude različite načine saradnje sa formalnim i neformalnim verskim vođama, uključujući žene i omladinu, kako bi se zaštitila sveta mesta.“

Možete li navesti neke konkretne primere ovog rada u regionu OEBS-a?

„Tokom 2010. godine počeli smo da se angažujemo u Bosni i Hercegovini koristeći multisektorski pristup. Tamošnji Međureligijski savet sa entuzijazmom je pozdravio našu inicijativu za zaštitu verskih mesta i odmah usvojio Univerzalni kodeks. Savet je izradio strategiju prema kojoj su, ako bi na verskim mestima bili izvršeni napadi, poglavari različitih religija zajedno posećivali ta mesta, osuđivali napad i pozivali medije. Mediji su takođe izveštavali o napadu, ali i o zajedničkoj solidarnosti verskih poglavara. Policija je takođe pozivana na to mesto i, zbog pokazane

solidarnosti među zajednicama, bila je motivisana da se više trudi da uhvati krivce. Pravosudni sistem takođe je uključen i, s obzirom na medijsku pažnju, postao je efikasniji u rešavanju kasnijih sudskih sporova. Opština je popravila oštećeno mesto, a u jednom slučaju, sveštenik jedne vandalizovane crkve zatražio je sastanak sa počiniocima, što je dovelo do pomirenja i do toga da su sami vandali popravili štetu.¹⁰⁷ Došlo je do značajnog smanjenja broja incidenata.“

4.5. TRANSPARENTNOST I ODGOVORNOST

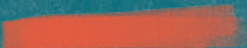
Države treba da obezbede transparentnost svih procesa u vezi sa konsultacijama, zajedničkim savetodavnim odborima ili mogućnostima finansiranja projekata dijaloga i zajedničke akcije. Transparentnost doprinosi odgovornosti. U komunikaciji o konsultacijama, zajedničkim savetodavnim odborima ili mogućnostima finansiranja, države treba da poštuju obaveze transparentnosti, gde informacije otvoreno razmenjuju i mogu im pristupiti i oni koji su uključeni u inicijativu i oni izvan nje. Transparentnost može da ima značajan uticaj na efikasnost i legitimnost angažovanja i saradnje. Informacijama o konsultacijama, istraživanjima ili nalazima zajedničkog savetodavnog odbora i finansiranju može se boriti protiv percepcije da ih je možda preuzela mala grupa pojedinaca koji služe sami sebi ili konkretne zajednice. U tom smislu, transparentnost može da pospeši inkluziju i podstakne saradnju.

Države treba da olakšaju stalnu saradnju između verskih zajednica ili zajednica uverenja i državnih zvaničnika na svim nivoima i da obezbede uvek otvorene kanale komunikacije. Ovaj proces može biti otvoreniji kada se imenuje zvanična osoba za kontakt i navede kako se s njom može stupiti u kontakt i kako će ona odgovoriti. Slično tome, kada država saziva konsultacije, zajednički savetodavni odbor ili podržava dijalog, korišćenje više načina komunikacije i dostavljanje informacija uglednim i poštovanim multiverskim organizacijama može da pomogne manjim ili manje poznatim akterima da se uključe. To, potom, povećava transparentnost i odgovornost jer je veći broj organizacija upoznat sa ovim procesima i može da ponudi povratne informacije.

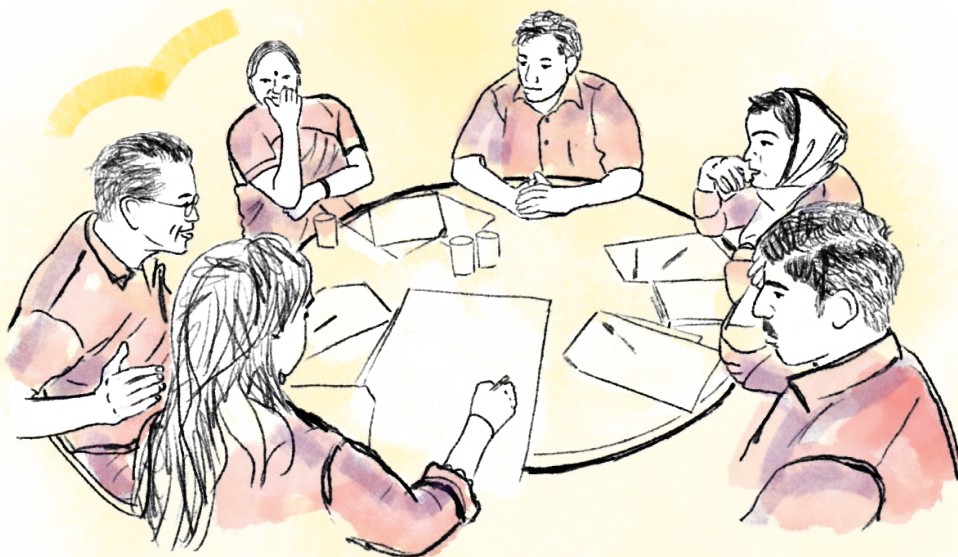

POGLAVLJE 5

POZIVI ZA PROJEKTE I FINANSIRANJE

“ Istinske konsultacije podrazumevaju stvaranje mogućnosti da se čuju i saslušaju svi zainteresovani, omogućavajući svima da kažu svoje mišljenje. ”

POGLAVLJE 5

POZIVI ZA PROJEKTE I FINANSIRANJE

Kada donose odluku da podrže procese dijaloga i zajedničke akcije o pitanjima u vezi sa slobodom veroispovesti ili uverenja i pre nego što odrede koje pristupe će zauzeti, države treba da utvrde koje probleme pokušavaju da reše, kao i svoje ciljeve. One potom treba da razmotre strukture, procese i okvire za interakciju koji možda treba da se promene da bi se adekvatno rešio problem. Tada mogu da utvrde da li se projekti dijaloga i zajedničke akcije uklapaju u predloženo rešenje u okviru šireg strateškog plana. Malo je verovatno da će procesi dijaloga i zajedničke akcije brzo rešiti krupnije probleme (npr. napetosti u zajednici); ovim projektima je potrebno vreme za izgradnju poverenja i odnosa između zajednica.

Države treba da razmotre svoju poziciju u pogledu identifikovanog problema i očekivanog ishoda projekata dijaloga i zajedničke akcije, iznos državnog ulaganja koji može biti potreban i koliko je održivo

njegovo uključivanje. One treba da razmisle o tome kako ih drugi akteri vide i da li im veruju, kao i da razmotre kakva očekivanja projekti mogu da pokrenu i da li imaju vremena i finansijskih sredstava za njihovo ostvarivanje.

Pored toga, svaka država treba da razmotri izradu sopstvenih indikatora ljudskih prava o slobodi veroispovesti ili uverenja: strukturnih indikatora (tela/institucija, običaja, zakona, tradicija, itd.), indikatora unutrašnjih procesa (politika, procedura, praksi, budžeta i kapaciteta, uključujući versku pismenost državnih službenika, itd.) i indikatora ishoda/učinka (konkretni podaci o tome koliko dobro država radi na obezbeđivanju poštovanja slobode veroispovesti ili uverenja svih u datom društvu). Ovakvo praćenje napretka može da istakne oblasti koje treba poboljšati. Države takođe treba da razmotre ko može biti u najboljoj poziciji da im pomogne u procesu merenja učinka, sa kojim zainteresovanim stranama treba da se konsultuju i koji format bi mogao biti najprikladniji za povratne informacije.

Prilikom postavljanja predstavnika koji će upravljati podrškom za konsultacije, zajedničke savetodavne komisije i procese dijaloga sa akterima slobode veroispovesti ili uverenja, države treba da traže osobe koje odlično razumeju ljudska prava, uključujući slobodu veroispovesti ili uverenja i dobru versku pismenost. One takođe treba da izdvoje resurse za obuku ljudstva koje će raditi na slobodi veroispovesti ili uverenja. Predstavnici države treba da ulože napore da razumeju posebne verske i kulturne karakteristike zajednica koje učestvuju u dijalogu, kao i dinamiku unutar i između njih. Efikasan rad sa verskim zajednicama ili zajednicama uverenja od predstavnika države zahteva

i da razumeju pojam „proživljene religije“, odnosno načina na koji ljudi ispovedaju i doživljavaju religiju u svom svakodnevnom životu, kao i da cene različitost i složenost nekih verskih zajednica. Ako su slobodno i dobrovoljno pozvani, zvaničnici mogu da posete hramove, događaje u zajednici ili da se upoznaju sa njihovim drugim praksama i da vide zajednice u akciji, vodeći računa da ne favorizuju bilo koju pojedinačnu zajednicu.

U sledećem odeljku nalazi se niz tačaka koje treba razmotriti prilikom izrade projekata (ili poziva za finansiranje) za podršku dijalogu i zajedničkoj akciji koje prelaze verske granice i granice uverenja. Ono što je važno je da ova pitanja treba da služe kao smernice. U nekim slučajevima, manje sveobuhvatni pristupi manjih organizacija mogu da imaju veći potencijal za donošenje pozitivnih promena i ne treba ih direktno poricati. U takvim slučajevima, države treba da radije koriste ove alate za procenu kako bi videle kada je manjim organizacijama možda potrebna dodatna podrška i da uđu u razgovor sa njima kako bi podstakle i olakšale napredovanje.

5.1. PROCES IZRADE POZIVA ZA FINANSIRANJE

5.1.1. Konsultacije i zajednički savetodavni odbori

Pre nego što donesu odluke o temama, opisu posla, raspoloživim sredstvima ili drugoj praktičnoj podršci inicijativama, države treba da organizuju konsultacije koje uključuju verske aktere i aktere uverenja kako bi razumele zabrinutosti u vezi sa slobodom veroispovesti ili uverenja, moguće napetosti koje se mogu smanjiti uz pomoć ovih inicijativa i kapacitete aktera za realizaciju projekata. One takođe mogu da poželeva da učine proces konsultacija formalnijim tako što će napraviti inkluzivne savetodavne odbore koji će nuditi savete o procesima, pitanjima koja se odnose na različite sektore ili o terminologiji.

Prave konsultacije podrazumevaju stvaranje mogućnosti da se čuju i saslušaju svi zainteresovani i da se svima omogući da kažu šta imaju. Država ne treba da ograničava svoj rad na grupe koje su saglasne sa stavom vlade ili se uzdržavaju od kritikovanja tog stava. Konsultacije treba da obezbede iskustvo učenja za sve uključene. Štaviše, kada redovno stupaju u ravnopravan dijalog sa svim verskim akterima i akterima uverenja, države će moći da bolje razumeju koja se pitanja mogu poboljšati ili rešiti kroz dijalog i negovaće takav dijalog sa mogućnošću za zajedničku pozitivnu akciju.

Pored konsultacija pre poziva, države treba da učine javno dostupnim nacrt poziva za finansiranje radi dobijanja povratnih informacija. Što je proces transparentniji i angažovaniji, veća je verovatnoća da će

se postići široko učešće. Po pravilu, tamo gde su opredeljene javne finansije, treba da se primenjuju redovni procesi transparentnosti i odgovornosti.

Do jednog izuzetka od potpune transparentnosti moglo bi da dođe posle procene „ne naškodi“ u kojoj se oceni da su napetosti među zajednicama veoma visoke, kada će države možda morati da rano ograniče komunikaciju ako bi to moglo da ima negativan uticaj na učešće aktera i da naruši proces dijaloga.

Pored toga, iako treba da budu osetljive na postkonfliktni dijalog sa međuveriskim i međureligijskim komponentama koji može da podstakne pomirenje, države ne treba da podrže projekte koji uključuju pojedince koji su lično učestvovali u podsticanju neprijateljstva ili otvorenoj diskriminaciji drugih aktera.

5.1.2. Zaokruživanje poziva za finansiranje

U pozivu za finansiranje treba da se nalazi spisak konkretnih stvari koje će se finansirati — obično tematski — i da budu navedeni mogući podobni podnosioci prijave i uslovi učešća. Na primer, u pozivu za finansiranje može da se navede da su sredstva dostupna za sazivanje dijaloga za pripadnike različitih vera i uverenja kako bi se razvili zdravi odnosi među zajednicama puni poverenja i poštovanja. Međutim, inicijative mogu da imaju i druge prioritete ili ciljeve, uključujući unapređenje slobode veroispovesti ili uverenja ili opštije unapređenje ljudskih prava, izgradnju povezanih zajednica, izgradnju mira ili druge akcije osmišljene tako da doprinesu boljitku društva.

5.1.3. Ključna pitanja za tematski pristup

- Na kojim tematskim ishodima u okviru svojih projekata rade druga odeljenja ili timovi u povezanim institucijama (na primer, kohezivne zajednice, izgradnja mira ili unapređenje ljudskih prava)? Ima li preklapanja ili lekcija koje treba izvući?
- Koji su rizici datog tematskog pristupa, ili pristupa koji je usklađen ili se ukršta sa drugim političkim prioritetima? Na primer, da li bi verske zajednice ili zajednice uverenja pozdravile prioritete i okvire finansiranja države? Da li bi se „najbolji“ učesnici prijavili i mogli da daju značajan doprinos?

5.2. PROCENJIVANJE PRIJAVA

Svrhe i ishodi svakog projekta obično se procenjuju prema unapred utvrđenim kriterijumima, kao što su krajnji ciljevi, originalnost, kvalitet, prikladnost, održivost, međusobna povezanost, izvodljivost, jasnoća, potpunost, motivacija ili različitost. Prijave za dobijanje finansija koje nastoje da uključe zajednice i aktere u dijalog i zajedničku akciju radi

unapređenja slobode veroispovesti ili uverenja i drugih prava treba budu procenjene u odnosu na takve kriterijume. Države treba jasno da navedu koja je dokazna osnova za neki predlog (da li prijava uključuje sveobuhvatno mapiranje) i kako će on biti realizovan. Takođe je od ključne važnosti da se uzmu u obzir rizici projekta i mogućnost nanošenja štete.

5.2.1. Mapiranje

Prijave treba da sadrže detaljne mape zainteresovanih strana i postojećih ili prethodnih projekata koji su u vezi sa problemima sadržanim u predlogu. Ovo treba proceniti u odnosu na mape koje je napravila sama država.

5.2.2. Ključna pitanja uz pomoć kojih će se obezbediti da su predlozi zasnovani na dokazima:

- Koliko je podnosilac upoznat sa procesom vođenja efikasnih dijaloga i zajedničkih akcija? Koja je njegova uloga u projektu?
- Da li je podnosilac prijave vodio konsultacije ili formirao zajedničke savetodavne odbore da bi razumeo kako te zainteresovane strane vide problem kojim projekat želi da se bavi?
- Koliko dobro podnosilac prijave razume kontekst u skladu s onim kako ga doživljavaju verske zajednice ili zajednice uverenja? Da li su prilikom formulisanja predloga uzete u obzir osnove za neslaganja unutar zajednice, kao što su rodna pripadnost, starost itd.? Postoje li moguće prepreke (npr. diskriminacija ili kršenje prava) koje mogu da spreče podnosioca prijave da učestvuje?
- Koliko podnosilac prijave poznaje zainteresovane strane koje rade u oblasti dijaloga i zajedničke akcije preko verskih granica i granica uverenja, ili slobode veroispovesti ili uverenja i njenog uticaja (npr. parlamentarne grupe, multinacionalni forumi za slobodu veroispovesti ili uverenja/dijalog ili međunarodni sukobi/događaji sa verskom komponentom koji imaju uticaj na lokalne zajednice, organizacije civilnog društva, verske grupe ili lokalne aktiviste)?

5.2.3. Realizacija projekta

Formalne i neformalne aktivnosti dijaloga treba posmatrati kao komplementarne i, prilikom izrade strategija u ovoj oblasti, treba uzeti u obzir i jedne i druge. Opšti cilj inicijative treba da bude usmeren ka uključivanju kompletnog spektra verskih zajednica ili zajednica uverenja u društvo. Dijalog i zajednička akcija treba da se na smislen način povežu sa jedinstvenim proživljenim iskustvima onih ljudi koji su pogođeni izazovom koji inicijativa nastoji da reši. Podaci o popisu mogu pomoći, ako ih ima. U tom slučaju, može biti relevantno razmotriti

da li prijava dolazi samo iz jedne verske zajednice ili zajednice uverenja ili iz široke koalicije ili mreže grupa; bez obzira da li uključuje avramske i/ili neavramske, ili teističke i/ili neteističke/ateističke grupe.

Iako treba da transparentno i objektivno postavljaju kriterijume za ocenjivanje prijava, države ne treba da koriste svoja finansijska sredstva za kontrolisanje razvoja procesa dijaloga; podnosioci prijava — zajednice, organizacije i pojedinci — treba da zadrže krajnju kontrolu nad svojim inicijativama, uključujući realizaciju, učesnike i ciljeve.

Postoje stvarni izazovi sa kojima podnosioci prijava treba da se pozabave na samom početku izrade nekog projekta. Jedan je da aktivnosti dijaloga i zajedničke akcije uglavnom privlače ljude koji su već učestvovali u sličnim projektima. Moglo bi biti vredno truda da se uključe učesnici koji se ne povezuju redovno sa takvim inicijativama, ali imaju uvid u temu, kao što su pripadnici akademske zajednice ili praktičari koji se bave slobodom veroispovesti ili uverenja.

Istovremeno, aktivnosti dijaloga uglavnom privlače one koji imaju obrazovanje i veštine da artikulišu svoje ideje; to su obično iskusniji profesionalci. Važno je da države u svojoj komunikaciji to prepoznaju i da podnosioci prijava pokažu da prepoznaju ovu dinamiku i da su razmotrili da li različiti oblici dijaloga mogu da povećaju pristupačnost i različitost grupe. To može da uključuje oblike olakšavanja dijaloga koji pokušavaju da proaktivno uključe sve, na primer, koji nudi onima koji ne mogu da prisustvuju mogućnost da svoj doprinos daju pisanim putem ili obezbeđuje prevođenje na drugi jezik, znakovni jezik, itd.

5.2.4. Ključna pitanja u pogledu realizacije projekta

- Projekti se često oslanjaju na sposobnost učesnika da učestvuju u strukturiranim razgovorima o konkretnim pitanjima. Koliko je to dostupno za učesnike čiji je to drugi (ili treći) jezik ili osobama sa invaliditetom? Kakav uticaj to može da ima na proces? Kako je podnositelj prijave pokušao da prevaziđe takve prepreke?
- Da li je podnositelj prijave razmatrao moguće suprotstavljanje (npr. sekularnijih) organizacija ideji o partnerstvu sa akterima iz različitih verskih zajednica ili zajednica uverenja i obrnuto i koje su strategije za ublažavanje?
- Mogući učesnici ponekad mogu da pogrešno pretpostavljaju da im je za učešće potreban visok nivo naučnog znanja o veri i uverenju. To je retko slučaj. Kako će predlog biti osmišljen i promovisan da bi se obezbedilo da potencijalni učesnici sami sebe ne isključe?
- Ako je projekat usmeren na mlađu publiku, kako treba da prevaziđe neke od problema percepcije koji se povezuju sa aktivnostima dijaloga i zajedničke akcije preko verskih granica ili granica uverenja?

- Dijalog i zajedničke akcije vrlo često dovode do razmene znanja i novih ideja. Da li postoje kreativna rešenja koja su prikladnija za pokretanje, evidentiranje i dostavljanje rezultata od suvoparnih izveštaja i pisanih publikacija? (To može da uključuje informacije na različitim jezicima manjina, lako čitljive formate i digitalnu dostupnost).
- Kada razmatra korišćenje kreativnijih rešenja, da li je podnosilac prijave razmišljao o tome kako to može da primi ciljna publika? Da li postoje rešenja za koja je verovatnije da će odvratiti potencijalne korisnike od učešća (npr. konferencijska okruženja i agende za razliku od veoma interaktivnih okruženja gde svi imaju ravnopravan tretman i gde se zajednički dolazi do rezultata), kada se razume da različitim učesnicima mogu da odgovaraju različiti pristupi?
- Koje mere se predlažu da bi se obezbedilo da su prostori koji se koriste bezbedni ili neutralni za učesnike?
- Da li je izvršeno umereno prilagođavanje da bi se uzele u obzir specifičnosti grupa koje učestvuju i da bi se postavili temelji za zajedničku akciju?

5.3. MERENJE UTICAJA I USPEHA

Pre nego što se donese odluka o dodeljivanju sredstava, mora se utvrditi da li je **projekat usmeren na to da donese promene** kroz dijalog i zajedničku akciju preko verskih granica i granica uverenja, kao i da podstakne veću toleranciju, poštovanje i razumevanje. Države moraju da obezbede da kod projekata koje finansiraju adekvatna evaluacija bude ugrađena u plan projekta i da mogu da mere uspehe i izazove. To omogućava da se projekti menjaju onim tempom kojim se realizuju i direktno utiče na njihovu održivost.

Iako je ekonomičnost legitimna želja država koje se bave zahtevima za finansiranje, rezultati, vrednost i dugoročni uticaj procesa dijaloga možda neće biti odmah vidljivi, niti će ih biti lako kvantifikovati. Neke inicijative mogu da reše neposredne praktične probleme od zajedničkog interesa, dok druge tek vremenom mogu da donesu vidljivu korist. Takođe može biti teško utvrditi direktne uzročne veze između aktivnosti koje proističu iz dijaloga i ishoda projekta na društvenom nivou. Međutim, to ne znači da ništa ne treba meriti; države treba da budu u stanju da procene da li je novac dobro iskorišćen. Predlozi projekata dijaloga i zajedničke akcije treba da sadrže aproksimativne mere za procenu napretka koristeći, na primer, kompozitne indikatore i ankete zasnovane na veštinama ili percepciji.

5.3.1. Ključna pitanja u vezi sa merenjem uticaja i uspeha

- Da li je podnosilac prijave primenio logički model ili naveo kako konkretno razume ishode koje proces ima za cilj da postigne i kako bi se mogao oceniti napredak ili njegovo odsustvo?
- Da li projekat sadrži jasno razumevanje problema koji treba da reši?
- Da li je u projektu razrađena jasna izjava o tome koji su mu sveobuhvatni ciljevi? Ovo ne zavisi od svrhe, npr. da li su ciljevi usmereni na pojedinačne učesnike, šire zajednice ili široke društvene promene kao što su promene kroz pravnu reformu.
- Da li projekat ima jasan okvir ishoda koji će doprineti ovim ciljevima?
- Da li se u projektu navodi na koji način treba da postigne svoje ciljeve?
- Koje su ključne pretpostavke na kojima se zasniva ovaj projekat?
- Koji rizici su identifikovani, a koji mogu da ograniče uspeh projekta i da li postoji „plan B“? Da li su sproveli osnovnu SWOT¹⁰⁸ ili PESTLE¹⁰⁹ analizu? Na primer, podnosioci prijave mogli bi da posmatraju faktore kao što su sukobi u drugim zemljama sa komponentama verskog identiteta ili identiteta uverenja koji bi mogli da ugroze lokalne inicijative u kojima se zajednice namerno identifikuju sa drugim „verniciima“ u inostranstvu.
- Kako je podnosilac prijave uključio praćenje i evaluaciju u svoj plan projekta?
- Koji su kvalitativni i kvantitativni indikatori odabrani?
- Da li je stalni proces ocenjivanja ono što omogućava prilagođavanje projekta ili je to, pak, jednokratna aktivnost?
- Da li se mere ocenjivanja mogu primenjivati tokom trajanja projekta i da li služe kao merila za buduće inicijative? (Ovi indikatori pokazuju kada su projekti bili uspešni, a podnosioci prijave mogu čak i da predlože kako bi mogli da se poboljšaju. Primeri mogu da uključuju: broj dijaloga, različitost učesnika, broj zajedničkih saopštenja izdatih u određenom periodu, procene percepcije učesnika kroz intervju, ili broj intervencija zagovaranja u vezi sa slobodom veroispovesti ili uverenja sa nekim državnim akterom. Malo je verovatno da će bilo koji pojedinačni indikator biti dovoljan da se pravilno razume uticaj projekta, ali nekoliko indikatora zajedno može pomoći da se napravi potpunija SLIKA).
- Da li je podnosilac prijave dao dobre dokaze o održivosti ovog projekta i koje su dodatne aktivnosti predviđene?

POGLAVLJE 6

KONTROLNA LISTA ZA DRŽAVE

“ Da li ste uzeli u obzir skup
veština, kapacitet i iskustvo
vašeg tima da biste postigli
uspešne rezultate? ”

POGLAVLJE 6

KONTROLNA LISTA ZA DRŽAVE

Dijalog i zajednička akcija preko verskih granica i granica uverenja mogu se odvijati na različitim nivoima. Ova kontrolna lista sadrži savete za države koje žele da naprave podsticajno okruženje za podršku takvim inicijativama, što uključuje, ali nije ograničeno na:

PROCENA POTREBE

01

Problem koji treba rešiti i željeni ishod

Kada razmišljate o problemu koji želite da rešite, da li je obavljena situaciona analiza da bi se razumeo širi kontekst?

- Koja je potreba koju pokušavate da rešite?
- Zašto ste izabrali da se usredsredite na ovaj konkretni problem?
- Koji su glavni uzroci ovog problema?
- Koji je željeni ishod/cilj kod rešavanja ovog konkretnog problema?
- Da li je taj ishod/cilj spojiv sa unapređenjem slobode veroispovesti ili uverenja i drugih ljudskih prava?
- Zašto/kako mislite da će inicijative za dijalog ili zajedničku akciju doprineti rešavanju ovog problema?
- Konkretno, šta u budućnosti treba da bude drugačije nego što je danas?
- Koje su implicitne pretpostavke koje obaveštavaju ovu moguću inicijativu za dijalog?

02

Određivanje prioriteta nasuprot zakonske obaveze

Kada razmišljate o problemu koji pokušavate da rešite, da li ste uzeli u obzir zakonske implikacije odgovora?

- Da li država ima zakonsku obavezu da reaguje na taj problem?
- Ako nema zakonsku obavezu da reaguje, koja je dodata vrednost akcije države u ovoj oblasti?
- Da li postoje drugi pravni okviri koji regulišu odnose države sa akterima vere ili uverenja koji će uticati na moguće inicijative koje imate?
- Postoje li rizici za angažovanje države u ovoj oblasti?
- Da li bi neki drugi, nedržavni akter bio u boljoj poziciji da reaguje?
- Pošto se obavi procena „ne naškodi“ za bilo koju predviđenu državnu akciju koja treba da reši identifikovani problem, da li je angažovanje države bolje rešenje?
- Da li je rešavanje ovog problema/investicije u ovoj oblasti dugoročni prioritet ili će se prioriteti verovatno promeniti (ako je to slučaj, šta to znači u pogledu mogućih ishoda?)

03

Strateško uklapanje

Kada razmišljate o problemu koji pokušavate da rešite, da li ste razmotrili kako se on odnosi na šire državne aktivnosti, ciljeve i ishode?

- Kako se ovaj cilj uklapa u širu državnu strategiju?
- Postoje li akcije koje preduzimaju druge kolege/državni organi koje bi podržale/narušile ovaj cilj?
- Da li je državni organ gde radite u najboljoj poziciji da postigne ovaj cilj?
- Kako ćete obavestiti kolege o akcijama u ovoj oblasti?
- Koje konkretne korake ćete preduzeti da postignete ovaj cilj?
- Koje druge korake ćete preduzeti i koji su predloženi rokovi?
- Da li se svi ovi koraci međusobno uklapaju kao deo šireg strateškog okvira?
- Koje su moguće nenamerne posledice takve inicijative?
- Ko treba da ima koristi ili gubitak od takvih inicijativa?

PROCENA KONTEKSTA

04

Percepcija države

Kada se razmatra kako će biti osmišljena neka inicijativa, da li je uzeto u obzir kako vašu državu vide potencijalni učesnici iz različitih verskih zajednica i zajednica uverenja?

- Da li je država pravedan (ili nepristrasan) akter koji ima poverenje onih koje želi da uključi?
- Postoji li prioriteta državna vera/uverenje?
- Kako je država u prošlosti generalno postupala i reagovala da bi podržala ljudska prava pripadnika verskih zajednica ili zajednica uverenja?
- Koji su dosadašnji rezultati države u davanju podrške ljudskim pravima za sve?
- Da li vladavina prava funkcioniše i da li od države svi mogu da očekuju pravičan i ravnopravan tretman bez diskriminacije po bilo kom osnovu?
- Na koje prepreke/mogućnosti biste mogli da naiđete s obzirom na percepcije države?
- Da li se državni akteri suprotstavljaju stereotipima/predrasudama o verskim zajednicama ili zajednicama uverenja u saopštenjima za javnost i drugim vrstama komunikacije, a naročito u pogledu tema koje izazivaju polarizaciju ili uznemirenje društva, da li ćete ili su isključeni, ili ih, naprotiv, održavaju?
- Kada prenose i reaguju na važne međunarodne ili geopolitičke događaje, da li se države staraju da njihove diplomatske, humanitarne ili pravne reakcije budu inkluzivne, a ne doživljene kao diskriminatorne?

05

Mapiranje inicijativa i zainteresovanih strana

Kada se razmatra kako će biti osmišljena neka inicijativa, koliko je ažurno vaše razumevanje sličnih aktivnosti i aktera u vašoj državi?

- Ima li drugih aktera i/ili procesa koji se zasnivaju na veri i/ili su sekularni i koji već postoje za rešavanje ovog problema?
- Da li su uspostavljene druge inicijative za dijalog ili zajedničku akciju preko granica vere ili uverenja da bi se rešila ova ili druge potrebe u vašem kontekstu ili u sličnim kontekstima?
- Imate li dostupne raščlanjene podatke o popisu koji sadrže podatke o verskom sastavu zemlje?
- Da li znate koji je sastav manjinskih zajednica vera ili uverenja u okviru vaše zemlje?

06

Postavljanje okvira za lokalne sporove i napetosti

Kada se razmatra kako će biti osmišljena neka inicijativa, kako uključujete iskustva različitih verskih zajednica i zajednica uverenja koja se odnose na vašu državu?

- Da li ste razmotrili šire izazove sa kojima zajednice mogu da se suoče?
- Da li ste razmatrali opštu neravnotežu moći među relevantnim akterima vere ili uverenja koji bi mogli biti uključeni u dijalog?
- Da li postoji tekući sukob ili društvene napetosti koje utiču na učesnike?
- Koji je okvir oko ovih napetosti i koji su mogući efekti strukturne diskriminacije i nasilja na određene zajednice?
- Da li mediji u vašoj državi igraju neku ulogu u podsticanju napetosti/ održavanju mira?
- Da li bi se sve verske zajednice i zajednice uverenja složile?
- Da li je država pristrasna (da li se smatra pristrasnom) prema jednoj ili drugoj grupi, ili se smatra nepristrasnim garantom ljudskih prava i osnovnih sloboda svih lica?

UNUTRAŠNJA SPREMNOST

07

Unutrašnja dijagnoza i spremnost na akciju

Pripremajući podsticanje šireg dijaloga ili zajedničke akcije, da li ste uzeli u obzir skup veština, kapacitet i iskustvo svog tima radi postizanja uspešnih ishoda?

- Da li vaš tim i/ili kolege koji rade u državnim strukturama generalno rade sa verskim zajednicama i zajednicama uverenja?
- Da li vi ili druge kolege imate iskustvo i uspostavljene procese za rad sa različitim segmentima različitih verskih zajednica ili zajednica uverenja?
- Ako je tako, koliko su efikasni ti procesi?
- Da li će biti unutrašnjeg otpora prema ideji uključivanja ove oblasti rada ili rada sa određenim akterima/zajednicama?
- Kolika je različitost vašeg tima i da li u svojoj komunikaciji možete imati koristi od ove različitosti?
- Da li je vama ili vašem timu potreban dodatni budžet, kapacitet, sistemi ili obuka za, na primer, ljudska prava, nenasilnu komunikaciju, posredovanje i versku pismenost i pismenost iz oblasti uverenja da biste obavili posao u ovoj oblasti? Da li postoje praznine u znanju ili neke oblasti koje zahtevaju dodatno istraživanje?

-
- Koji faktori bi mogli da ojačaju vašu sposobnost da nadgledate rad koji uključuje verske zajednice i zajednice uverenja (ne samo o „verskim“ pitanjima) i da obezbedite da se u tom radu zauzme pristup zasnovan na ljudskim pravima?

08

Akcioni plan

Da li ste tokom pripreme za pružanje podrške projektima dijaloga ili zajedničke akcije izradili snažne dokumente koji će jasno artikulirati svrhu i budući pravac podrške i utvrdili kako će izgledati uspeh?

- Da li ste utvrdili akcije koje su potrebne za postizanje cilja?
- Da li znate koju podršku ste spremni da ponudite i kako ćete komunicirati sa verskim zajednicama i zajednicama uverenja i drugim akterima civilnog društva?
- Da li ste razmotrili rizike u vezi sa predloženim akcijama?
- Da li ste odredili realan budžet? Kako/kada ćete meriti svoj uspeh?
- Kako ćete pratiti i ocenjivati napredovanje ka vašim strateškim ciljevima kroz podršku inicijativi za dijalog i zajedničku akciju preko verskih granica i granica uverenja?
- Da li imate definisan sveobuhvatni skup indikatora?
- Da li ćete uključiti povratne informacije drugih aktera?
- Kako ćete uključiti kritike da biste prilagodili svoj pristup, učili iz svojih iskustava i stalno se poboljšavali?
- Koliko je vaš plan održiv?

09

Priprema jasnih kanala za komunikaciju

Da li ste u pripremi za rad sa akterima u cilju podsticanja većeg dijaloga ili zajedničke akcije uspostavili proces za prenošenje informacija o inicijativi različitim zainteresovanim stranama?

- Da li već postoje fokusne tačke ili kontakt osobe koje se bave verskim zajednicama ili zajednicama uverenja koje mogu da transparentno koordinišu komunikaciju koja dolazi od države i da primaju pitanja verskih zajednica ili zajednica uverenja i/ili aktera civilnog društva uključenih u dijalog i zajedničku akciju preko verskih granica i granica uverenja, kao i da daju odgovore na njih?
- Da li su kontakt osobe nepristrasne i da li se ravnopravno odnose prema svim zajednicama?
- Da li postoje jezičke prepreke i prepreke u komunikaciji koje treba prevazići, ili neka specifična terminologija koju treba izbegavati? Da li je terminologija rodno osetljiva?
- Koji sistem povratnih informacija će vam pomoći da procenite odziv i (doživljenu i stvarnu) nepristrasnost kontaktnih tačaka?

10

Priprema odgovarajućih mesta za susrete

Da li ste u pripremama za održavanje konsultacija, sastanaka zajedničkih savetodavnih odbora ili podržavanje dijaloga ili zajedničke akcije razmatrali praktičnu logistiku za učesnike?

- Da li ste razmišljali da li možete da obezbedite neutralne fizičke i/ili onlajn prostore?
- Da li ste razmotrili faktore kao što su raspored sedenja i upotreba titula da bi se sprečio utisak asimetrije moći ili vređanje, kao i pristupačnost i smeštaj za osobe sa invaliditetom i druge grupe sa posebnim potrebama?
- Da li ste razmatrali uticaj organizacije događaja u virtuelnim prostorima?
- Da li bi to omogućilo drugačije učešće?
- Da li ste razmišljali o privatnosti i zaštiti podataka i kako da napravite bezbedne prostore u kojima svi prisutni mogu slobodno da govore bez straha od odmazde/maltretiranja?

UKLJUČIVANJE VERSKIH ZAJEDNICA I ZAJEDNICA UVERENJA

11

Komunikacija sa verskim zajednicama ili zajednicama uverenja i drugim akterima civilnog društva

Kada razmišljate o akterima koje treba da konsultujete ili želite da podstaknete da se uključe u dijalog ili zajedničku akciju koje finansira/podržava država da bi postigli uspeh, da li imate potpuno jasan pristup komunikaciji i radu sa tim akterima?

- Ko bi mogao biti zainteresovan za podršku države/na koga ona može da utiče?
- Da li im je data mogućnost/da li će im biti data mogućnost da podele svoje gledište i kako ćete obezbediti da se njihovi glasovi čuju?
- Da li uključivanje ograničavate na one koji su saglasni sa pozicijom vlade, ili se uzdržavaju od njenog kritikovanja?
- Da li su zajednice bile u stanju da izaberu svoje učesnike/predstavnike za sastanke uz podršku države i da li su imale vremena da nađu odgovarajuće sagovornike?
- Da li ste razmotrili terminologiju koja se koristi u komunikaciji i posledice u pogledu toga ko bi mogao da odgovori (formalni lideri/neformalni akteri, žene, mladi, većinske zajednice, manjine itd.)? Da li ste pokušali da obezbedite da verski praznici budu uzeti u obzir prilikom određivanja rokova i da li ste svoje poruke učinili lako razumljivim kako bi proces bio što transparentniji i mogao da ima maksimalan uticaj?
- Da li ste podelili informacije i preko postojećih mreža koje rade na izgradnji mira, ljudskih prava i slobode veroispovesti ili uverenja, kao i multiverskih mreža i mreža civilnog društva koje mogu da uključuju verske zajednice ili zajednice uverenja i verske strukture ili strukture uverenja?
- Razmatrate li različite načine na koje razni segmenti stanovništva primaju informacije da biste obezbedili da one dođu do njih, uključujući i tako što ćete prilagoditi, ili uložiti dodatne resurse u komunikaciju?

12

Inkluzivno i ravnopravno učesće u procesima koje podržava država

Razmišljajući o tome kako su prakse inkluzije (posebno kada se odnose na religiju, starost i rodnu pripadnost) uključene u rad vaše države, koji bi mogli biti izazovi u interakciji sa lokalnim verskim zajednicama i liderima i zajednicama i liderima uverenja?

- Da li redovno pozivate verske zajednice i zajednice uverenja da doprinose razgovorima i procesima koje država vodi o različitim pitanjima od interesa za njih (ne samo verskim) zajedno sa drugim društvenim akterima, i dobijate doprinose o gorućim pitanjima za društvo u celini (pre nego što procesi budu u toku)?
 - Koje mere preduzimate da obezbedite inkluzivnost procesa, na primer, tako što ćete obezbediti međugeneracijsku i rodnu ravnopravnost u zastupanju i mogućnost doprinošenja razgovorima i uticanja na ishod?
 - Kako možete da olakšate uključivanje glasova iz zajednica bez formalnih struktura?
 - Kako obezbeđujete da se svi osećaju bezbedno/opušteno da iznesu svoje stavove na događajima koji se odigravaju „uživo“ i koje olakšava država bez obzira na to da li predstavljaju tradicionalne ili novoosnovane, velike ili male, teističke, neteističke ili ateističke zajednice ili se identifikuju na nekim drugim osnovama, kao što su „rasa“/etnička pripadnost, rodna pripadnost ili na preseku više karakteristika identiteta?
 - Da li se konsultacije, sastanci zajedničkog savetodavnog odbora ili događaji „uživo“ održavaju na odgovarajuće datume/u dobro vreme za maksimalan broj zainteresovanih strana?
 - Da li su facilitatori/moderatori dijaloga dobro obučeni i svesni konteksta/problema slobode veroispovesti ili uverenja i dinamike moći u konkretnom okruženju gde će olakšavati dijalog?
 - Da li imate u vidu potrebu manjih, manje strukturiranih grupa da imaju mogućnost da se prijave i upravljaju prijavama/procesima za finansiranje ili su vaši uslovi preteški?
 - Da li ste razmotrili uticaj stavljanja podrške na raspolaganje određenim grupama/usmeravanja podrške na određene grupe, na primer, podsticanje ženskih projekata/projekata za žene ili mlade i da li bi to bilo korisno ili ne?
-

13

Uključivanje pristupa zasnovanog na ljudskim pravima u svu interakciju sa verskim zajednicama ili zajednicama uverenja

Razmišljajući o tome kako su pristupi ljudskim pravima ugrađeni u posao koji obavljate u vašoj državi, koji bi mogli biti izazovi u interakciji sa lokalnim verskim zajednicama i liderima, kao i zajednicama i liderima uverenja?

- Da li poštujete prava pripadnika svih verskih zajednica ili zajednica uverenja bez diskriminacije?
- Da li ste u potpunosti integrisali pristup zasnovan na ljudskim pravima u kriterijume koji se koriste za procenjivanje da li da se podrži projekat ili inicijativa za dijalog ili zajedničku akciju ili ne?
- Da li sarađujete sa verskim zajednicama ili zajednicama uverenja na način koji je otvoren za punu različitost verskih aktera ili aktera uverenja, teista, neteista i ateista?
- Da li proveravate da li su oni koji tvrde da predstavljaju neku zajednicu zaista legitimni predstavnici te zajednice?
- Da li proveravate da li su u postkonfliktnim situacijama oni koji dobijaju podršku za, npr. prisustvovanje konsultacijama, zajedničkim savetodavnim odborima, ili oni koji dobijaju finansijska sredstva ili priznanja sa nagradama, lično učestvovali u podsticanju neprijateljstva ili otvorenoj diskriminaciji drugih aktera?

14

Platforme za širenje dobrih praksi i podsticanje napredovanja

Razmišljate li kako da kroz dijalog ili zajedničku akciju obezbedite mogućnosti za stvaranje novih partnerstava između verskih zajednica i zajednica uverenja u vašoj državi?

- Da li nudite mogućnosti umrežavanja licima i organizacijama koji su istomišljenici i koji rade na aktivnostima dijaloga i zajedničke akcije?

PRAVLJENJE PODSTICAJNOG OKRUŽENJA ZA DIJALOG I ZAJEDNIČKU AKCIJU

15

Obezbeđivanje da obrazovne politike aktivno promovišu ljudska prava, uključujući poštovanje slobode veroispovesti ili uverenja i uvažavanje pluralizma i različitosti vere/uverenja

U kojoj meri su u projekat svake planirane inicijative integrisana razmatranja o tome kako državno obrazovanje u vašoj državi na osnovu informacija utiče na sposobnost verskih zajednica i zajednica uverenja da pozitivno doprinesu procesima dijaloga ili zajedničke akcije?

- Da li sprovedite obrazovne politike koje imaju za cilj jačanje poštovanja i podsticanje i zaštitu ljudskih prava i koje se efikasno bore protiv pretpostavki i koncepata zasnovanih na predrasudama koji su nespojivi sa slobodom veroispovesti ili uverenja?
- Da li se starate o tome da vaši obrazovni sistemi i kurikulumi podstiču veće razumevanje i poštovanje različitih veroispovesti ili uverenja, uvažavanje pluralizma i različitosti vera i uverenja, kao i važnost očuvanja inherentnog ljudskog dostojanstva svake osobe?

16

Progovanje protiv mržnje i akcija za sprečavanje zločina iz mržnje

Kako su razmatranja o uticajima politika za sprečavanje zločina iz mržnje u vašoj državi uključena u projekat bilo koje planirane inicijative? Konkretno, kako bi te politike mogle da na osnovu informacija utiču na sposobnost verskih zajednica i zajednica uverenja da pozitivno doprinesu dijalogu ili zajedničkim akcijama?

- Da li se bez oklevanja izjašnjavate protiv bilo kakvog zagovaranja mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje na osnovu vere ili uverenja ili se preseca sa drugim osnovama?
- Da li javno priznajete štetu koju trpe verske zajednice ili zajednice uverenja zbog određenih oblika izražavanja koji možda ne dostižu prag krivičnopravne odgovornosti, ali ipak šalju poruku isključivanja?
- Da li pravni okvir adekvatno pokriva zločine iz mržnje?
- Da li snažno reagujete na zločine iz mržnje kada do njih dođe?
- Da li prikupljate raščlanjene podatke o zločinima iz mržnje i koristite ih za uticanje na dalje odgovore politika?
- Da li pružate odgovarajuću podršku žrtvama mržnje (izvan krivičnih postupaka za zločine iz mržnje ili podsticanje na nasilje), uključujući psihosocijalnu podršku ili veća finansijska sredstva za akcije podrške žrtvama na terenu ili u zajednici?

17

Obezbeđivanje ravnopravnosti, transparentnosti i odgovornosti u inicijativama za prateći dijalog

Kako su u projekat bilo koje planirane inicijative integrisana razmatranja o tome kako vaša država pristupa lokalnim postupcima javnih nabavki, naročito kada su u vezi sa iskustvima verskih zajednica i zajednica uverenja?

- Da li u bilo kom procesu finansiranja postupate kao nepristrasni garant?
- Da li državni službenici koji rade sa verskim zajednicama ili zajednicama uverenja imaju adekvatnu obuku i da li efikasno i nepristrasno rade sa verskim akterima ili akterima uverenja?
- Da li verske zajednice/zajednice uverenja i druge zainteresovane strane mogu da postavljaju pitanja i dobijaju relevantne odgovore u razumnim vremenskim okvirima o bilo kom postupku podrške/finansiranja?
- Da li ste obezbedili potpunu transparentnost i odgovornost tokom čitavog procesa projektovanja uslova finansiranja, upravljanja, ocenjivanja, izveštavanja o uticaju i daljeg praćenja?
- Da li ste uključili procenu zainteresovanih strana u program podrške/finansiranja koji ćete sprovesti?

18

Obezbeđivanje vidljivosti za pozitivne inicijative na različitim nivoima (uključujući i u inostranstvu)

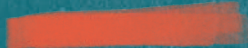
Koje mogućnosti i koristi postoje za podsticanje dijaloga i zajedničke akcije (učestvovanja vaše države u njima na lokalnom nivou) u okviru različitih foruma (uključujući međunarodne)?

- Da li saopštavate pozitivne primere dijaloga i zajedničke akcije koji prelaze verske granice i granice uverenja i da li dajete izjave podrške u kojima ističete inicijative gde grupe rade zajedno na rešavanju konkretnih problema, u okviru ljudskih prava?
- Ako je odgovor ne, da li je to nešto što biste mogli da razmotrite i na kojim forumima?
- Da li ste razmišljali o dodeli nagrada ljudima ili organizacijama uključenim u vođenje uspešnih projekata zajedničke akcije?

POGLAVLJE 7

ZAKLJUČAK

“Dijalog i procesi zajedničkog delovanja nisu brza rešenja i trebalo bi da budu deo dugoročne strategije.”

POGLAVLJE 7

ZAKLJUČAK

Ovaj vodič pokazao je da države ne treba da vode procese dijaloga i zajedničke akcije preko verskih granica ili granica uverenja niti da njima upravljaju, ali da postoji nekoliko dobrih razloga zbog kojih treba da razmotre da daju podršku takvim procesima kao važnim elementima u izgradnji mirnih, pluralističkih društava. Naime, važnost dijaloga stalno potvrđuju i države učesnice OEBS-a. Standardi ljudskih prava i obaveze preuzete u okviru OEBS-a ne idu ruku pod ruku sa planom postepene implementacije; ovaj univerzalni pristup ne bi uspeo da objasni specifičnosti različitih konteksta, potreba i osetljivosti. Međutim, u ovom vodiču navodi se niz preporuka o tome kako države mogu da igraju važnu ulogu u davanju podrške procesima dijaloga i zajedničke akcije koji prevazilaze verske podele ili podele po uverenjima. U njemu je takođe razmatrano više faktora koje država treba da uzme u obzir kada odlučuje šta i kako da podrži.

Procesi dijaloga i zajedničke akcije nisu brza i laka rešenja i treba da budu deo dugoročnije strategije. U ovom vodiču naglašava se koliko je važno da države razmišljaju unutar sebe i da budu spremne da se uključe u podršku takvih inicijativa na strateški i smislen način. U njemu se takođe navode ključni faktori koji pomažu da se napravi podsticajno okruženje za dijalog i zajedničku akciju: zaštita, podsticanje i olakšavanje slobode veroispovesti ili uverenja (pored ostalih ljudskih prava), načelo „ne naškodi“, nepristrasnost, pristupačnost i uključenost, te transparentnost i odgovornost. Na kraju se u vodiču daju praktični saveti o tome kako države mogu da se uključe u pomoćne konsultacije, zajedničke savetodavne odbore i finansiranje projekata na način koji dovodi do optimalnih ishoda. U 7. poglavlju nalazi se neiscrpna, praktična kontrolna lista za države, koja se zasniva na informacijama koje su predstavljene u ovom vodiču. U dodacima je naveden kratak pregled informacija koje su dobijene od država učesnica u okviru ankete koju je sproveo ODIHR za potrebe ove publikacije, kao i uputstva za facilitatore dijaloga.

Ovaj vodič predstavlja deo rada ODIHR-a na pomoći državama učesnicama OEBS-a u podsticanju, zaštiti i ispunjavanju ljudskih prava kroz ojačane demokratske institucije koje dovode do veće bezbednosti. Pored ovog vodiča, ODIHR poziva zainteresovane strane, uključujući zvaničnike iz država učesnica OEBS-a, da pogledaju dodatne resurse na internet stranici ODIHR-a.

DODACI

DODATAK 1

SMERNICE ZA FACILITATORE DIJALOGA

Dijalog uvek treba da vodi neutralni facilitator koji može da pomogne prilikom vođenja teških razgovora i da podstakne učesnike da koriste određeni skup ponašanja/principa dijaloga. Tokom dijaloga treba da se izgradi poverenje ili unapredi saradnja. Ponekad se određena pitanja postavljena radi razgovora predstavljaju kao ključni problemi, ali, kako se razgovor razvije, postane jasno da postoje značajnija pitanja, tabui ili izazovi kojima se treba pozabaviti. Ljudi mogu da razgovaraju o gledištima, a da ne otkriju svoja interesovanja ili potrebe. Oni koji vode dijalog moraju biti spremni da tokom čitavog procesa dijaloga razmatraju da li da promene kurs ili uključe druge aktere.

Produktivni dijalozi često su strukturirani oko skupa ponašanja koje obučeni facilitatori mogu da podstaknu.

- U okruženju dijaloga, jedna osoba nikada ne može da stvarno predstavlja celu zajednicu; i zato, facilitator treba da podstiče iskaze u prvom licu jednine, npr. „Verujem...“, „Na osnovu mog iskustva...“, itd.
- Dijalog treba da podstakne iskrenu razmenu, ali i da podseti učesnike da govore samo o stvarima koje mogu opušteno da podele sa drugima.
- U okviru dijaloga treba podstaći učesnike da slušaju jedni druge, što uključuje omogućavanje učesnicima da obrate pažnju kada im je možda teško da slušaju. Prepreke dobrom slušanju uključuju: osećaj pristrasnosti ili predrasude; jezičke razlike ili akcente; buku; zabrinutost, strah ili bes; nedostatak pažnje; i smetnje spolja. Efikasan facilitator će pratiti učesnike i razvijati mehanizme i intervencije koje će obezbediti ublažavanje i, kada je to moguće, prevazilaženje prepreka.
- Pojava muških gerontokratskih društvenih normi, stereotipa i terminologije (npr. pozivi da se poštuju stariji kada se iznese drugačije mišljenje, ili ignorisanje učešća žena jer nije u skladu sa njihovom „ulogom“) u procesima dijaloga može da otuđi mlade i žene. Facilitator treba da se tome suprotstavi.

- Facilitatori treba da podstaknu učesnike da budu otvorenog uma. Dijalog ne treba da se usmeri na debatu kao na nešto gde neko dobija, a neko gubi da bi se utvrdilo ko je više „u pravu“, već treba da omogući uzajamno učenje. (Učesnici mogu da se suoče sa optužbama/sumnjama iz sopstvenih zajednica da će „prihvatiti tuđu kulturu i običaje“ ili da će izgubiti svoj verski identitet/identitet svog uverenja, što može da spreči šire/dublje angažovanje).
- Dijalog je češće produktivan ako učesnici poštuju osećanja jedni drugima. Učesnici mogu da se ne slažu sa stavovima drugih, ali facilitator treba da ih ohrabri i podseti da poštuju svaku osobu i njena osećanja. Kada su nečija osećanja povređena, facilitatori treba da omoguće povređenoj strani da objasni zašto je ta situacija povredila. To stvara mogućnost za učenje.

Facilitatori treba da podstaknu učesnike da razviju zajednički jezik ili „radni sporazum“ u kojem će detaljno opisati kako žele da rade. To im omogućava da naprave zajedničke definicije ključnih pojmova i da razgovaraju o svim ciljevima dijaloga kako bi se obezbedilo ravnopravno angažovanje svih učesnika.

DODATAK 2

PITANJA IZ ANKETE

- 1.** Iz koje države učesnice OEBS-a dolazite?
- 2.** Navedite ime, zvanje, instituciju i adresu elektronske pošte kontakt osobe za ovu anketu.
- 3.** Molimo vas da navedete u kojoj su od sledećih oblasti nedržavni akteri uključeni u međuverški i međureligijski dijalog i partnerske aktivnosti:
 - Unapređenje slobode veroispovesti ili uverenja (npr. rad na bezbednosti hramova, zagovaranje zakonodavnih izmena u ovoj oblasti, poverljivost privilegovanih informacija koje se dele sa liderima zajednice);
 - Unapređenje drugih ljudskih prava pored slobode veroispovesti ili uverenja;
 - Podizanje svesti o bilo kakvom pogrešnom predstavljanju verskih zajednica ili zajednica uverenja u medijima i/ili javnom životu;
 - Podsticanje tolerancije i nediskriminacije;
 - Unapređenje kulturnog života i/ili kulturne raznolikosti;
 - Pružanje socijalnih usluga;
 - Edukacija o toleranciji;
 - Zagovaranje promena u zakonodavstvu i/ili politici.
- 4.** Možete li da navedete par primera konkretnih inicijativa u ovim oblastima?
- 5.** Molimo vas da navedete informacije o aktivnostima koje podstiču slobodu veroispovesti ili uverenja kroz međuverške i međureligijske aktivnosti?
 - Koji akteri, institucije ili organizacije olakšavaju te inicijative?
 - Koji akteri, institucije ili organizacije učestvuju u tim inicijativama (verski i/ili sekularni akteri)?
 - Kakav uticaj imaju?
- 6.** Na koji način je pandemija bolesti COVID-19 uticala na međuverške i međureligijske inicijative u vašoj zemlji?
- 7.** Da li su se usled pandemije bolesti COVID-19 pojavile nove međuverške i međureligijske inicijative?

- 8.** Kojim aktivnostima država podržava međuerski i međureligijski dijalog?
 - Finansiranjem inicijativa međuerskog i međureligijskog dijaloga;
 - Sazivanjem ili obezbeđivanjem aktivnosti dijaloga za takve aktivnosti;
 - Izgradnjom kapaciteta verskih zajednica i zajednica uverenja;
 - Drugo;
 - Država nije uključena u ove aktivnosti
- 9.** Ako država podržava međuerski i međureligijski dijalog unutar zemlje, kako to čini? (npr. koji državni akteri su uključeni? Da li postoji odeljenje ili tim koji je postavljen da se bavi takvim aktivnostima? Da li je fokus na domaćim pitanjima ili radu na prekograničnim/međunarodnim aktivnostima?)
- 10.** Koji izazovi i mogućnosti su identifikovani u vašoj zemlji za podršku i olakšavanje aktivnosti međuerskog i međureligijskog dijaloga? (npr. da li imate utvrđene partnere koji predstavljaju tu demografiju? Da li imate poverenja u partnere? Da li vidite širok spektar aktera koji rade na takvim aktivnostima, npr. žene, omladinu, verske manjine, sekularne aktere, renomirane aktere i novije aktere? Da li su takve aktivnosti raširene po čitavoj zemlji ili se nalaze prvenstveno u određenim oblastima? Kako pratite ili procenjujete uticaj takvih inicijativa?)
- 11.** Kada se radi o procesima čiji je pokrovitelj država u vezi sa inicijativama za međureligijski i međuerski dijalog, kako obezbeđujete široku zastupljenost i ravnopravno učešće različitih aktera?
- 12.** Da li imate neke dodatne informacije koje biste želeli da podelite sa ODIHR-om?

DODATAK 3

KRATAK PREGLED ODGOVORA IZ ANKETE

Vrste državne podrške

- Širom područja OEBS-a, države na različite načine podržavaju međuverški i međureligijski dijalog.
- Neke obezbeđuju finansijsku ili drugu podršku (npr. mesto sastanka ili platformu za koalicije za zajedničku akciju) bez ulaganja u suštinu i ishod dijaloga. Druge se više uključuju u teme, ponekad u okviru konkretne državne politike ili preko utvrđenih državnih struktura na lokalnom i/ili nacionalnom nivou.
- Kada države uspostavljaju strukture koje okupljaju različite (obično) verske grupe, one teže da prvenstveno budu forum gde će država da konsultuje predstavnike verskih grupa o pitanjima koja se odnose na verski život.
- U više država postoje (obično) državne strukture/slужbenici sa mandatom da razmatraju pitanja koja se odnose na verski život/zajednice. Oni mogu da sazivaju i redovne sastanke predstavnika verskih grupa.
- U zavisnosti od aranžmana između države i religije, neke države ne obezbeđuju nikakva finansijska sredstva ili materijalnu podršku za dijalog, već rade sa verskim akterima i akterima uverenja na nizu pitanja i koriste te informacije da bi radile na jačanju podsticajnog okruženja.
- Neke države usmeravaju svoj angažman, podršku i finansijska sredstva na glavne verske grupe (sa ili bez međuverške i međureligijske komponente), dok je samo nekoliko njih navelo da uključuju sve.
- Neki međureligijski ili međuverški dijalozi uključuju i aktere civilnog društva, u zavisnosti od konteksta i teme.
- Neke države pristupaju međuverškoj i međureligijskoj razmeni ili podršci za slobodu veroispovesti ili uverenja kao delu svojih interkulturalnih aktivnosti.

- Druge države su navele predavanja o različitim verskim tradicijama u okviru obrazovnog kurikuluma ili održavanje konsultacija u okvirima koji se odnose na obrazovanje.

Nivo angažovanja

- Naročito kada je formalizovan, rad države sa verskim akterima i akterima uverenja obično se odigrava na nacionalnom nivou, gde država proaktivno radi sa tradicionalnim liderima.
- Neke države angažuju se i na opštinskom nivou.

Oblasti angažovanja različitih zajednica u okviru dijaloga i zajedničke akcije

- U nekim oblastima OEBS-a, međuverški dijalog i saradnja vode se oko pitanja od zajedničkog interesa, kao što su povraćaj imovine ili pristup zatvorenicima radi pružanja verskih usluga.
- Rad sa državom, bilo da ga iniciraju zajednice ili sama država, obavlja se i u vezi sa bezbednosnim pitanjima i bavi se zločinima iz mržnje i obukama za organe za sprovođenje zakona. Aktivnosti izgradnje kapaciteta države u ovoj oblasti mogu da uključe učešće više verskih grupa.
- U nekim državama učesnicama, verske organizacije i strukture u velikoj su meri uključene u pružanje socijalnih usluga, dok su, u drugim kontekstima, verske organizacije ili strukture uključene u međuverški i međureligijski dijalog, ali ne nužno u pružanje socijalnih usluga, koje su dobrim delom u nadležnosti države.
- Neke države takođe su navele da su aktivne u međunarodnim aktivnostima izgradnje mira kroz međureligijski dijalog.
- Nekoliko država navelo je da su verske strukture bile aktivne tokom pandemije bolesti COVID-19 i da su nudile komunikaciju i usluge svim segmentima stanovništva, bez obzira na versku pripadnost ili uverenje.
- Nekoliko država podržalo je međureligijske i/ili međuverške inicijative tokom pandemije; kod nekih je povećano učestvovanje u verskim službama, zbog mogućnosti prisustvovanja onlajn.
- Učešće u verskom životu kao takvom, i mogućnost potpunog uživanja slobode veroispovesti ili uverenja, takođe je postala tema razgovora tokom pandemije.
- U nekoliko država su tokom pandemije formirane nove međuverške inicijative. Na primer, jedna država navela je inicijativu koja ima za cilj podržavanje napora usmerenih na vakcinaciju kroz deljenje zdravstvenih informacija i povećanje ravnopravnog pristupa, bez obzira na versku pripadnost ili pripadnost nekom uverenju.

Svim linkovima pristupljeno 23. avgusta 2024. godine.

1. Obaveze iz ljudske dimenzije OEBS-a: 1. tom, tematska kompilacija (4. izdanje), OEBS/ODIHR, 27. april 2023. godine.
2. Medijacija i olakšavanje dijaloga u OEBS-u: Referentni vodič, OEBS, 13. novembar 2014. godine, str. 10.
3. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Rezolucija 217A Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, usvojena 10. decembra 1948. godine, član 18.
4. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Rezolucija 2200A Generalne skupštine Ujedinjenih nacija (XXI), usvojena 16. decembra 1966. godine, član 18, st. 1.
5. Sekularnost – da li je dobra ili loša za slobodu vere ili uverenja?, OEBS/ODIHR, 1. april 2022. godine.
6. Bertrand Džejs, Sju An Čong, Hans J. Jerman, Interakcije između zajednica povećavaju otpornost multikulturnih društava u časopisu *Physica A: Statistički mehanizam i njegova primena*, tom 607, 1. decembar 2022. godine, 128164.
7. Odluka Ministarskog saveta OEBS-a br. 4/03, „Tolerancija i nediskriminacija“ (MC.DEC/4/03), Mاستriht, 2. decembar 2003. godine.
8. Odluka Ministarskog saveta OEBS-a br. 3/13, „Sloboda mišljenja, savesti, vere ili uverenja“ (MC.DEC/3/13), Kijev, 6. decembar 2013. godine.
9. Završni akt Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji (Helsinški završni akt), KEBS, 1. avgust 1975. godine, glava VII.
10. Sloboda vere ili uverenja i bezbednost: Smernice za izradu politika, OEBS/ODIHR, 9. septembar 2013. godine.
11. Fabio Petito, Stefani Beri i Marija Mančinel, Međureligijske strategije angažovanja: politički alat za unapređenje slobode veroispovesti ili uverenja, Univerzitet u Saseksu, 2018. godine.
12. Dopunski sastanak o ljudskoj dimenziji (SHDM) i 2017 o slobodi veroispovesti ili uverenja: problemi, mogućnosti i specifični izazovi borbe protiv antisemitizma i netolerancije i diskriminacije hrišćana, muslimana i pripadnika drugih veroispovesti, austrijsko predsedavanje OEBS-om i ODIHR, Beč, 22-23. jun 2017. godine; i Dopunski sastanak o ljudskoj dimenziji (SHDM III) 2023 o ulozi civilnog društva u unapređenju i zaštiti tolerancije i nediskriminacije, predsedavanje Severne Makedonije OEBS-om i ODIHR, Beč, 26-27. jun 2023. godine.
13. Što se tiče podučavanja, ono takođe uključuje slobodu roditelja ili staratelja da obezbede versko i moralno obrazovanje svoje dece u skladu sa sopstvenim uverenjima i razvojnim sposobnostima deteta. Vidite takođe, ICCPR, čl. 18 st. 4, i Konvenciju o pravima deteta, Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 44/25, usvojenu 20. novembra 1989. godine, čl. 14, st. 2.
14. Vidite, na primer, čl. 6 (b) i (f) Deklaracije Generalne skupštine UN iz 1981. godine o eliminaciji svih oblika netolerancije na osnovu veroispovesti ili uverenja; Rezolucija Komisije UN za ljudska prava 2005/40, st. 4(e) i Rezolucija Komiteta za ljudska prava UN 6/37, st. 12 (h).
15. Upotreba termina „rasa“ u ovom vodiču ne znači da OEBS/ODIHR podržava bilo koju teoriju koja je zasnovana na postojanju različitih rasa. To je izraz koji se široko koristi u međunarodnim standardima ljudskih prava, kao i u nacionalnom zakonodavstvu.
16. ICCPR čl. 2, 4, 18 i 26; Deklaracija o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije na osnovu veroispovesti ili uverenja, Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 36/55, usvojena 25. novembra 1981; Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR), Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2200A (XXI), čl. 2(2); Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), čl. 2, 3.
17. Hajner Bilefelt, Nazila Ganea i Mihael Viner, *Sloboda vere ili uverenja: Komentar međunarodnog prava*, (Oksford: Oxford University Press, 2016), str. 553-557.
18. Za više informacija o ovom pravu, uključujući i njegovo uklanjanje sa drugim pravima, pogledajte video seriju: Dobijanje (prava na) slobodu veroispovesti ili uverenja, OEBS/ODIHR, 2022. godine.
19. Opšti komentar br. 22 (48) (čl. 18), Komitet za ljudska prava Ujedinjenih nacija, 1247. sastanak (48. sednica), 20. jul 1993. godine.
20. Izveštaj specijalnog izvištopca za slobodu veroispovesti i uverenja, Ujedinjene nacije (A/HRC/34/50), Generalna skupština, Savet za ljudska prava, (34. sednica), 17. januar 2017. godine, st. 30.
21. Na primer, u italijanskom jeziku koristi se termin *interconfessionale* („confessione“ je termin koji italijanski ustav koristi za verske zajednice uopšte), dok u ruskom postoje najmanje dva termina koja se koriste skoro naizmenično: *межконфессиональный диалог*/međukonfesionalni dijalog i *межрелигиозный диалог*/međureligijski dijalog.
22. Vidite, na primer, Procesi razmišljanja na osnovu svetih spisa (*Scriptural Reasoning*), internet stranica Međuveruskog programa iz Kembriđža, Univerzitet u Kembriđžu.

23. Naime, na međunarodnom nivou prepoznato je da zajedničke ljudske vrednosti izražene u čitavom spektru religija i uverenja mogu da budu snažna sila u održavanju dostojanstva, prava i jednake vrednosti svih ljudskih bića (vidite: npr. Bejutsku deklaraciju o "Veri za prava", Kancelarije visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava (OHCHR), 28. jun 2018. godine, kao i Akcioni plan za verske poglavare i aktere za sprečavanje podsticanja na nasilje koje bi moglo da dovede do teških zločina (Akcioni plan iz Fesa), Kancelarije Ujedinjenih nacija za prevenciju genocida i odgovornost za zaštitu, 2017. godine.
24. *Ibid.*, Bejrutska deklaracija „Vera za prava“.
25. OHCHR, Bejrutska deklaracija.
26. Komplet alata #Vera za prava (#Faith for Rights Toolkit), Kancelarija visokog komesara UN za ljudska prava (OHCHR), 1. januar 2020. godine.
27. Vere, uverenja i ljudska prava: Pristup „Vera za prava“ — onlajn kurs, Institut za mir SAD, Globalna akademija „Gandhi-King“.
28. Vodič za facilitatore za kurseve „Vera za prava“, Međunarodni centar za pravo i verske studije.
29. Paket za obuku „Vera za prava“, Akademija „Vera za prava i Akademija „Vera za prava“, 2022. godine.
30. Tirk poziva na mere za rešavanje verske mržnje, govor Folkera Tirka, visokog komesara UN za ljudska prava, održan na 55. sednici Saveta za ljudska prava — panel diskusiji o suzbijanju verske mržnje koja predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje, 8. mart 2024. godine.
31. Liliya Sazonova, Uloga međuverškog dijaloga u procesu zaštite i sprovođenja ljudskih prava u *Časopisu za proučavanje vera i ideologija (Journal for the Study of Religions and Ideologies)* 3 (7):170-181 (2004).
32. Pristup zasnovan na ljudskim pravima, internet stranica Evropske mreže nacionalnih institucija za ljudska prava (ENNHRI).
33. Ilustrativni indikatori za slobodu veroispovesti ili uverenja, A/75/385: Privremeni izveštaj specijalnog izvestioca za slobodu vere ili uverenja, Ahmeda Šahida: Eliminacija svih oblika verske netolerancije, OHCHR, 12. oktobar 2020. godine.
34. Atlas prava verskih manjina ili manjina u pogledu uverenja identifikuje ključne oblasti politike i obezbeđuje indikatore za merenje napretka i podatke koji mogu da pomognu državama da procene svoj napredak u stvaranju povoljnog okruženja za verske manjine ili manjine u pogledu uverenja koje žele da ostvare svoja prava u određenim državama članicama EU.
35. Smernice za preispitivanje zakonodavstva koje se odnosi na veru ili uverenje, OEBS/ODIHR, 28. septembar 2004. godine.
36. Tokom 2022. godine, američka vlada procenila je da ovo ostrvo ima 1,3 miliona stanovnika. Prema popisu iz 2021. godine, u oblasti pod kontrolom vlade živi 918.100 stanovnika. Podaci iz popisa sprovedenog 2011. godine u oblasti pod kontrolom vlade pokazuju da 89,1% stanovništva čine pravoslavci, 2,9% rimokatolici, 2% protestanti, 1,8% muslimani, 1% budisti, 0,5% katolici maroniti i 0,3% jermenski pravoslavci, uz malu populaciju Jevreja, Jehovinih svedoka i bahaista. Vidite američki Izveštaj o međunarodnoj verskoj slobodi, odeljak 1: Verska demografija, Kipar, 2022. godine, Stejt department SAD.
37. Zajednička saopštenja, Kancelarija za verski kolosek kiparskog mirovnog procesa (pod pokroviteljstvom Ambasade Švedske).
38. Vidite predmet *Hendisajd protiv Ujedinjenog kraljevstva* [ESLJP, 1976], st. 49; ICCPR čl. 20 stav 2; drugi osnovi predviđeni čl. 19 stav 3 i 20 stav 1; Lord Sing od Vimblodona, *Međuverški razgovori treba da dosegnu dalje od čaja i samose*, thetimes.co.uk, 22. jul 2017. godine.
39. A/HRC/55/47: Mržnja na osnovu vere ili uverenja — specijalni izvestilac za slobodu vere ili uverenja, OHCHR, dostavljen Savetu UN za ljudska prava na 55. sednici, 8. januara 2024. godine, odeljak II, st. 7.
40. *Ibid.*, odeljak IIIB, st. 13.
41. *Ibid.*, odeljak VB, st. 4.
42. Plan akcije iz Rabata, OHCHR, 5. oktobar 2012. godine.
43. Borba protiv govora mržnje, Preporuka CM/Rec(2022)16, Savet Evrope, 20. maj 2022. godine.
44. *Rad na govoru mržnje kroz obrazovanje: vodič za kreatora politike*, UNESCO i Kancelarija UN za prevenciju genocida i odgovornost za zaštitu, 2023. godine.
45. Kodeks ponašanja u borbi protiv nelegalnog govora mržnje na internetu, Evropska komisija, 2016. godine.
46. Zakon o digitalnim uslugama, Evropska komisija, datum stupanja na snagu 17. februar 2024. godine.
47. U fokusu: Veštačka inteligencija i sloboda izražavanja, predstavnik OEBS-a za slobodu medija, 20. januar 2022. godine.
48. *Kimlija i drugi protiv Rusije*, Evropski sud za ljudska prava, (predstavke br. 76836/01 i 32782/03, presuda od 1. oktobra 2009. godine), st. 84; *Jehovini svedoci iz Moskve i drugi protiv Rusije*, Evropski sud za ljudska prava, (predstavka br. 302/02, presuda od 10. juna 2010. godine), st. 101; *Gorzelić i drugi protiv Poljske*, Evropski sud za ljudska prava, (predstavka br. 44158/98), presuda od 17. februara 2004. godine, st. 52; i *Sidiropulos i drugi protiv Grčke*, Evropski sud za ljudska prava, (predstavka br. 26695/95, presuda od 10. jula 1998. godine), st. 31.
49. Smernice o pravnom subjektivitetu verskih zajednica ili zajednica uverenja, OEBS/ODIHR, 4. februar 2015. godine.
50. Smernice o slobodi udruživanja, OEBS/ODIHR, Venecijanska komisija, 1. januar 2015. godine, načelo 7 i st. 200-223.

51. *Ibid.*, načelo 7; Izveštaj specijalnog izvestioca o pravima na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja Maine Kiaija, A/ HRC/23/39, Ujedinjene nacije, Generalna skupština, Savet za ljudska prava, 23. sednica, 24. april 2013, st. 18-42; vidite takođe, Stručnjaci UN za prava pozivaju Indiju da ukinе zakon kojim se ograničava pristup NVO ključnom stranom finansiranju, OHCHR, 16. jun, 2016. godine.
52. Vidite, na primer, Rezolucije Saveta bezbednosti UN koje se pozivaju na „suzbijanje finansiranja terorizma“, npr., Rezolucije SB UN 1373 (2001), 2133 (2014), 2178 (2014), 2199 (2015), a naročito Rezolucija 2462 (2019).
53. Vidite, na primer: Gruzija: Beleška o zakonodavnim inicijativama o transparentnosti i regulisanju udruženja finansiranih iz inostranstva, tzv. „zakonima o stranim agentima“ i sličnom zakonodavstvu i njihovoj usaglašenosti sa međunarodnim standardima ljudskih prava, OEBS/ ODIHR, 20. oktobar 2023. godine; Bosna i Hercegovina: Zajedničko mišljenje o nacrtu zakona Republike Srpske o posebnom registru i javnosti rada neprofitnih organizacija, OEBS/ODIHR i Venecijanska komisija, 12. jun 2023. godine; Hitno privremeno mišljenje o nacrtu zakona „o neprofitnim nevladinim organizacijama“ i Nacrtu amandmana o „stranim predstavnicima“: Republika Kirgistan, OEBS/ODIHR, 12. decembar 2022. godine.
54. Smernice o slobodi mirnog okupljanja: drugo izdanje, OEBS/ODIHR, Venecijanska komisija, 25. oktobar 2010. godine.
55. Ministarski savet OEBS-a, Odluka br. 9/09 “Borba protiv zločina iz mržnje”, Atina, 2. decembar 2009. godine.
56. Razumevanje antimuslimanskih krivičnih dela počinjenih iz mržnje — Uvažavanje bezbednosnih potreba muslimanskih zajednica: Praktični priručnik, OEBS/ODIHR, 15. maj 2020. godine.
57. EStAR: Unapređenje podrške žrtvama zločina iz mržnje, internet stranica projekta OEBS/ODIHR.
58. Antisemitski zločini iz mržnje, OEBS/ODIHR, 18. septembar 2019. godine.
59. Državne prakse i uloga civilnog društva u vezi sa incidentima sknavljenja verskih tekstova, uključujući spaljivanje Kurana, OEBS/ODIHR, (predstoji tokom 2024. godine).
60. Vodeći principi iz Toleda o podučavanju o religijama i uverenjima u državnim školama, OEBS/ODIHR, 27. novembar 2007. godine.
61. Rešavanje problema antisemitizma kroz obrazovanje: nastavna sredstva, Nastavno sredstvo 1: Povećavanje znanja o Jevrejima i judaizmu, OEBS/ODIHR, 4. decembar 2019. godine, str. 1.
62. *Ibid.*
63. Vidite, npr.: Ne naškodi, internet stranica projekta kolaborativnog učenja CDA ili Ne naškodi: Međunarodna podrška za izgradnju države, OECD, 24. decembar 2009. godine.
64. Preporuke iz Osla o pravu nacionalnih manjina na upotrebu sopstvenog jezika, OEBS/HCNM, 1. februar 1998. godine.
65. Ljubljanske smernice za integraciju raznolikih društava, OEBS/HCNM, 7. novembar 2012. godine.
66. Vidite, na primer, CCPR Opšti komentar br. 22: član 18 (Sloboda mišljenja, savesti i veroispovesti), Komitet za ljudska prava Ujedinjenih nacija, 1247. sastanak (48. sednica), 30. jul 1993. godine.
67. A/HRC/37/49 Izveštaj specijalnog izvestioca za slobodu veroispovesti i uverenja, Ujedinjene nacije, Generalna skupština, Savet za ljudska prava, (37. sednica), 28. februar 2018. godine, st. 78 i 81.
68. Izveštaj specijalnog izvestioca za slobodu veroispovesti ili uverenja, (A/HRC/25/58), Ujedinjene nacije, Generalna skupština, Savet za ljudska prava, 25. sednica, 26. decembar 2013. godine, st. 37.
69. Načela iz Strazbura za međureligijski dijalog u okviru Saveta Evrope, Savet Evrope.
70. Principi koji se odnose na status nacionalnih institucija (Pariski principi), Ujedinjene nacije, Rezolucija 48/134 Generalne skupštine, 20. decembar 1993. godine.
71. Gruzijski nacionalni zavod za statistiku je 2021. godine procenio da ta zemlja ima 3,7 miliona stanovnika. Iz popisa sprovedenog 2014. godine vidi se da pripadnici Gruzijske pravoslavne crkve čine 83,4% stanovništva, muslimani 10,7%, a pripadnici Jermenske apostolske crkve 2,9%. Preostala 3% uključivala su katolike, Jezide, vernike Grčke pravoslavne crkve, Jevreje, sve veći broj verskih grupa koje su zakonom definisane kao „netradicionalne“, kao što su baptisti, Jehovini svedoci, pentekostalci, episkoparci i Međunarodno društvo za svesnost Krišne, kao i nereligiozne pojedince (Izvor: Izveštaj o međunarodnoj verskoj slobodi za 2022. godinu: Gruzija, Stejt department SAD).
72. Vidite internet stranicu Tolerantoba.ge.
73. Vidite: Ketrin Maršal i Suzan Hejvord, sa Klauđijom Zambra, Ester Breger i Sarom Džekson, Žene u izgradnji verskog mira, Institut za mir SAD, Dijalog za razvoj svetskih vera, Centar Berkli za religiju, mir i međunarodne poslove Univerziteta Džordžtaun (Vašington: USIP , 2011).
74. Za dodatni materijal za čitanje o ovom pitanju, vidite: Dalia Gudhart i Šeron Rozen, Pristup zajedničkog jezika verskom angažmanu: Vodič za facilitatore, Potraga za zajedničkim jezikom, 2020. godine.
75. Rezolucija Saveta bezbednosti o ženama i miru i bezbednosti, Ujedinjene nacije, S/RES/1325, usvojena u SB, na 4213. sastanku, 31. oktobar 2000. godine.
76. Sloboda veroispovesti ili uverenja i sloboda od nasilja i diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnoeg identiteta, Izveštaj nezavisnog stručnjaka o zaštiti od nasilja i diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnoeg identiteta, Savet za ljudska prava, 53. sednica, 19. jun –14. jul 2023. godine.
77. Akcioni plan norveške vlade o rodnoj i seksualnoj različitosti (2023–2026), Norveško ministarstvo kulture i ravnopravnosti, Oslo, 27. januar 2023. godine.

78. Ovo se odnosi na masovnu pucnjavu na lokacijama povezanim sa LGBTI zajednicom tokom koje su ubijene dve i teško je povređeno još devet osoba noć uoči Prajda u Oslu, u junu 2022. godine, od strane lica koje se, prema tužilaštvu, zaklelo na vernost Islamskoj državi. Suđenje je počelo u martu 2024. godine. Vidite: Pol Kirbi (Paul Kirby), Video snimak napada iz pištolja na gej bar u Norveškoj prikazan na početku suđenja, internet stranica [bbc.com](https://www.bbc.com), 12. mart 2024. godine.
79. Zajedničko saopštenje verskih lidera u Savetu za verske zajednice i zajednice životnog stava u Norveškoj (STL) i lidera LGBTI organizacija i verujućih pripadnika LGBTI zajednice. Sundvollen, 24. avgust 2023. godine.
80. *Ibid.*
81. Gudhart i Rosen, Vodič za facilitatore.
82. *Ibid.*
83. Rad sa mladima i za MLADE: Smernice za integraciju mladih, Misija OEBS-a u Srbiji, 2021. godine; i Rejčel Forster, Sažetak izdanja: Ka omladinskom rukovodstvu o slobodi veroispovesti ili uverenja, Potraga za zajedničkim jezikom, mart 2023. godine.
84. Internet stranica Naš istorijat, Fudbal za mir.
85. Prvi panel vere i krhke države: Versko angažovanje u borbi protiv nasilnog ekstremizma (PNE), Institut za mir SAD, video snimak 38:00-39:38, 27. jul 2018. godine.
86. *Ibid.*
87. Prema Bazi podataka svetskih religija Univerziteta u Bostonu za 2020. godinu, muslimani čine oko 59% stanovništva, hrišćani 38%, ateisti ili agnostici 2,5%, a bektašije 0,6%. Svetski jevrejski kongres je 2017. godine procenio da ima 40-50 Jevreja (Izveštaj o međunarodnim verskim slobodama za 2022. godinu: Albanija, Stejt department SAD).
88. Vidite Havre Ahmed Mohamed, Poslednji genocid nad Jazidima, *Časopis za bliskoistočne studije*, tom. 56, 1. izdanje, jun 2022. godine, Cambridge University Press, str. 108-122.
89. Dokumentarni film 30 godina verske slobode, Međuverski savet Albanije, 21. decembar 2020. godine.
90. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD), Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija A/RES/61/106 (61. sednica), usvojena 12. decembra 2006. godine.
91. *Ibid.*, čl. 29.b.
92. Dokument sa moskovskog sastanka Konferencije o ljudskoj dimenziji KEBS-a, OEBS, 3. oktobar 1991. godine, st. 41.2, 41.3 i 41.5.
93. Internet stranica Inkluzije Evropa Lako za čitanje.
94. Augmentativne i alternativne metode komunikacije (AAC), internet stranica Američkog udruženja za govor, jezik i sluh.
95. Internet stranica Međunarodni okrugli sto o verskim slobodama.
96. Prema podacima za 2022. godinu Javnog instituta za istraživanje religije za 2022. godinu, Amerikanci sebe opisuju kao neopredeljene 26,8%, tradicionalne bele protestante 13,9%, evangelističke bele protestante 13,6%, bele katolike 12,6%, katolike hispanskog porekla 8,6%, crne protestante 7,7%, protestante hispanskog porekla 3,5%, ostale protestante koji nisu beli 2,5%, Jevreje 1,9%, njeudž 1,6%, Mormone 1,5%, Jehovine svedoke 1,1%, budiste 0,7%, hinduiste 0,7%, muslimane 0,6%, unitariste 0,5%, pravoslavne hrišćane 0,5%.
97. OEBS, Medijacija i olakšavanje dijaloga u OEBS-u.
98. Povelja iz Osla, Međunarodni panel parlamentaraca za slobodu veroispovesti ili uverenja (IPFoRB), novembar 2014. godine.
99. Parlamentarni izveštaj o veri i uverenjima: Kroz rad ka mirnijim i inkluzivnijim društvima, Interparlamentarna unija, 2023. godina.
100. Internet stranica Alijanse za član 18.
101. Rezolucija 16/18 o borbi protiv netolerancije, negativnih stereotipa i stigmatizacije i diskriminacije, podsticanja na nasilje i nasilja nad osobama na osnovu vere ili uverenja (A/HRC/RES/16/18), Ujedinjene nacije, Generalna skupština, Savet za ljudska prava, 12. april 2011. godine.
102. Internet stranica Vere za mir.
103. Internet stranica Globalna mreža žena od vere, Vere za mir.
104. Internet stranica Međuverska omladinska mreža, Vere za mir.
105. Internet stranica Potraga za zajedničkim jezikom.
106. Internet stranica O univerzalnom kodeksu o svetim mestima, Potraga za zajedničkim jezikom.
107. Za više informacija o Univerzalnom kodeksu i angažmanu SFCG u Bosni i Hercegovini vidite drugi modul ovog onlajn kursa koji su kreirali SFCG i USIP o Verskom angažmanu u izgradnji mira — pristup zajedničkog jezika.
108. Kako bi utvrdili snage, slabosti, mogućnosti i pretnje (*Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats*).
109. Da bi utvrdili mogući politički, ekonomski, socijalni, tehnološki, pravni, ekološki rizik.

